

17. Dani Frane Petrića, »Petrić i renesansne filozofske tradicije«

Skuhala Karasman, Ivana

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2008, 28, 1019 - 1023**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:695537>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Filozofski život

Stručni skup srednjoškolskih nastavnika logike

Agencija za odgoj i obrazovanje priredila je stručni skup srednjoškolskih nastavnika logike 9. i 10. siječnja 2008. u Hotelu Laguna u Zagrebu.

Bilo je riječi o aktualnim nastavnim problemima logike, o osobitostima pojedinih udžbenika i njihovoj primjeni, neusklađenim programima i nedovoljnom broju nastavnih sati za njihovu primjerenu realizaciju.

Zbog raznolikosti i neujednačenosti među nastavnicima u ispitivanju i vrednovanju nastavnih sadržaja nužno je utvrditi nastavni standard, pa je prijedlog kurikula za prvo polugodište iznio Ćiril Čoh (Varaždin) koji je uz to prikazao iz nastavne prakse jedan model izlaganja moderne logike.

Prirodnu dedukciju u iskaznoj i prirodnoj logici, kao nastavnu cjelinu, prikazali su Miljenko Šestak (Đurđevac) i Krešimir Gracin (Zagreb). O tom području moderne logike, koje je prilično zastupljeno u srednjoškolskom programu, govorio je i Ante Vlastelica (Zagreb), izvodeći jedan aksiom silogizma o kojem se razvila polemika o problemima istinitosti u tradicionalnoj i modernoj logici. Budući da matematička, odnosno simbolička logika posljednjih desetljeća zauzima širi opseg u logičkom nastavnom programu, prijeko je potrebno razraditi odgovarajući didaktički pristup, naime, metodiku nastave moderne logike.

O dodirnim točkama ontologije i logike u isticanju važnosti odnosa među pojmovima (u odnosu roda i vrste) i o teoriji definicije govorio je Vinko Grgurev (Bjelovar). Istaknuo je da odnosi među pojmovima nisu objektivno utvrđeni nego da u mnogo slučajeva ovisе o odluci subjekta u misaonoj konstrukciji. Grgurev je istaknuo potrebu da logika bude predmet zastupljen u svakoj srednjoj školi.

Profesor logike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Goran Švob informirao je sudionike seminara o statusu logike na fakultetima i o problemima na koje nailaze sveučilišni

profesori. Švob je dao kratak kritički osvrt na srednjoškolske udžbenike, pri čemu je apostrofirao vrijednost onoga Gaje Petrovića istaknuvši njegovu didaktičku primjerenost i prikladnost za uvod u filozofiju te povezivanje logike s drugim disciplinama.

Danka Hrženjak Munivrana (Split) prikazala je, simulacijom srednjoškolskog sata, probleme nastave logike, raspravljajući o sustavu ocjenjivanja ne samo učenika nego i njihovo ocjenjivanje nastavnika.

Sudionike je pozdravio ravnatelj Agencije za odgoj i obrazovanje Vinko Filipović. Za okruglim stolom govorili, uz sastavljajuće pitanja za državnu maturu Šestaka i Gracina, koordinatorice za vanjsko vrednovanje nastave i pripremu za državnu maturu Vanda Bazdan (Zagreb) i Dijana Lozić Leko (Zagreb).

Savjetnica za nastavu filozofijskih predmeta Ksenija Matuš (Bjelovar) istaknula je da se komunikacija među nastavnicima logike, koje nije bilo čak od 1991. godine, mora nastaviti, produbiti i proširiti, jer je mnogo problema, od nastavnoga sadržaja logike i njezine uloge u drugim predmetima, do onoga čega prije nije bilo, naime, zastupljenosti na državnoj maturi. Zbog toga će se ove godine otvoriti internetski forum za nastavnike logike. Seminar je pokazao potrebu za raspravama ove vrste, na temelju čega se može zaključiti da se neće dugo čekati idući ovakav skup.

Vinko Grgurev

Stručni skup srednjoškolskih nastavnika povijesti filozofije

Agencija za odgoj i obrazovanje priredila je stručni skup srednjoškolskih nastavnika povijesti filozofije 20. ožujka 2008. u Hotelu Laguna u Zagrebu.

Savjetnica za nastavu povijesti filozofije Ksenija Matuš (Bjelovar) otvorila je skup istak-

nuvši, uz dimenzioniranje nastavnoga sadržaja u jednogodišnji nastavni plan i program, kao permanentan problem filozofijske nastave, to da su nastavnici filozofije pred osobitim iskušenjem koja zahtijeva državna matura na kojoj će biti i filozofijski predmeti.

O mogućnosti učenja filozofije jezika govorio je Goran Švob (Zagreb). Njegovo tumačenje pojedinih pristupa spomenutoj filozofskoj disciplini može se usporediti s odgovarajućim lingvističkim interpretacijama i metodama. Heideggerovo polaznje s fenomenoloških i hermeneutičkih stajališta u najbližoj je vezi s mladogramatičarskom teorijom. Riječ je o nastojanju na tome da se u obliku etimološkom analizom otkriva sublimacija ljudskog iskustva. Heideggeru je starogrčki jezik principijelan filozofski jezik, u otkrivanju i očitovanju istine, u korelaciji s kojim je prihvatljivo istraživati izražajnost ostalih, modernih jezika. Strukturalistička i poststrukturalistička strujanja oslanjaju se na učenje jezikoslovca Ferdinanda de Saussurea i antropologa Claudea Lévi-Straussa. Strukturalizam govori o odnosima među elementima jezika. Švob je naglasio analitičku tradiciju u filozofiji jezika od Fregea i Carrola do Wittgensteina, Carnapa i Russella. U diskusiji o Švobovu izlaganju sudjelovali su Vesna Batovanja i Ante Vlasterica koji se pozvao na odnos logike i semantike te na Baconov idol plemena koji zacijelo anticipira Wittgensteinovo pitanje o dosegu jezika s obzirom njegove granice i problem nezrecivosti.

Sumnja pobuđuje interes za izlaženjem iz svijeta privida – ističe Marija Lamot (Krapina) govoreći o ideji skepticizma koja, štoviše, impregnira čitavu povijest filozofije. Taj permanentni filozofski problem uspostavlja se u Parmenidovoj razlici između pojmova *aletheia* i *doxa*. Preispitivanje svojega znanja i nagovor na filozofiju radi približavanja uma životu bitni su uvjeti otkrivanja i potvrđivanja istine.

O osobitostima u pisanju filozofskoga eseja, razlikujući analitički i argumentacijski tip – govorio je Tomislav Reškovac (Zagreb). U analitičkom eseju dominira deduktivna metoda: iznošenjem karakterističnih sudova dokazuje se izložena teza; u argumentacijskom eseju dominira induktivna metoda: iznošenjem činjenica otkrivaju se i izlažu elementi istinitosti određene teze. Reškovac je izlaganjem Bloomove taksonomije upozorio na kognitivne razine koje su značajne i u oblikovanju eseja: kreiranje, evaluiranje, analiziranje, primjenjivanje znanja i razumijevanje. U vezi s njima su odgovarajuće aktivnosti u učenju za esej i njegovu pisanju. Problematično je ocjenjivanje eseja, naime, koja je razina Bloomove taksonomije i po čemu relevantna

za određenu ocjenu? Reškovčevu izlaganje osobito je važno zbog toga što se očekuje pisanje filozofskoga eseja na državnoj maturi. O mogućim iskušenjima raspravljale su Barbara Markač Despinić (Čakovec) i Jela Kusaković (Daruvar) ističući problem literature i elemente školskoga ocjenjivanja.

O podudarnim nastojanjima Jaspersa i Heideggera i njihovim posebnostima govorila je Vesna Batovanja (Zagreb). Oni konstituiraju svoju filozofiju u sferi novokantovstva i u tendenciji njegova nadilaženja. Zajedničko im je i to što razlučuju filozofiju od znanosti u težnji da filozofija odgovori na pitanja koja se postavljaju u svijetu impregniranom znanstveno-tehnološkim modalitetima. Jaspers ističe da je Platon tlo na kojem se korijeni kontinuitet povijesti filozofije odnosno vrijednosti koje se u njemu uspostavljaju. Za razliku od Jaspersa koji preispituje proturječnosti postojećega i otkriva mogućnost budućega svijeta oslanjanjem na prevrednovanje filozofijske baštine, Heidegger, pak, inzistira na zaokretu od tradicionalne filozofije u koncepciji mišljenja bitka, u kojoj, zapravo, teži za onim po čemu bi se mogao otkriti smisleni doseg pojedinih filozofskih stajališta. Nesumnjivo se Jaspers i Heidegger kreću komplementarnim putovima u istraživanju odgovora na ključne probleme suvremenoga svijeta. Što se tiče metodičkoga problema, odnos između Jaspersa i Heideggera, u nastavi – kako ga je predstavila Vesna Batovanja – može biti karakterističan primjer komparativnoga prikaza, štoviše, sukladnih filozofskih iskaza.

Miljenko Šestak (Đurđevac) i Dijana Lozić Leko (Zagreb) polaze u raspravi o ispitnim katalozima i »mjeri« znanja od toga da filozofija nije muzej kulture da bi se ona mogla shvatiti kao objekt. U raspravi je Tomislav Reškovac nadopunio da u programu državne mature ne bi smjela biti pitanja koja nisu zastupljena u nastavnom programu. To zahtijeva njegovu potpunu realizaciju za koju nema dovoljno vremena.

O problemu filozofije jezika s onu stranu jezične znanstvene analize – u rasponu od Platona i Aristotela do Lockea i suvremenih filozofa – govorio je Ćiril Čoh (Varaždin). Istaknuo je poantu Heideggerova razmišljanja o jeziku s obzirom na tumačenje poezije Stephana Georgea da nema stvari gdje nema riječi, naime, kako riječi omogućuju da bica uopće budu. Čoh je problem *imenovanja kao stvaralačkoga čina* eksplicirao i u interpretaciji Cesarićeve pjesme »Povrtak«.

Vinko Grgurev

Stručni skup srednjoškolskih nastavnika etike

Agencija za odgoj i obrazovanje priredila je stručni skup srednjoškolskih nastavnika etike 26. i 27. ožujka 2008. u Hotelu Borik u Zadru.

O bioetičkim problemima, koji u posljednje vrijeme dolaze do osobitoga izražaja i u srednjoškolskoj nastavi etike, raspravu je o moralnim dilemama eugeničkih postupaka započeo Krešimir Gracin (Zagreb). Bacanje kržljave djece sa Tajgeta zacijelo je prvo svjedočenje o svojevrsnoj eugenici u starome svijetu. U moderno doba razvijene tehničke civilizacije eugenika je dospjela u iskušenje vlastite kompromitacije poistovjećivanjem, osobito u doba njemačkoga nacizma, ali ne samo i u njemu, sa sterilizacijom »defektnih«, s prevencijom »inferiornih« brakova, rasplodom rasno »nadmoćnih« pojedinaca, s *Lebensborn*-programom i drugim nastojanjima koja diskriminiraju pojedine skupine odnosno povlašćuju »samoizabrane«. Nije ni nova eugenika imuna od dehumanizirajućih postupaka, međutim, valja inzistirati na onome što bi bilo usmjereno na dobrobit pojedinaca i zajednice mogućom prevencijom malignih osobina. Moralno je iskušenje moderne eugenike njezina komercijalizacija odnosno dostupnost samo nekim grupama.

Pojednosti o biti i pisanju eseja predstavio je Miljenko Šestak (Đurđevac). Istaknuo je da je utemeljitelj esejističkog oblika filozofskog izražavanja Michel Eyquem de Montaigne (1533.–1592.) koji potencira dvije njegove bitne značajke: individualnost i akribičnost (stil u funkciji konciznog iskazivanja misli). To je Šestak potvrdio mislju Gustava Krkleca da je esej najteži oblik izražavanja jer zahtijeva osobito znanje predmeta o kojem je riječ te sposobnost kritičkog preispitivanja mnogih stajališta i njihova sintetiziranja. Šestak je raspravljao o motivaciji i znanju za pisanje eseja, vrstama eseja (interpretativni, analitički, diskurzivni...) i, naposljetku, o njegovu smislu (u nastavi i na završnom ispitu). O interakciji modernih nastavnih metoda i odgovarajućih pomagala predstavljajući srednjoškolsku temu uvoda u filozofiju – govorio je Igor Miošić (Dubrovnik).

Povijest europske filozofije subjektivnosti, to jest poimanje čovjeka kao subjekta, od utemeljitelja racionalizma (René Descartes) i empirizma (Francis Bacon) do Immanuela Kanta bitna je u utemeljenju etike i otkrivanju njezina dosega – misli Vinko Grgurev (Bjelovar) ističući da je pritom transcendentijom onoga što jest reduciran objekt kojega je čovjek dužan uspostaviti iz sama sebe (po

autonomiji volje). Grgurev je istaknuo da je Kantova *stvar po sebi*, kao misaona konstrukcija po kojoj čovjek diferencira bitak (*Sein*) i trebanje (*Sollen*), u osnovi mogućnosti sinteze (ozbiljenja praktičkoga uma) *pojmovnog* i *osjetilnog*. Grgurev je istaknuo također i to da je pojam vrline, u objektivnom sustavu vrijednosti, dominantan u tradicionalnoj filozofiji, a u modernoj, kao posljedak filozofije subjektivnosti, pojam savjesti. On misli da bi u nastavi etike valjalo krenuti od kategoričkoga imperativa kao stožernoga etičkog problema.

O tome kako razriješiti moralnu dilemu i je li svaka od njih razrješiva – govorio je Raul Raunić (Zagreb) ističući da se problem etičke refleksije postavlja u pitanju o odluci u kritičnim situacijama. Iznio je zanimljiv književni primjer, naime, ako bi na brodu svima zaprijetila smrtna opasnost, bi li bilo opravdano nekome oduzeti život radi spasa drugih? Gledajući strogo utilitaristički, bilo bi opravdano, jer bi većina preživjela, u protivnome, pak, ne bi nitko. Ali, ako bi se to prihvatilo, kome bi i po kojem pravu trebalo dati »prednost« da preživi brodolom? Kako preživljavanje nekih pretpostavlja ubojstvo, je li ono opravdano u ponekim situacijama, ili nije ni u jednoj unatoč životnoj opasnosti mnogih? Raunić je govorio o deontološkoj etici (etici dužnosti) čiji je korijen u Kantovu kategoričkom imperativu, po kojem čovjek, zapravo, samoga sebe obvezuje na dužnost po moralnom zakonu. Raunić je u vezi s time govorio o mnogim etičkim temama i problemima u povijesti filozofije.

O vremenskom i prostornom kontekstu bioetike kao moguće integrativne discipline – govorio je Hrvoje Jurić (Zagreb). Naime, Jurić misli da se »konkretni« bioetički problemi postavljaju s obzirom na znanstvena otkrića i tehničke izume. Na primjer, problem umjetne oplodnje postavljen je kao etički problem onda kada je ona postala »tehnički« moguća. Mogućnost opredjeljenja prema toj pojavi je u svijesti (moralnom stajalištu). Razrješavanje moralne dileme moguće je u usuglašavanju stajališta s obzirom na svrhu određenog čina. Zacijelo je on opravdan (legitiman) ako pridonosi čovjekovu boljitku, to jest ako je po njegovoj volji koja se ne sukobljava s voljama drugih, a neopravdan ako sankcionira interes samo nekih nasuprot volji drugih koji su, stoga, postavljeni kao objekt (bića lišena eksplikacije svoje slobode). Jurić je govorio o prospektivnoj odgovornosti, to jest o mogućnosti odgovora na pitanja o onome što bi osiguralo optimalnu korelaciju čovjeka i prirode (temelja opstanka). Pritom je istaknuo bitna obilježja Jonasova i Singerova mišljenja.

Prikazujući ogledni školski sat etike, kao primjer dobre prakse, o višestrukim značenjima

Ljubavi govorila je Dunja Marušić (Zagreb). Istaknula je najprije da se ljubav očituje kao *filia* (prijateljska ljubav), *eros* (čežnja za drugim, odnosno romantična ljubav) i *agape* (kršćanska ljubav). Oslanjajući se na Platonove dijaloge *Fedar* i *Gozba*, Marušić je istaknula značenje platonske ljubavi u odnosu na koju se postavlja pitanje je li ljubav onaj čovjekov iskon (moć gledanja sebe u drugome) koji omogućuje međuljudsko komuniciranje. Istaknula je osobito značenje Frommova razlikovanja nezrele (prividne) ljubavi, u kojoj je pojedinac objekt, i zrele (istinske) ljubavi (intersubjektivan odnos) u kojoj se osobe potvrđuju kao samosvojna i stvaralačka bića. Prikazujući motive od staroindijskoga pjesnika Bahrtharia do suvremenih pisaca Frédéricia Beigbedera iz romana *Ljubav traje tri godine* i Michela Houellebecqa iz eseja »Najprije patnja«, te eseja Laure Kipnis »Protiv ljubavi«, Dunja Marušić je govorila o povijesnom kontekstu društvenih oblika života (ljubavne veze, brak i obitelj) u kojima se ljubav ostvaruje i u kojima se pokazuju njezina iskušenja i ograničenja.

Vinko Grurev

Simpozij »Pitanje klase i njegove dislokacije u politike identiteta«

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 14. i 15. ožujka 2008. održan je simpozij pod naslovom »Pitanje klase i njegove dislokacije u politike identiteta«. Organizirala su ga tri studentska udruženja sa Filozofskog fakulteta (Udruženje studenata filozofije, Klub studenata komparativne književnosti »K« i Klub studenata sociologije »Diskrepancija«) u suradnji sa zagrebačkim Multimedijalnim institutom i ljubljanskom Delavsko-pankerskom univerzom.

Na dvodnevnom su simpoziju izlagali Marko Kržan i Primož Krašovec iz Ljubljane, te Petar Milat iz Zagreba, dok se najavljeni Rastko Močnik ispričao zbog nemogućnosti sudjelovanja u radu skupa. Ovaj tekst donosi zbirni prikaz osnovnih teza izlagača i smjerove u kojima se kretala rasprava.

Kada govorimo o identitetu, obično se misli na osjećaj vlastitosti, svijest o zajedništvu. Suvremene društvene znanosti su dekonstruirale pojmove rase i roda odbacujući svaki oblik esencijalizma i pokazujući da je analiza društvene prakse nužna za njihovo razumijevanje. Ne postoje crnci ili muškarci »u svojoj

suštini«; postojeća rasna i rodna klasifikacija je posljedica diskurzivnih praksi, ali upravo posljedice tih praksi formiraju našu stvarnost i svijest o identitetu. Identitet je usko povezan s društvenim skupinama unutar kojih se pojedinci identificiraju. Međutim, pripadnost skupini je prečvrst okvir za njegovo definiranje, jer su i same skupine promjenjive, što implicira promjenjivost na razini identiteta. To se odnosi i na pitanje klase.

Dok je relativno nedavno bilo nemoguće zamisliti srednje obrazovanje bez čitanja Marxovih djela, danas se to njeguje jedino na univerzitetima društvenih i humanističkih usmjerenja, a i tamo u prilično skromnom opsegu. Promjena koja se dogodila na političkoj razini je automatski izazvala promjene i u ekonomskoj sferi. Dakle, više se ne priča o klasama, klasnoj borbi... Takva je terminologija gotovo iščezla. Stoga ni pitanje identiteta u tom kontekstu više nije jednostavno, jer više nije vezano uz strukturu (npr. klasu), nego se umjesto momenta strukture javlja moment samostalnog izbora.

Je li moguće danas uopće nešto suvislo teoretski objasniti u složenoj polju društvenih odnosa bez kulturalnoga determinizma? Reartikulacija problema identiteta (klase, spola i rase/etniciteta) ide usporedno s nastankom novih emancipacijskih potencijala otpora globaliziranome svijetu prema modelu neoliberalne ideologije. Složenost se očituje i u pogledu njegovih različitih aspekata, proturječnosti, promjenjivosti, te fragmentarnosti. Fragmentacija se odvija prema ekologiji, etnicitetu, dobi, nacionalnosti, rodu... No, s obzirom na nju je bitno naglasiti i utjecaj globalizacije, najvidljiviji potkraj 20. stoljeća kada je nasuprot globalizaciji nastalo mnogo izraza kolektivnog identiteta. Globalizacija je jedan od činitelja koji pridonosi nastanku fragmentiranih identiteta, ali može pridonositi i njihovoj homogenizaciji. I dok je nacija u modernom društvu bila izvor identiteta, globalizacija je otvorila vrata pluralizmu identiteta.

Zbog geografske pozicije Hrvatske i ne tako davne prošlosti, obraćamo više pažnje na činjenicu o raspadu socijalističkog društvenog uređenja i višenacionalnih (socijalističkih) federacija: Čehoslovačke, Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, koji su doveli do formiranja dvadesetak novih suverenih nacionalnih država. Državljanstvo je osnovna odrednica modernih nacionalnih država, a sadržava odnose između pojedinaca, društvenih skupina, civilnog društva i države.

Danas, u svim državama Europe, političari propagiraju da imaju na umu interes svih. Izgleda kao da klasni interesi više ne postoje,

čak kao da su iste te socijalne klase nestale u ništa, kao da su svi građani odjednom dobili isti status, s istim mogućnostima i istim privilegijama. U Europi je sve teže i uočiti jasne razlike između klasa, jer se srednja klasa proširila i unutar nje same su se izrodile razne kategorije u odnosu na zaposlenje ili titulu. Novi radni kriteriji, koji su produkt automatizacije procesa proizvodnje i raširenosti sredstava masovnog komuniciranja, kreiraju nove socijalne razlike. Procesi globalizacije su nametnuli neokapitalistički sistem cijelom svijetu, uzrokujući tako daljnje osiromašenje siromašnih zemalja i redefiniranje klasa u bogatim zemljama. Dok se radnička klasa našla nezaposlena ili prisiljena primati sve manje plaće, srednja klasa ima plaće koje nisu dovoljne za održavanje visoke kvalitete života, a nisu rijetki ni slučajevi nesigurnog ili privremenog zaposlenja. Pojednostavljeno, globalizacija je stvorila destabilizaciju i nova siromaštva, umjesto da stvori poboljšanje uvjeta života. Taj je zahvat, u okolnostima u kojima nije razvijena liberalno-demokratska kultura, doveo do sistemskih aranžmana koji su društvenu dobrobit učinili glavnom žrtvom privatizacije. Neoliberalistička propaganda je garantirala da će s globalizacijom svi imati velike ekonomske pogodnosti, a u stvari se dogodilo obratno. Osiromašujući sve i istovremeno stvarajući konfuziju u statusnim razlikama, elita je »izbacila iz mode« socijalne klase. I riječ *klasa* je ostavljena po strani, čime se nastoji pokazati da klase više ne postoje, kao što se propagira da više ne postoje ni ideologije. Istina je da je vladajuća oligarhija željela uništiti ideje na štetu obespravljenih klasa, stvarajući konfuziju koncepta.

Činjenice govore da kulture identiteta u doba globalizacije ovise o različitim poimanjima globalizacije i njezinim specifičnim refleksijama na pojedina društva. U tom se pogledu može govoriti o tri prevladavajuća distinktivna stajališta spram globalizacije, koja se u specifičnim tranzicijskim društvenim okolnostima reflektiraju i na kulturnu konstrukciju identiteta. To su neoliberalno, reformističko i radikalno kontestativno stajalište.

Ovdje nas u prvom redu zanima neoliberalno stajalište. U tom smislu, treba podsjetiti na tri temeljna stupa, takozvano »sveto trojstvo«, neoliberalne ekonomije: privatizacija, liberalizacija i fiskalna disciplina. Mnogi analitičari dodaju i četvrti, a to je – liberalna demokracija. U posljednjim desetljećima 20. stoljeća, u kontekstu prodora ekonomske globalizacije, neoliberali su ne samo oživjeli nego i pojačali klasična liberalna stajališta protiv proaktivne državne intervencije kao direktivnog i ograničavajućeg faktora tržišnih operacija. Prema njihovu mišljenju, država nije sposob-

na kontrolirati globalizaciju. Oni zagovaraju napuštanje državne kontrole cijena i nadnica i proklamiraju privatizaciju kao mjeru koja maksimalno ograničava državno vlasništvo nad proizvodnim potencijalima. Ukratko, odbacuju strategiju ekonomskog upravljanja, koja je prevladavala od tridesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Ideja da privatne tvrtke moraju biti važnije od nacionalnog interesa oslabila je države i obranu siromašnih klasa sve manje prisutnih unutar njih. Briga za siromašne klase i radnike već je postala stvar o kojoj se ne raspravlja, jer je ustuknula pred konceptom »globalnog natjecanja« koji se često koristi lažiranim argumentima u svrhu uvjeravanja da globalizacija radi u korist siromašnih klasa. Ali to ne odgovara istini, jer se svjetski liberalizam podudara s moći koju koriste bogati protiv siromašnih.

U budućnosti, ako se ne uspije suprotstaviti aktualnoj tendenciji, nastavit će se daljnje osiromašenje siromašnih u korist bogatih koji će koncentrirati sve više bogatstva u svojim rukama. Nije zorega podsjetiti na *Deklaraciju o ljudskim pravima*, po kojoj svatko ima pravo na standard života koji garantira zdravlje i blagostanje, njegovo i njegove obitelji, uključujući hranu, odjeću, stan i liječničku njegu te potrebne socijalne službe, kao i pravo na osiguranje u slučaju nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, udovištva, starosti ili drugih slučajeva gubljenja sredstava za izdržavanje uslijed okolnosti nezavisnih od njegove volje.

Politički sistem je izgubio originalnu funkciju posredovanja među klasama, postajući organ za kontrolu građana i za brigu oko interesa bankara i velikih korporacija. Političke formacije ljevice, koje su tradicionalno branile radnike, prihvatile su povoljne perspektive za jačanje dominantnih oligarhijskih snaga i vode politiku ne toliko različitu od stranaka desnice. Sistem političkih elita čini novu »političku klasu«, a formirao se u relativno kratkom vremenu. Politička klasa nekadašnjeg jednostranačkog sistema lako se prilagodila novim odnosima. Formirana je i »siva zona« neformalnih središta moći koja nadziru sredstva za proizvodnju, ulaze u medije i determiniraju »opći obzor u kojem se mogu oblikovati politička pitanja i prihvaćati odluke«.

Nadalje, na simpoziju je tematizirana i radna teorija vrijednosti kao prijeporno mjesto Marxove teorije, upravo iz razloga što, za razliku od klasične ekonomije, ne polazi od realnih uvjeta, tj. stvarnog stanja stvari. Marxova teorija proizvodnje i cirkulacije iz koje slijedi teorija troškova i cijena u realnosti nema korelata, pa se tako čitav problem svodi na metaforički problem. Treba napomenuti da se problem načelno sastoji u razlikovanju

između radnog vremena i produktivnog rada. Roba koja se prodaje na tržištu rada je radno vrijeme radnika. To je vrijeme različito zbog različitosti uloženog napora i produktivnosti rada, ali je njegovo trajanje određeno za bilo koju određenu razinu tih činilaca. Za tradicionalni marksistički pristup utemeljen na modelu baza–nadgradnja navedeno bi bilo dovoljno da se konstituiraju radnička klasa kao središnji dio emancipacijskog projekta. Ipak, suvremene rasprave daju izrazito jake argumente protiv takvog teorijskog kretanja, ukazuju na elemente ekonomskog redukcionizma, te ne ostavljaju prostor za drugo osim za odbacivanje teza ortodoksnog marksizma.

Činjenica je da je neoliberalna doktrina predstavljala ključnu determinantu u ekonomskoj politici gotovo svih postsocijalističkih zemalja. »Novost« koju ona uvodi jest da neoklasična ekonomija tretira rad kao svaki drugi faktor proizvodnje. A kada se pretpostavi da je rad samo još jedan od faktora proizvodnje, koji je određen isključivo trenutnim odnosom ponude i potražnje, tada se »rješavamo« problema dominacije, eksploatacije i otuđenja, dakle svih elemenata koji predstavljaju momente strukturnog nasilja kapitalizma.

Ekonomija već duže vrijeme ne zauzima središnje mjesto unutar lijevog diskursa. Temeljita ekonomska kritika modela baza–nadgradnja nije samo dokrajčila upotrebu jednog esencijalističkog modela, nego je dovela, usred određenih političkih okolnosti, i do marginalizacije tema koje su posredno ili neposredno bile s njim povezivane, poput klase, klasne borbe, odnosa u proizvodnji, itd.

Ovdje se otvara i pitanje o tzv. *krizi komunizma*, uz koju se veže i kriza socijaldemokracije, zbog činjenice da su se nakon 1968. razvili novi socijalni pokreti, feministički, mirovni, ali i ekološki, gay, itd., a ni marksizam ni socijaldemokracija nisu mogli shvatiti specifičnost tih pokreta. Razlog je bio u tadašnjem stanju i stavu marksističke teorije: to nisu bili klasni pokreti. Problem je tada bio taj što lijeva teorija nije bila sposobna prepoznati specifičnosti i prirodu onih pokreta koji nisu bili klasno utemeljeni. Danas je problem obrnut; radi se o drugoj krajnosti: mnogo pozornosti se pridaje tim pokretima, a na račun borbe radničke klase. Stoga, ne smije se zaboraviti ni na radničke zahtjeve, jer bi problem klasnih suprotnosti mogao biti istisnut sa dnevnog reda.

Danas je neoliberalna hegemonija toliko jaka da je gotovo smiješno govoriti o alternativni kapitalizmu. Socijalističke ili socijaldemokratske partije rade isključivo na humanizaciji postojećih odnosa. Živimo u doba kapitalizma u kojem se alternativna vizija čini neozbiljnom, ali kapitalizam nastavlja nanositi veliku štetu

ljudima i njegovi institucionalni aranžmani nastavljaju ometati mogućnosti ekspanzivnog ljudskog napretka. Klasna struktura nastavlja biti jednim od temeljnih sastojaka tih institucionalnih aranžmana i transformacija klasne strukture jest jedan od osnovnih uvjeta za ostvarenje društvene emancipacije.

Što se tiče Hrvatske, bitna je činjenica pretpostavka da je neoliberalno poimanje globalizacije obvezujući uvjet tranzicijskog zaokreta koji istodobno otvara put i modernizaciji i demodernizaciji identiteta. Modernizacija koja se provodi uključuje mnogo čimbenika, ali se u osnovi radi o privatizaciji i desocijalizaciji, vladavini prava, slobodnoj trgovini. Nadalje, modernizacija zahtijeva otvoreno društvo, neograničenu slobodu privatnog financijskog sektora, relativizaciju tradicionalnog poimanja suverene moći, detradicionalizaciju kulturno-duhovnog sklopa i pluralno-dinamičku konstrukciju identiteta. Ideološki kompromitirano komunističko nasljeđe, čija je dekonstrukcija bila nezaustavljiva, ustupilo je mjesto bezrezervnoj uspostavi neoliberalne paradigme kao univerzalnog lijeka koji obećava brzo i bezuvjetno bogaćenje poduzetnički sposobne manjine, a onda i opći prosperitet većine ili cijeloga naroda.

Zbog aktualnosti pitanja o pristupanju Europskoj Uniji, potrebno je spomenuti i njezinu eventualnu ulogu u pitanju identiteta. Ona bi mogla dati prednost jednoj drugoj teritorijalnoj identifikaciji na temelju funkcionalnih i međunarodnih regija, podupirući taj model i financijski. Od značenja može biti i lokalni identitet, kojeg je moguće promatrati kroz vezanost za mjesto rođenja, ali i mjesto stanovanja. Možemo reći da je cilj da različiti interesi i različiti konflikti budu podržavani unutar raznih liberalnih europskih nacija tako da se ne negiraju sukobi, jer oni uvijek postoje, već da poprime agonističku formu.

Što se tiče hrvatske privredne situacije, stopa nezaposlenosti neprekidno raste te pritom stvara nepreglednu rezervnu armiju rada – što govori u prilog tezi da neki fenomeni kapitalizma, poput društvene mobilnosti, ipak ostaju klasno obilježeni.

Problematičnost politike identiteta postoji u onoj mjeri u kojoj novi teorijski leksikon lijevice odustaje od tematiziranja ekonomije pod pritiskom ostavštine realnog socijalizma (što nije donijelo nikakav napredak) i »proturječja« modela baza–nadgradnja. Ako kao ogledni primjerak uzmemo postsocijalističko stanje u Hrvatskoj, možemo uočiti da se problematična pozicija lijevog diskursa u prvom redu očituje u diskrepanciji između ekonomske problematike, poput stalno rastuće nezaposlenosti, državnog deficita ili odnosa banaka

i bankarskog sustava prema ostalim ekonomskim i socijalnim akterima, s jedne strane, te pojmova kao što su identitet, manjina, fleksibilnost, multikulturalizam, globalizacija i sl.

Poseban osvrt na post-socijalističko stanje na području bivše Jugoslavije dao je Petar Milat u izlaganju o knjizi *Nova klasa* Milovana Đilasa te zbirci ogleđa Zorana Đinđića *Jugoslavija kao nedovršena država*. No, prije prikaza samih knjiga, osvrnuo se na temu »izvanrednog stanja«, do koje se dolazi prethodnom metodološkom pretpostavkom dihotomije »rata« i »demokracije«. Temeljna činjenica, ključna za politiku 20. stoljeća, jest da izvanredno stanje *nije*, već da izvanredno stanje *vrijedi*. U izvanrednom stanju se preklapaju faktičnost i normativnost, život i zakon, zbog privremenog stavljanja izvan snage domene prava. Iznimnost izvanrednog stanja je stvar strukture mišljenja, čime ono (mišljenje) nije tek rubni epifenomen jednog »realnog« izvanrednog stanja (bilo to političko, ekonomsko ili bilo koje drugo), već je samo zapravo motor te izvanrednosti. Ovo reducira intelektualnost na aforističnost. Adorno kaže: »Aforizam čini da smo u istini, a ne da je *posjedujemo*«, što implicira da se na intelektualnost gleda kao na socijalni okoliš naših egzistencija, a budući da intelektualnost manifestira komunikativni i kooperativni potencijal socijalnosti, onda možemo reći da je intelektualnost genetički indeks ljudske vrste.

Kod Đilasa, komunističko izvanredno stanje u suštini ima intelektualni karakter, tj. radi se o permanentnoj i totalnoj produkciji podjele racionalnog i perceptivnog. Udaljavanje od realnosti komunističkog svijeta kao političkog izvanrednog stanja, prema Đilasu, samo postaje izvanredno stanje. Ono je ključno sredstvo, ali istodobno i cilj komunističke politike. Komunizam je na Istoku bio povijesno nužan kao pokretač modernizacije. Krucijalan problem je taj što je komunistička ideologija u zapadnom svijetu već bila zastarjela. Nakon suspenzije klasnog društva, u ime ukidanja svih klasa, političke i državne domene te u ime socijalne revolucije, po autoru nastupa »nova klasa« koja nije niti klasična, avangardna revolucionarna partija, ni birokratska nomenklatura, a niti zapadnjačka tehnokratska elita. Ona kao interregnum nije »zaborav politike«, već je »perverzija političkog«. »Nova klasa« je i naziv normativnog projekta koji ima za cilj da izloži onaj temeljni intelektualni karakter socijeteta u svrhu stvaranja slobodnih ljudi.

Za razliku od Đilasa, kod kojeg je socijalna dinamika uvjetovana malim brojem parametara, u Đinđićevim je ogleđima nužno rekuriranje na velik broj institucionalnih parametara da bi se definiralo jugoslavensko stanje

(u Đinđićevom slučaju je svakako najprominentniji legalni aspekt). Sam naziv zbirke ima ironičan karakter. Na *nedovršenost* se može gledati u dvostrukom smislu: kao ne-zgotovljenost i kao stanje imperfekcije. Ona nudi uvid u razumijevanje historijskih procesa vezanih uz jednu državnu formaciju, ali i da je baš ona razlog (krvavom) raspadu.

Je li uopće moguća interpretacija jugoslavenskog stanja zbog njegove složenosti? Jugoslavensko socijalističko društvo je dostiglo jednu višu razinu kompleksnosti i izdiferenciranosti te će prije biti da je socijalna kompleksnost jugoslavenskog društva rezultat svojevrsne interpretativne intervencije, rezultat intervencije mišljenja kao izvanrednog stanja, što bi značilo da je jugoslavensko izvanredno stanje ponajprije određeni transfer intelektualnosti u mnogovrsne, heterogene sfere. Zbog takvog pogleda na srpski narod kao na kompleksan i rascjepkan kolektivitet Đinđić smatra da ga se najprije treba razumjeti kako bi se mogla ponuditi nekakva vizija i program. Zbog toga se kod njega javlja zaokupljenost povijesnim nasljedem i društvenom sviješću, onim što on naziva mentalitetom srpskog naroda. Po Đinđićevim riječima, duboko ukorijenjeni mentalitet je prepreka aktivizmu, a Srbi su stotinama godina promjene doživljavali kao rizik i kao neprijatelja. No, on, kao optimist, svoj glavni zadatak vidi u tome da polarizira taj mentalitet, kako Srbi sebe ne bi više vidjeli »kao dio nekakve svjetske zavjere, već naprosto kao dio veoma kompliciranog svijeta«.

Iako smo se ovime u određenoj mjeri udaljili od teme simpozija, zaključak nas vraća na početak. Moglo bi se reći da je klasna borba samo jedan tip »politike identiteta«, koji u današnjem svijetu postaje sve manje važan. Tu se ujedno otkriva slaba točka postmarksističke »politike identiteta« koja kritički preispituje samo onu verziju klasnog identiteta koji već duže vrijeme nije u području javne vidljivosti, pogotovo kad je riječ o postsocijalističkim društvima.

Marijana Filipeti

Simpozij »Contemporary Philosophical Issues; Truth, Justice and Beauty«

Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Rijeci i ove je godine organizirao međunarodni simpozij. Deseti po redu, simpozij

prikladnog imena *Truth, Justice and Beauty* trajao je 29. i 30. svibnja 2008. i kao i uvijek ugostio mnoge domaće i strane filozofe. Više od trideset stručnjaka iz svih domena filozofije okupilo se u Rijeci i predstavilo svoje radove pred mnogobrojnom publikom, kolegama, studentima i svima ostalima koji su sa zanimanjem došli poslušati raznolike teme iz suvremene filozofije.

Zbog mnogobrojnosti gostiju, simpozij se oba dana odvijao u dvije sekcije. Prvog dana simpozija najviše radova bilo je iz područja filozofije uma. Luca Malatesti održao je predavanje »A response to David Chalmers' 'master argument'« u kojem je nastojao neutralizirati dilemu koju Chalmers upućuje zastupnicima tzv. strategije fenomenoloških koncepata, a prema kojoj fenomenalni koncepti ne mogu zahvatiti ono što je posebno u načinu na koji mislimo o kvaliji iz perspektive prvog lica. S druge strane, fenomenalne koncepte ne može se objasniti fizikalnim terminima. Malatestijev odgovor temelji se na objašnjenju sadržaja relevantnih misli o fenomenalnim konceptima. Matjaž Potrč dotakao se pitanja fenomenologije iskustva u predavanju »Transglobal phenomenology« i suprotstavio dva ključna stajališta. Stajalište koje opisuje kako čista uska fenomenologija ograničava fenomenologiju na privatnu svijest, isključujući vanjsko okruženje. Nasuprot tome, neki smatraju da je okruženje relevantan faktor koji utječe na fenomenologiju, bilo da se radi o lokalnom okruženju, kao što je Descartesov kamin s vatrom, ili pak o globalnom okruženju prema kojem su i okruženje i zajednica konstitutivni elementi fenomenologije. Potrčovo rješenje je tzv. transglobalna fenomenologija, koja uključuje bogato i dinamično okruženje kao konstitutivni element zajedno sa subjektom koji je u svijetu, ali shvaćeno u uskom smislu. Vojislav Božiković u izlaganju »Frege and the problem of belief-retention« ponudio je obranu Fregea od prigovora koje su mu uputili Kaplan i njegovi sljedbenici, pozivajući se uglavnom na Fregeova stajališta o indeksikalima. Olga Markič u svojem je radu »Mechanistic explanation« spojila problem dualizma s problemom slobode volje. Markič je nastojala pokazati da mehanicističko objašnjenje koje se temelji na refleksivnom odgovoru vodi u probleme o anatomiji viših nivoa i inkompatibilnosti između znanstvenog i humanističkog objašnjenja ljudskog ponašanja. Posljednje izlaganje u ovoj sekciji, »Rationality and reasons« održao je Nenad Smokrović. Branivši stajalište prema kojem se racionalnost sastoji u ispravnom odgovaranju na razloge, ključno pitanje rada bilo je 'Zašto trebam (imati određena vjerovanja ili izvršiti određenu radnju)?'. Središnji dio izla-

ganja bio je posvećen kritičkom razmatranju teorije Johna Brommea.

Elvio Baccarini svojim je predavanjem »Law of peoples and public reason« otvorio etičko poglavlje ovogodišnjeg simpozija. Sergio Cremaschi održao je iscrpno i opširno predavanje »Elisabeth Anscombe and the 1958 normative turn« u kojem je otvorio nekoliko tematskih područja, počevši od konteksta u kojem se razvila moralna filozofija Elisabeth Anscombe, specifičnostima njezinih teza i reakcija koje je izazvala, do rasprave o filozofiji psihologije i mogućim dodirnim točkama između filozofije psihologije i moralne psihologije, te na pitanje odnosa etike vrlina i božanskog zakona. Boris Vežjak svoje je izlaganje posvetio stoičkoj filozofiji, točnije problemu samoubojstva. U radu »The morality of suicide in stoicism«, Vežjak je citirajući izvorne tekstove nastojao pokazati opravdanost samoubojstva unutar stoičke etike, osobito u kontekstu stoičkih stavova o smrti, strastima i vrijednostima. Jan-Willem van der Rijt u predavanju »Dignity and disagreement« dotakao se pitanja moralnog neslaganja i pokušao vidjeti može li se problem riješiti pozivanjem na tri formulacije Kantovog kategoričkog imperativa.

Predavanja iz područja epistemologije započeo je Bojan Borstner predavanjem »Van Inwagen on properties of truth«, nakon kojeg je Jennifer Smalligan u predavanju »Hume on explanation and understanding« ponudila interpretaciju Humova stajališta o kauzalnosti, prema kojoj Hume smatra da se mnoge kauzalne veze mogu objasniti i to ne nužno supsumirajući ih pod općenitije kauzalne veze. Carlo Gabbani postavio je pitanje o epistemološkom statusu *common-sense* psihologije. U izlaganju »On the epistemic value of the common-sense psychology« Gabbani je predstavio glavna problemska pitanja koja se javljaju u ovom kontekstu, kao što je pitanje istinske vrijednosti koncepata *common-sense* psihologije te mogu li kategorije i klasifikacije koje su ključne za tu psihologiju biti adekvatne za istinite tvrdnje i vjerovanja o našim umovima? Odgovarajući pozitivno na oba ova pitanja, Gabbani je zaključio kako se naše subjektivno iskustvo ne može u potpunosti opisati i objasniti ukoliko isključimo naš svakodnevni psihološki diskurs utemeljen na perspektivi prvog lica. Iris Vidmar u izlaganju »In defense of internal justification« suprotstavila je dva stajališta o opravdanju, internalističko i eksternalističko, i predstavila debatu koja se odvija između predstavnike jedne i druge pozicije, Matthiasa Steupa i Alvina Goldmana, zaključivši da je internalistički koncept opravdanja mnogo primjereniji za daći pretvaranja istinitog vjerovanja u znanje.

Tim je predavanjem ujedno okončan prvi dan simpozija.

Etičku sekciju drugog dana simpozija otvorio je Sergio Filippo Magni izlaganjem »Philosophical consequences of ethical relativism« u kojem je s relativističkog stajališta ponudio dva moguća odgovora na kritike koje se upućuju etičkom relativizmu, a prema kojima etički relativizam ima apsurdne posljedice, kao što su primjerice normativna inkoherenost, nemogućnost moralnog neslaganja i slično. Magni je predstavio dva odgovora, prvi, prema kojem je potrebno ograničiti sadržaj moralnosti i drugi, koji se temelji na analizi različitih značenja pojmova valjanosti i ispravnosti koji se upotrebljavaju u definiciji etičkog relativizma. Boran Berčić izložio je svoju teoriju o moralu u izlaganju »On the social contract theory of moral«. Što zapravo znači tvrdnja da je društveni ugovor implicitan i na koji način taj ugovor može predstavljati (ili objasniti) temelje morala? Prema Berčiću, tri su uvjeta koja moraju biti zadovoljena da bismo mogli reći da se pojedinci ponašaju kao da su zapravo 'potpisali' ugovor. Prvi je uvjet da se pojedinci ponašaju u skladu s normom ϕ , drugi je da svaki od njih to radi zato što vjeruje da će svakome biti bolje ako se svi ponašaju u skladu s normom ϕ i treći je uvjet da svatko očekuje od drugih da se tako ponaša. Aleksandra Golubović u izlaganju »The problem of evil« dotakla se pitanja objašnjenja prirodnog i moralnog zla. Iako se obično smatra da svako od ta dva zla trebaju zasebno rješenje, kršćanska religija nudi rješenje koje se može primijeniti na oba. Golubović je nastojala istražiti koliko bi takvo rješenje bilo prihvatljivo. Pitanja religije, posebice odnosa crkve i države dotakao se i Damir Bulat u izlaganju »Dilemmas about violation of the constitution by religious communities«. Bulatovo je izlaganje bilo usmjereno na pitanje koje su dužnosti i obveze crkve, a koje države te gdje su granice unutar kojih bi zajednica vjernika trebala ograničiti svoje djelovanje. Bulat se dotakao i situacije u Hrvatskoj, ukazujući između ostalog na činjenicu da vjerske zajednice dobivaju novčanu potporu iz državnog proračuna, kao i na uvođenje vjeronauka u školski program.

Epistemolozi su i drugog dana simpozija ponudili raznolike i zanimljive teme. Danilo Šuster podsjetio nas je na sveopću prisutnost i nerazrješivost skepticizma u svojem izlaganju »Moorean responses to skepticism or the three ways of G.E. Moore«. Šuster je u prvom dijelu izlaganja izložio tri Mooreova odgovora skepticima, predstavljena u njegovim djelima *Certainty*, *Four forms of skepticisms* i *Proof of an external world*, koja danas brane predstavnici neomurizma. U drugom dijelu izlaganja,

Šuster je nastajao pokazati Mooreov neuspjeh u obračunavanju sa skepticima, ali i neuspjeh neomurizma. Ključni problem kojeg Moore i neomurovci ne rješavaju je što retorička nedostatnost Mooreova dokaza implicira epistemološku nedostatnost. Snježana Prijic-Samaržija u izlaganju »Trusting experts« suprotstavila je dva stajališta o statusu svjedočanstva stručnjaka: evidencijalizam, prema kojem je povjerenje (u stručnjake) doksastički stav koji je predmet epistemološke evaluacije a ne sljepog povjerenja, i anti-redukcionizam, prema kojem je epistemološki ispravno, pa čak i poželjno, vjerovati stručnjacima 'bez provjere'. Prijic-Samaržija zauzela je evidencijalistički stav i u zaključku nastojala pokazati da pouzdanost govornika, odnosno stručnjaka, nije sama po sebi dovoljan razlog za prihvatiti njihovo svjedočanstvo. Tommaso Piazza svoje je izlaganje posvetio teorijama zavjere. U izlaganju »What is wrong with conspiracy theories?« Piazza je najprije predstavio psihološku stranu, zaključak koje je negativan stav prema teorijama zavjere, prvenstveno zato što se one temelje na predrasudama. Ovaj je stav zauzeo i B. Keeley i predložio filozofsko opravdanje za njega. U završnici, Piazza je kritički preispitao Keeleyevo objašnjenje zaključivši kako, pod određenim uvjetima, teorije zavjere mogu biti epistemološki poželjnije od institucionalnih objašnjenja. Posljednje izlaganje održao je Berislav Marušić, koji je izložio rad »Epistemic evasion«. Izlaganje je započeo zanimljivim primjerom: ukoliko statistike pokazuju da ljudi koji odluče prestati pušiti najčešće počnu ponovno pušiti, da li to znači da je vjerojatno da će S, koji je odlučio ostaviti cigarete, ponovno propušiti?

Paralelna sekcija pokrivala je teme s područja estetike, ontologije i logike. Prvi izlagač bio je Michael Watkins koji je u izlaganju »Aesthetic supervenience and coincident objects« doveo u pitanje motivaciju koja stoji iza teze da estetska svojstva superveniraju nad nestetskim. Neka ontološka pitanja otvorili su i Miloš Arsenijević, koji je izložio rad »Two senses of the world openness: indeterminism and emergence«, i Pierdaniele Giaretta, koje je u radu »Composition and change of parts« podsjetio na neke dobro poznate ontološke paradokse, kao što je Tibbles paradoks. O problemu paradoksa govorili su i Massilimiano Carrara i Davide Fassio koji su izložili rad »The knowability paradox and the limits of knowledge«. Carrara i Fassio u uvodnom su djelu izložili Fitchov paradoks, prema kojem postoje nespoznatljive istine. Problem kojeg paradoks otvara je sljedeći: čini se naime da paradoks predstavlja logički dokaz za granice naše spoznaje, odnosno pokazuje nemogućnost znanstvene spoznaje. Središnji dio izla-

ganja bio je posvećen ovoj tvrdnji; Carrara i Fassio nastojali su pokazati da znanost nije ugrožena ovim paradoksom te da paradoks ne postavlja granice znanju, prvenstveno zato je nepoznatljivost koja se spominje u argumentu semantička, a ne epistemološka. Majda Trobok postavila je pitanje o mogućoj analogiji između matematike i logike. U izlaganju »Mathematics, logics and structures«, Trobok je izložila i analizirala strukturalističko objašnjenje logike koje prihvaća Koslow, ukazujući u konačnici na neke aspekte njegove teorije koji su problematični. Adrian Ratkić u svojem je izlaganju »Philosophy and the Swedish research on skill and technology« predstavio epistemologiju tehnološkog i praktičnog znanja i njezin razvoj na području Skandinavije od sredine sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Ključni aspekt ove vrste znanja jest iskustvo, koje je u podlozi svake vještine i tehnološkog umijeća, a pitanje kako takvo iskustvo prenijeti mašinama i instrumentima postalo je centralno pitanje za epistemologiju praktičnog znanja. Umjesto apstraktnog znanja, ovdje je naglasak na inventivnom mišljenju i praktičnom razmišljanju, iskustvu i zaključcima koji su utemeljeni na osobnom doživljaju i vještinama. Predrag Šustar u izlaganju »Human color vision: molecular adaptation with an ecological niche construction?« otvorio je neka pitanja iz područja filozofije znanosti, posebice pitanja vezana uz pojam funkcije. Miklavž Vospnerik također je predstavio rad iz područja filozofije znanosti, »Essentialism and weak necessity«, u kojem je predstavio recentno stajalište o zakonima prirode, tzv. dispozicijski esencijalizam, prema kojem su zakoni u samim dispozicijskim svojstvima koje predmeti imaju, a ne u hjumovskim regularnostima ili nomičkim nužnostima. Ana Gavran-Miloš izložila je rad »Status of properties from Epicurus' atomic point of view«. U prvom djelu, Gavran-Miloš predstavila je sličnosti između Demokritove i Epikurove atomističke slike svijeta (tzv. atomistički materijalizam) i njihovog stajališta o percepciji, prema kojem je percepcija mehanički proces u kojem su naši osjetilni organi podraženi posebnim slojem atoma koji se neprestano otpušta od površine predmeta. U drugom djelu, naglasak je bio na Epikurovu stajalištu u svojstvima. Posljednje izlaganje u ovoj sekciji, »Insight, perception and beauty«, održala je Miroslava Anđelković, koja je govorila o povezanosti percepcije i zaključivanja, točnije o načinu na koji ta dva procesa sudjeluju u stvaranju umjetničkog djela.

Iris Vidmar

5th »Dubrovnik International Conference on the Sanskrit Epics and Purāṇas«

Od 11. do 16. kolovoza 2008. održana je u Dubrovniku u Interuniverzitetskom centru peta »Dubrovačka međunarodna konferencija o sanskrtskim epovima i purāṇama« (Dubrovnik International Conference on the Sanskrit Epics and Purāṇas ili skraćeno DICSEP). Prva je konferencija bila sazvana za kolovoz 1995., ali je zbog vojno-redarstvene akcije Oluja morala biti odgođena. Konferencija je ponovo sazvana 1997. i održala se od 11. do 16. kolovoza, u iste dane u kojima je održana i jubilarna peta konferencija. Otada se do danas redovito održava svake tri godine. Dubrovačka međunarodna konferencija o sanskrtskim epovima i purāṇama postala je najboljom svjetskom konferencijom o Mahābhārati, Rāmāyani i njima srodnim tekstovima, purāṇama. Na njoj sudjeluju najbolji stručnjaci iz cijeloga svijeta: Europe, Amerike, Indije, Japana i Australije. Među njima su vodeći znanstvenici s toga zahtjevnoga područja, izdavatelji kritičkih izdanja i voditelji velikih prevoditeljskih pothvata na svjetske jezike.

Zbornici radova s konferencije, koje na engleskome jeziku s hrvatskim sažecima objavljuje Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, predstavljaju jednu od najtraženijih edicija Akademije u cijelome svijetu. Do sada je objavljeno tri zbornika a četvrti se očekuje u najskorije vrijeme. Urednik je prvih dvaju zbornika akademik Radoslav Katičić, dok je urednik trećega i četvrtog akademik Mislav Ježić. Zbornici se recenziraju u *Journal of American Oriental Society*, *Indo-Iranian Journal*, *Journal of the Royal Asiatic Society*, *Bulletin d' etudes indiennes*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, *Vostok*, i drugdje.

Uz predstavljanje tekućih istraživanja u svijetu i vlastitih rezultata pojedinih znanstvenika u obliku izlaganja i radionica, svaka konferencija DICSEP ima i posebnu temu kojoj je posvećen dio rada. Tako je na petoj konferenciji posebna tema bila razmjena između epskih i purāṇskih tradicija i ne-brahmanističkih tekstova i tradicija.

Konferencija je otvorena 11. kolovoza prigodnim govorima akademika Radoslava Katičića i predstavnika Interuniverzitetskoga centra. Poslije njih su govorili i predstavnici međunarodnoga organizacijskog odbora akademik Mislav Ježić i Gregory Bailey. Nakon kratke svečanosti započela je s radom konferencija.

Prvi je nastupio Johannes Bronkhorst sa Sveučilišta u Lausanni govoreći o različitim san-

skrtskom nazivlju za redovničke i isposničke stanove u epskim tekstovima. Po njemu riječi *agrahāra* i *āśrama* predstavljaju istu instituciju videnu s položaja darovatelja i daropriateljca ocrtavajući pri tome i natjecanje religijskih institucija za pridobivanje pokroviteljstva. Nakon njega je Angelika Malinar koja je upravo s londonske School of Oriental and African Studies prešla na sveučilište u Zürichu predstavila filozofski mjerodavna unutar-tekstualna i intertekstualna zapažanja o praksi yoge u Bhagavad-gīti. Malinarova ne gleda na unutar-tekstualne sveze različitih tumačenja yoge kao na pokušaje objedinjavanja teksta već kao na pokušaj uspostavljanja hijerarhije ideja i postupaka koja može pomoći otkrivanju značenjskih okvira i mogućih intertekstualnih sveza. Yaroslav Vassilkov iz Ruske akademije znanosti u Petrogradu razmatrao je problem pojavljivanja arhaičnih nedvedskih elemenata u mlađim slojevima Mahābhārate. Ti su elementi po Vassilkovu ušli u Mahābhāratu širenjem sanskrtске uljudbe a time i širenjem epske tradicije na krajeve u srednjoj Indiji odakle su ti arhaični elementi ušli u tekst. David Gitomer sa Sveučilišta DePaul u Chicagu govorio je o kozmografiji u Bhīṣma-parvanu Mahābhārate koja se razlikuje od purānskih kozmografija jer je postavljajući scenu za rat i njegove posljedice duboko vezana uz tekstualnu cjelinu Mahābhārate. Tiziana Pontillo sa Sveučilišta u Cagliariu predstavila je rad u kome govori o tragovima predbrahmanističkoga društvenog sustava vrātya u Mahābhāratu i o prelasku iz sustava vrātya u brahmanistički kastinski sustav varṇa kojemu je svojstveno razlikovanje ratničkoga i svećeničkoga društvenog staleža. Drugi je dan konferencije otvorila Klara Gönc-Moačanin s Odsjeka za indologiju i dalekoistočne studije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu radom u kojem je predstavila svoja zapažanja o konvencijama klasične poezije kāvye koji su prisutni u Nālopākhyāni, epskome tekstu uklopljenom u Mahābhāratu. Danielle Feller sa Sveučilišta u Lausanni predstavila je priču o princezi Mādhavī iz pete knjige Mahābhārate koja sadrži nagovještaje elemenata vedskih žrtvenih obreda poput konjske žrtve (aśvamedha), kao i elemente asketizma za koji se smatra da nije izvorno vedski. Przemysław Szczurek sa Sveučilišta u Wrocławu proučio je narativne nedosljednosti u priči o samozrtvovanju Mādri na lomači nakon smrti supruga Pāṇḍua, koje pokazuju da je priča prerađena i da je moguća rekonstrukcija izvorne priče koja je svršavala drugačije od inačice sačuvane u Mahābhāratu. Alf Hiltebeitel sa Sveučilišta George Washington govorio je o sličnostima u strukturi arhetipova indijskih epova Rāmāyaṇe i Mahābhārate. Prvo je

pitanje po njem jesu li te strukturalne sličnosti plod redaktorske nakane ili je jedan ep utjecao na drugi. Drugi je problem razlika između Rāmāyaṇe i Rāmopākhyāne, skraćene Rāmāyaṇe umetnute u Mahābhāratu, koja se strukturalno najviše očituje u obradi Sīte, glavne junakinje obje inačice epa. U toj se obradi po Hiltebeitelu očituju ruke dvaju »autora«. James Fitzgerald sa Sveučilišta Brown (SAD) predstavio je istraživanje o povijesti položaja Mahābhārate i purāna u brahmanističkoj sve-toj tradiciji. Od polovine prvoga tisućljeća pr. Khr. brahmanistička je tradicija uz Vede stala prihvaćati i epske i purānske tekstove kao dio svetoga kanona; tada je »Bhārata« postala Mahābhārata (velika Bhārata). Tamar C. Reich sa Sveučilišta Indiana u Pennsylvaniji potanko je razložila završne knjige Mahābhārate pokazujući pri tome postupke postizanja tekstualne integracije. Oliver Hellwig sa Sveučilišta u Berlinu prikazao je mogućnost uporabe računalne tehnologije pri otkrivanju starosnih tekstualnih slojeva u Rāmāyaṇi. Kako se računalni rezultati Hellwigovi poklapaju s rezultatima tradicionalnih filoloških postupaka računalna bi tehnologija mogla pomoći rekonstrukciji povijesti nastanka teksta. Ta se podudarnost pokazala pri slijedećem izlaganju. Akademik Mislav Ježić s Odsjeka za indologiju i dalekoistočne studije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu usporedio je Dasarathajātaku, tekst koji pripada buddhističkomu kanonu Tipiṭaki, s Rāmāyaṇom. Ježić je primijetio da Rāmāyaṇa 2 posjeduje svojstva epske drame a Rāmāyaṇa 3–6 svojstva epske bajke. Da se ovdje može raditi o dvije tekstualne tradicije objedinjene u jednom epu, dokazuje Dasarathajātaka koja predstavlja samo priču iz Rāmāyaṇe 2, potpuno izostavljajući sve što se odigrava u Rāmāyaṇi 3–6, iz čega se može zaključiti da Rāmāyaṇa 2 predstavlja dio starije, samostalne predaje. Ovim se baca sasvim novo svjetlo na povijest nastanka epa Rāmāyaṇa. Leonid Kulikov sa Sveučilišta u Leidenu predstavio je lingvističku raščlambu povratnih zamjenica *anyonya* i *paraspara* u epovima, dharmāśāstrama i Arthaśāstri. Obje znače »jedan drugoga... , međusobno, uzajamno...«. Nasuprot uvriježenom mišljenju europskih i staroindijskih gramatičara da među njima nema razlike, Kulikov je uočio razlikovanje utemeljeno u semantičkoj razlici između riječi *anya-* (drugi) i *para-* (drugi, stran). Zamjenica *parasparam* koristi se u kontekstu neprijateljske djelatnosti a *anyonyam* u kontekstima prijateljske i neutralne djelatnosti. Treći je dan konferencije započeo filozofski mjerodavnim izlaganjem Svena Sellmera sa Sveučilišta Adam Mickiewicz u Poznańu o pojmu duha (*manas*, pa-met) u Mahābhāratu. On je proučio sva mjesta na kojima se pojam

u Mahābhārati javlja i razvrstao ih u skladu s njegovim semantičkim i metričkim vidovima. Simon Brodbeck sa Sveučilišta u Londonu (School of African and Oriental Studies) predstavio je svoje istraživanje okvirne priče Mahābhārate za koju smatra da u dubinskim slojevima krije izgubljene dijelove priče o Janamejayinu starijem bratu koji se u sačuvanoj inačici epa krije pod imenima drugih likova. Daniela Rossella je govorila o kontroverznim ženskim likovima u Rāmāyaṇi i Mahābhārati koje vidi kao protu-arhetip idealnim ženskim likovima koje predstavljaju obrazac ženskoga ponašanja i uloge žene u društvu (*strīdharmā*). Gregory Bailey sa Sveučilišta La Trobe u Melbourneu raščlanio je pojmove *lobha* (žudnja) i *moha* (opijenost) u Mārkaṇḍeyasamāsaparvanu Mahābhārate tvrdeći da se oni ne odnose samo pojmove iz isposničke etike već se njima kritiziraju buddhističke i đinističke redovničke zajednice koje su u vrijeme nastanka teksta doživjele gospodarski procvat. Patrick Olivelle sa Sveučilišta u Texasu predstavio je rad o Buddhačariti, djelu buddhističkoga pjesnika Aśvaghōše, u kojem se kritički obrađuje i brahmanističko epsko djelo Mahābhārata. Aśvaghōša ne smatra buddhizam i brahmanizam suprotstavljenima, već je po njem buddhizam logički nastavak i usavršenje brahmanizma. Toga je dana zadnji nastupio Alonso Fernando Wulff sa Sveučilišta u Málaga izazvavši živu raspravu svojim radom o mogućim helenskim utjecajima na Mahābhāratu. Četvrti je dan započeo izlaganjem Lidije Sudykove sa Sveučilišta u Krakówu o slici Sīte, glavne junakinje Rāmāyaṇe, u Bhaṭṭikāvya, djelu klasične poezije koje radnju epa prožima izlaganjem o sanskrtskoj gramatici. Anna Bonisoli Alquati sa sveučilišta u Torinu raščlanila je Kālidāsinu obradu Rāmāyaṇe u njegovu klasičnu djelu Raghuvamśa, a Anasuya Bhowmik iz Kolkate (The Asiatic Society of Bengal) predstavila je neobjavljeni purāṇski rukopis koji obrađuje priču iz epa Rāmāyaṇa. Horst Brinkhaus sa Sveučilišta u Kielu raščlanio je kozmogonije na prijelazu iz epske u purāṇsku književnost. Genealogija junaka opisana je u prvoj a kozmogonija svijeta u dvanaestoj knjizi Mahābhārate. Harivamśa je preuzela genealogiju junaka iz MBh a kozmogoniju svijeta iz brāhmaṇa. Dvije su se kozmogonije iz MBh 12 (utemeljena na fenomenologiji *sāmkhye*) i iz brāhmaṇa (utemeljena na teoriji elemenata i svjetova), predate, spojile u pūraṇama u okviru konvencije purāṇapañcalakṣaṇa (pet purāṇskih obilježja). T. S. Rukmani sa Sveučilišta Concordia u Montrealu govorila je o pojmu *bhakti* (predanost) u Bhāgavata-purāṇi i o paradoksalnim razlozima zašto se neki junaci prikazuju kao da su dosegli oslobođenje iako su bili obuzeti mržnjom, a ne ljubavlju prema bogu. Nicolas

Dejenne predstavio je svoje istraživanje o pretvorbama brahmanističkih priča o Paraśurāmi u obradama đinističkih tekstova. Zadnji je dan započeo izlaganjem McComasa Taylora sa Sveučilišta u Canberri o tekstualnim strategijama koje omogućuju da se na Bhāgavata-purāṇu ne gleda kao na obični književni tekst već kao na sveti tekst u kojoj je diskurs istinit. Renate Söhnen-Thieme sa Sveučilišta u Londonu (School of African and Oriental Studies) raščlanila je korištenje tekstualnoga okvira Mahābhārata u Bhāgavata-purāṇi i uklapanje konvencija purāṇske književnosti u epski okvir kako bi se razjasnilo pitanje ima li Bhāgavata-purāṇa jednoga konačnog autora/redaktora. Konferenciju je zatvorio Kenneth Valpey sa Sveučilišta u Hong Kongu (The Chinese University of Hong Kong) radom o ideološkim napetostima izraženima u odnosu Višņu-purāṇe kao tekstu istinitoga diskursa prema ne-brahmanističkim religijskim sljedbama.

Osim izlaganja su se u sklopu konferencije održale i dvije iznimno uspješne radionice. Prva je pod vodstvom Jamesa Fitzgeralda i Angelike Malinar održana u srijedu 13. 08. i bila je posvećena povijesti razvoja teksta Mahābhārata. Druga je radionica pod vodstvom Eve De Clercq sa Sveučilišta u Ghentu i Petterija Koskikallija iz Helsinkija održana u četvrtak 14. 08. i bila je posvećena đinističkim obradama brahmanističke epske i purāṇske književnosti. U petak 15. 08. organiziran je izlet u Cavtat i na otočić Supetar na kojem su sudionici konferencije imali priliku razmijeniti iskustva i vidjeti ljepote okolice dubrovačke.

Redovito održavanje dubrovačke konferencije o sanskrtkim epovima i purāṇama i njezina vrsnoća i ugled predstavljaju velik uspjeh organizatora: Hrvatskoga filozofskog društva i Odsjeka za indologiju i dalekoistočne studije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i služi na čast Hrvatskoj i Dubrovniku, kao i hrvatskoj znanosti.

Ivan Andrijačić

Međunarodna konferencija »Consciousness and Thought«

Interuniverzitetski centar u Dubrovniku ove je godine bio domaćinom međunarodnog znanstvenog skupa iz područja filozofije uma, kojega je organizirao Zdravko Radman s Instituta za filozofiju u Zagrebu. Skup pod naslovom »Svijest i mišljenje« održan je od

26. do 28. kolovoza 2008. godine u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, a koncipiran je bio tako da svojim tematskim određenjem omogućiti različite pristupe u razglabanju nekih temeljnih pitanja vezanih uz ovu problematiku. Sudionici skupa bili su redom eminentni stručnjaci s uglednih europskih, sjevernoameričkih i australskih sveučilišta, no hrvatska je filozofska zajednica posebno bila pojačana sudjelovanjem australskog filozofa Davida Chalmersa (*The Conscious Mind*, 1996), jednog od danas vodećih imena u filozofiji uma.

Prvi dan: »Conscious Thought«

Prvi dan skupa, naslovljen »Svjesna misao«, započeo je uvodnim izlaganjem Zdravka Radmana u kojem je uz osnovnu ideju skupa iznio nekoliko vlastitih teza. Prije svega se suprotstavio poimanju iskustva kao nečeg danog u svijetu na što subjekt nailazi (kao što je slučaj s Jacksonovom Mary), inzistirajući da prisutnost fizikalnih činjenica nije dovoljan uvjet za nastanak iskustva. Osvrnuvši se na postojanje razvijene kritike tzv. »naivnog oka«, istaknuo je potrebu za razvijanjem analogne kritike stava o danosti kvalitativnog, tj. mogućnosti neposrednog puta do iskustva. Sljedeća se bitna teza odnosila na kulturnu uvjetovanost *qualia*, pri čemu se pozvao na Chalmersovu tvrdnju da se svjesna iskustva ne događaju 'u vakumu'. Pitajući se nije li takvo stajalište grijeh protiv poimanja *qualia* kao neposrednih i neintencionalnih obilježja svijesti, Radman je na tragu Heideggerova pojma bitka-u-svijetu te dovodi u pitanje fenomenološko poimanje datosti neposrednog iskustva. Svoje je izlaganje, koje je uvjetno nazvao nacrtom »kritike čiste svijesti«, zaključio plediranjem za posebno mjesto svijesti u znanosti, naglašujući, u goodmanovskoj maniri, svjetotvornu ulogu iskustva.

Charles Siewert (Sveučilište u Kaliforniji) (autor nagrađivane knjige *The Significance of Consciousness*, 1998) u svojem izlaganju pod naslovom »The Question of Phenomenal Thought« obrazlagao je postojanje specifične fenomenologije (kvalitativnog karaktera) misli, koju analitička filozofija uma pod utjecajem empirizma uglavnom pripisuje perceptualnim stanjima, dok kontinentalna fenomenologija (Husserl) raspravu o svijesti proteže i na nade, želje, strahove, i sl. Takve različite pristupe Siewert naziva *ekskluzivističkim*, odnosno *inkluzivističkim*. Značenje termina *fenomenalni karakter svjesnog stanja* objasnio je ovako: stanje je fenomenalno svjesno ako je primjerak fenomenalnog svojstva – onog za koje je nužno da postoji nešto kako je imati to svojstvo. Takvo je svojstvo prikladno za

subjektivno znanje i znatiželju te nesvodivo na kontigentnu povezanost s ostalima koja se spoznaju na sličan način. Ključno pitanje jest postoji li razlika u doživljaju izričaja i predodžbi kada ih razumijemo i mislimo o njima u odnosu na slučaj kad to izostaje. Ako postoji, misao ima fenomenalni karakter zbog pretpostavke o identitetu osjetilnog sadržaja u oba slučaja. Prihativši drugu alternativu, Siewert je istaknuo nemogućnost objašnjenja navedenih razlika u fenomenalnom karakteru iskustva putem perceptualnih razlika te potrebu pozivanja na razlike u mišljenju i razumijevanju, što podržava inkluzivističku tezu.

Jesse Prinz sa Sveučilišta Sjeverne Karoline svojim je naglašeno empiristički intoniranim izlaganjem »Reducing Conscious Thought to Conscious Perception« izazvao kolege na raspravu, usprotivivši se prije svega inkluzivističkim shvaćanjima o postojanju fenomenologije misli. U izlaganju je počeo od obilja dokaza koje nam pružaju neuroznanost i psihologija, a koji pokazuju kako se perceptualna svijest, koja čini temelj svakog drugog oblika svijesti, javlja na srednjem stupnju apstrakcije, dok reprezentacije (predodžbe) visokog stupnja apstrakcije ne pripadaju području svijesti. Iz ove dokazne građe kao posljedica proizlazi nespojivost svijesti i apstrakcije. Ispitavši tri moguća izlaza iz ovog problema: (1) ne postoji svjesno iskustvo mišljenja, (2) svjesna misao nastaje na način neovisan o apstrakciji, (3) svjesne se misli na neki način mogu objasniti putem perceptualnih stanja srednjeg stupnja apstrakcije, tj. svu je svijest moguće naposljetku svesti na percepciju – Prinz je ponudio argumentaciju za posljednji odgovor, koju je izgradio na temeljitom osvrtu na različite tipove mentalnih stanja, ne zanemarujući ni moguće prigovore svojoj tezi.

David Alan Pitt s Kalifornijskog državnog sveučilišta u izlaganju pod naslovom »Demonstrative Thoughts« argumentirao je stav o postojanju fenomenologije tzv. indeksičkih misli, čime je otvorio žustru polemiku. Naime, on smatra kako je napetost teze o fenomenalnom karakteru sadržaja misli i one da su fenomenalna obilježja individualno određena, s jedne strane, te postojanja misli koje se daju izraziti koristeći indeksičke izraze (po kojima i naziva skraćeno ove misli indeksičkima), s druge strane, prividna. Uobičajen je stav da su indeksikali individualirani ne-individualno, što znači da to koju misao mislimo kad kažemo, primjerice, »Ona mi ide na živce.« ovisi (djelomično) o obilježjima konteksta u kojem je rečenica izgovorena, prije svega o referentnim predmetima uzoraka upotrijebljenih indeksičkih pojmova. Pitt je nastojao pokazati mogućnost međusobne održivosti i konzi-

stentnosti stava, uz određenu teoretsku prilagodbu, da indeksikali imaju stalan sadržaj (ne samo karakter) u svim kontekstima, i to na temelju svojih nepromjenjivih, iznutra određenih fenomenalnih obilježja, te uobičajenog stava o sadržajima indeksikala kao izvanjski određenih i ovisnih o kontekstu.

Terry Horgan (Sveučilište u Arizoni) i Matjaž Potrč (Sveučilište u Ljubljani) dotakli su se iznimno aktualne teme *neodređenosti* (*vagueness*) u svom izlaganju »Vague Content in a Non-Vague World«. Njihova je središnja ideja da je neodređenost svojstvo uma i jezika, ali ne i stvarnosti, koja je potpuno precizna, iz čega proizlazi problem: ako su um i jezik jedan aspekt stvarnosti, onda je i neodređenost svojstvo stvarnosti. Rješenje jest sljedeće: mentalna svojstva koja neodređeno predstavljaju svijet ontološki su precizna na način da nisu podložna paradoksu sorita u pogledu (1) lokacije instancijacije i (2) raspona instancijacije. U prvom se slučaju neodređenost eliminira pozivanjem na ontološki precizno minimalno fizikalno svojstvo kao bazu supervenijencije fenomenalnim svojstvima (lokacija je njegove instancijacije potpuno precizna i ne podliježe paradoksu sorita, a istinitost se tvrdnji o takvim svojstvima sastoji u indirektnoj korespondenciji misli i svijeta), a u drugom prihvaćanjem određenih (*determinant*), a ne dalje odredivih (*determinable*) fenomenalnih svojstava, što im osigurava i fenomenalnu, uz već spomenutu ontološku, preciznost. Problem moguće višestruke ostvarivosti određenih intencionalnih svojstava od strane različitih ontološki preciznih svojstava (bilo fenomenalnih, bilo baznih) nestaje prihvaćanjem identiteta fenomenalnih i intencionalnih svojstava, što rezultira jednostavnijom ontologijom.

Drugi dan: »Experience and Intentionality«

Drugi dan skupa, pod radnim nazivom »Iskustvo i intencionalnost«, otvorio je Howard Michael Robinson (Srednjoeuropsko sveučilište, Budimpešta) predavanjem pod naslovom »Phenomenology and Intentionality: The Origins of a Confusion«. Na početku je istaknuo kako su *qualia* i intencionalnost glavne prepreke naturalizaciji uma, ali dok je kod prvih relativno jasno čime se bavimo, u slučaju intencionalnosti prisutna je poprilična doza konfuzije i dvosmislenosti. Ponekad se problematičnom smatra sposobnost shvaćanja značenja (*intenzija*), a ponekad je problem u usmjerenosti uma na pojedinačne predmete u svijetu (problem *intencionalnih* objekata). Ta je dvosmislenost djelomično posljedica pokušaja analize mentalnih stanja unutar sve popularnijih uzročnih semantika (koje prema Robinsonu ne mogu objasniti svijest), a

djelomično je posljedica Brentanova krivog tumačenja Aristotela, koji njegovo učenje o »formama koje ulaze u dušu« interpretira poprilično slobodno, dopuštajući i da su forme individualizirane pa na taj način um spoznaje i pojedinačne predmete. Robinson misli da je to pogrešno jer Aristotel na više mjesta tvrdi kako um spoznaje samo univerzalije, a individualnost (koja je u vanjskom svijetu funkcija materije) se umom nikako ne može spoznati. Aristotelovu poziciju povezuje sa Strawsonovom idejom *mape znanja* na kojoj je mnoštvo točaka, od kojih svaka predstavlja određeni skup informacija, a uloga imena je da, poput naljepnica, povežu nove informacije o pojedinoj točki sa starima. Iz toga Robinson zaključuje da intencionalnost nije intrinzično svojstvo misli, već su predmeti individualizirani jedino percepcijom (Aristotelove *fantazme*).

Benj Hellie sa Sveučilišta u Torontu svojim se poprilično hermetičnim izlaganjem naslovljenim »Experience as a Limit« predstavio kao jedan od najintrigantnijih predavača, vjerojatno i zbog toga što se potrudio dobar dio svojih teza izraziti u formalnom jeziku logike. Polazište je njegovog izlaganja koncentrirano oko uobičajenog tumačenja koje iskustvu pripisuje status horizonta ili granice, a ne nekog bića u svijetu. Prema njegovu mišljenju, svako se izricanje činjenica o svijesti može prikazati općenitom formulom *Ef*, gdje *f* predstavlja činjenicu koja se ne odnosi na svijest, a *E* je operator. *f* je iskustvo ako i samo ako postoji neki *E* takav da *E, f* instanciraju *X* ($X(E, f)$), gdje *X* predstavlja neintencionalnu relaciju između iskustva i njegovih fenomenalnih svojstava. Objasnjavajući ovu relaciju, tvrdio je kako ne postoji mogućnost promjene činjenica o nekom iskustvu osim promjene činjenica o načinu doživljaja iskustva, tj. fenomenalnim svojstvima. Pojedini su sudionici primijetili kako se Hellie u svom izlaganju približio Berkeleyjevom fenomenalizmu, no on je istaknuo kako ovakav stav u najvećoj mjeri legitimira smislenost svakodnevnog govora o svijesti.

Susanna Schellenberg (Australnsko nacionalno sveučilište) održala je iznimno zanimljivo izlaganje pod naslovom »Grounding The Content of Thought«, u kojem je govorila o razlici sadržaja percepcije i sadržaja misli. Središnja je ideja u izlaganju bila ta da je, za razliku od sadržaja misli, sadržaj percepcije nužno *relacijske* naravi i samo zato što je relacijske naravi, sadržaj percepcije može utemeljiti sadržaj misli.

Treći dan: »Epistemology«

Susanna Siegel (Sveučilište Harvard) otvorila je dan posvećen epistemologiji izlaganjem »Cognitive Penetrability and Perceptual Justi-

fication«. Kognitivno penetriranim perceptualnim iskustvom naziva ono čiji sadržaj ovisi o njemu izvanjskim čimbenicima, prvenstveno subjektivim vjerovanjima. Tako npr. depresivnim ljudima stvari izgledaju uglavnom sive, akromatska nam banana izgleda pomalo žuta, vjerovanje da je netko ljut na nas može učiniti da nam njegovo lice izgleda ljuto itd. Postavlja se pitanje mogu li takva iskustva svejedno poslužiti kao izvor opravdanja bez obzira što sadržaj iskustva ovisi i o samom subjektu. Siegelova odgovara niječno jer bi na taj način došlo do *epistemičke petlje*: vjerovanje da p uzrokovalo bi perceptualno iskustvo sadržaja p , koje bi zauzvrat opravdalo vjerovanje da p . Perceptualno bi iskustvo postalo posrednik preko kojega bi vjerovanje da p pravdalo samo sebe. To je pogotovo problem za *dogmatizam*, teoriju perceptualnog opravdanja prema kojoj je opravdano vjerovati u sve što vidimo ukoliko nema *poništavača* (*defeaters*), tj. faktora koji bi nadjačali to iskustvo. Kao problem dogmatizma istakla je predviđanje poboljšanja epistemičkog statusa u situacijama poput navedene epistemičke petlje te nedostatak razrađene teorije poništavača koja bi ga neutralizirala.

Maja Spener (Sveučilište Oxford) komentirala je izlaganje Siegelove, usredotočivši se na pitanje dolazi li u slučajevima kognitivno penetriranog iskustva do poboljšanja epistemičkog statusa. Navela je dva moguća dogmatistička odgovora: perceptualno iskustvo sadržaja p pravda vjerovanje da p , bez obzira na to kako je došlo do tog iskustva. Takvo je vjerovanje opravdano *prima facie*, ali je svejedno opravdano, neovisno o tome što ga kasnija iskustva mogu opovrgnuti (tzv. *jaki dogmatizam*). Drugi je odgovor kako perceptualno iskustvo sadržaja p donekle pravda vjerovanje da p , ali u tako maloj mjeri da je potpora drugih iskustava nužna da bi vjerovanje da p bilo opravdano (tzv. *slabi dogmatizam*).

Declan Smithies s Australškog nacionalnog sveučilišta u svom je izlaganju pod naslovom »The Phenomenal Conception of Justification« argumentirao tezu po kojoj budući da fenomenalna koncepcija opravdanja pruža najbolje objašnjenje dostupnosti opravdanja, a dostupnost je ključna za normativnu ulogu opravdanja u kritičkom razmišljanju, ujedno omogućuje i zastupanje klasičnog oblika internalizma u epistemologiji. Izlaganje je otvorio pitanjem o značenju svijesti za opravdanje i došao do fenomenalne koncepcije opravdanja po kojoj to za koja svoja vjerovanja subjekt ima opravdanje ovisi o fenomenalnim svojstvima njegovih mentalnih stanja. Istaknuvši kako i slučajevi fenomenalnog udvostručenja ('mozgovi u posudi' i vidovnjak) podupiru fenomenalnu koncep-

ciju opravdanja, pozabavio se prigovorima: (1) vjerovanja nemaju fenomenalna obilježja, što je otklonio tvrdnjom da vjerovanja imaju dispozicijska fenomenalna svojstva; (2) misaoni eksperiment blizanačke Zemlje (*Twin Earth*), na koji je odgovorio da eksternalizam u pogledu mentalnog sadržaja ne povlači nužno eksternalizam u pogledu opravdanja; (3) problem važnosti opravdanja, na što odgovara kako opravdanje ima nezaobilaznu ulogu u kritičkom razmišljanju. Opća formula teorije opravdanja glasi: osoba je opravdana u vjerovanju da p ako je opravdana u vjerovanju da je opravdana u vjerovanju da p , pri čemu Smithies naglašava kako se ne radi o poročnom regresu, već o benignom.

I Nico Silins (Sveučilište Cornell) izlaganjem »The Agony of Defeat« tematizirao je opravdanje vjerovanja na temelju perceptualnih iskustava. Započeo je suprotstavljanjem dviju teorija perceptualnog opravdanja: *konzervativizma* i *liberalizma*. Prva tvrdi da kada god vizualno iskustvo e daje nekome opravdanje da vjeruje propoziciju p o vanjskom svijetu p , za svaku hipotezu d koja bi poništila e u pogledu p (d je tad *poništivač-defeater*), e je izvor opravdanja za p samo ako osoba posjeduje nezavisne razloge za vjerovanje $ne-d$. Po liberalizmu vizualno iskustvo e može izravno opravdati propoziciju p o vanjskom svijetu p , dakle, posjedovanje nezavisnih razloga za vjerovanje bilo koje druge propozicije nije nužno. Silins misli da je najbolji argument za konzervativizam to što se njime najlakše objašnjavaju poništivači, no unatoč neospornoj privlačnosti, ta je ideja problematična zbog postojanja slučajeva poništavanja vjerovanja koje konzervativizam ne objašnjava (obavijest o istinitoj halucinaciji dobivena od pouzdanog izvora) ili je jednostavno prezahtjevna pa se odlučuje za modificiranu verziju liberalizma prema kojoj svako iskustvo koje potvrđuje propoziciju p o vanjskom svijetu p predstavlja dokaz za tvrdnju da je subjekt percipirao p .

Skup je zaključio David Chalmers (Australško nacionalno sveučilište) i na najbolji način pokazao zašto je trenutno jedan od vodećih filozofa svijeta. U sumarnom pregledu skupa, jednostavno naslovljenom »Wrap-up«, iznio je pregled različitih pozicija koje su se mogle čuti na simpoziju, sazeo argumente u njihov prilog i iznio moguće kritike. Rezultat je bilo iznimno zanimljivo i dinamično izlaganje koje je na trenutke bilo i teško pratiti zbog žustrog tempa kojim je Chalmers nizaio argumente i protuargumente za navedene stavove, a za koje je rekao, parafrazirajući Radmana, da bi se moglo nazvati »kritikom čistog mišljenja«. Prvo se dotaknuo problema fenomenologije misli i iznio težak problem za sve

pokušaje njena reduciranja na fenomenologiju percepcije (stav Jesseja Prinza): naime, ako redukcionisti i uspiju pokazati nužnu povezanost razlika u doživljaju misli s razlikama u osjetilnom sadržaju, treba pokazati i postojanje uzročne veze (senzorne razlike uzrokuju kognitivne razlike), a tu onda dolazimo do problema *jaza objašnjenja* (*explanatory gap*). S tim u vezi Chalmers je iznio zanimljiv misaoni eksperiment na tragu ideje Zombija: (1) zamislimo čovjeka, ime mu je *Thinko*, koji nema nikakve osjetilne fenomenologije, već samo fenomenologiju misli (npr. misli isključivo o čistoj matematici); i (2) zamislimo čovjeka, ime mu je *Understando*, koji je obdaren osjetilnom fenomenologijom, ali ne razumije značenje najobičnijih rečenica prirodnog jezika koje, u prisutnosti tog osjetilnog sadržaja, razumiju drugi ljudi. Ako je taj scenarij zamisliv (a Chalmers misli da jest), onda je i moguć, a ako je moguć, onda nije tako da fenomenologija misli supervenira na osjetilnoj fenomenologiji. Zatim je obradio odnos fenomenologije i intencionalnosti, s pitanjem koji je od tih mentalnih fenomena ontološki primaran. Četiri su moguće opcije: (1) redukcija intencionalnosti na fenomenologiju (Prinz); (2) redukcija fenomenologije na intencionalnost; (3) odvajanje fenomenologije i intencionalnosti ili *separativizam* (Robinson); (4) ispreplitanje fenomenologije i intencionalnosti ili *integrativizam* (Horgan i Potrč: identitet fenomenalnih i intencionalnih svojstava). Obje redukcionističke pozicije Chalmers smatra jednako neprihvatljivima, a od preostalih dviju privlačnija mu je integrativistička iako je oprezan glede tvrdnje o identitetu dviju vrsta svojstava. Na kraju se uhvatio u koštac s problemom odnosa sadržaja percepcije i sadržaja misli, gdje se otvaraju dvije opcije: (1) utemeljenje sadržaja misli u sadržaju percepcije ili *perceptualizam* (Prinz); (2) utemeljenje sadržaja misli u fenomenologiji misli ili *kognitivizam* (Pitt). Chalmersu je tu nešto bliži perceptualizam, koji ipak ne može objasniti neke važne pojave kao što su apstraktni, socijalni i moralni pojmovi, a ostaje i već spomenuti problem eksplanatornog jaza i *Thinko/Understando* misaonog eksperimenta. Zbog toga se na kraju odlučio za kombiniranu poziciju prema kojoj je sadržaj misli utemeljen u osjetilnoj fenomenologiji, uz dodatak apriorne kategorije *implikacije* (*entailment*), što je okarakterizirao kao poprilično kantovski stav.

Gabriela Bašić
Ljudevit Hanžek

9th »World Congress of Bioethics«

Bioetika, koja svoje službene početke bilježi tek od početka 70-ih godina prošloga stoljeća, danas je vjerojatno jedno od najbrže razvijajućih područja istraživanja. Tomu nedvojbeno pridonose same teme koje zaokupljaju pažnju bioetičara, a koje pobuđuju i znatan interes šire javnosti. Presjek većine aktualnih bioetičkih tema, kao i šarolikost mogućih pristupa njihovom sagledavanju, pružio je 9. *Svjetski kongres bioetike* (5.–8. rujna 2008.). Nakon Amsterdama, Buenos Airesa, San Francisca, Tokija, Londona, Brasilije, Sydneya i Pekinga, najveće svjetsko okupljanje bioetičara ove je godine ugostila Rijeka, a dio se programa održao i u Opatiji. Veliko priznanje radu hrvatskih bioetičara nije došlo slučajno. Bioetika u Hrvatskoj svoje akademske početke veže uz ime Ivana Šegote, ujedno i predsjednika ovoga Kongresa, i Medicinski fakultet u Rijeci. Grad Rijeka, malen u usporedbi sa megalopolisima koji su do sada bili domaćini Svjetskog kongresa, svojim je brojnim specifičnostima, kao i značajem za prve razvojne impulse bioetike na našim prostorima, predstavljao idealan prostor za promišljanje izazova međukulturološke bioetike u 21. stoljeću, ujedno i krovne teme ovogodišnjeg Kongresa.

Bioetika kao »nova i izrazito populzivna znanstvena disciplina« prvi je puta sistematično predstavljena hrvatskoj akademskoj zajednici 1996. godine u tematu dvobroja časopisa *Društvena istraživanja*. Urednik, Ivan Šegota, tom je prilikom čitatelje uputio da je »nova medicinska etika, koja je zakoračila u četvrto desetljeće svoga života, osvojivši pritom prethodno gotovo sav razvijeni svijet, potrebna i Hrvatskoj«. Tek nešto više od desetljeća nakon takve najave, hrvatski bioetičari učinili su brojne iskorake u definiranju predmetnog područja bioetike, pritom razvili i neke nove koncepte. Impuls proizašao iz »nove medicinske etike« nadišao je svoje *nove i medicinske* korijene. Angažiranost u postavljanju rasprava o diskutabilnim ljudskim djelovanjima i uključivanju stručnjaka raznih profila u predstavljanje svojih pozicija oformilo je sliku u javnosti o bioetici kao ambicioznom području koje ne zazire od suprotstavljenih stajališta. Već od apela Van Renssealaera Pottera za povezivanjem prirodnih i društveno-humanističkih znanosti s ciljem stvaranja veza među znanostima, a time i izgrađivanja »mosta prema budućnosti«, bioetika se odredila kao mjesto susreta znanstvenika različitih profila uvažavajući pritom i ne-znanstvene aspekte koji čine kontekst našega življenja. Isticanje specifičnosti društvenog i kulturnog konteksta prepoznaje

se i na razini aktualnih društvenih promjena. Vrijednosti i vjerovanja proizašla iz različitih kultura reflektiraju se u pristupima bioetičkim pitanjima što u povratnoj sprezi nadilazi dosadašnju *zapadnocentričnost*, često ukrašavanu pojmom univerzalizma. S druge strane, uvažavanje pojedinačnih pristupa proizašlih iz refleksije pripadnika lokalnih zajednica na globalne probleme iz bioetičkog spektra ujedno odbacuje ekstremnu poziciju kulturalnog relativizma. Izazovi međukulturološke bioetike u 21. stoljeću tako se pokazuju dobro izabranom središnjom temom ovogodišnjeg Svjetskog kongresa.

Međukulturološka bioetika je, međutim, na Kongresu ipak odigrala manje zapaženu ulogu. Uz faktičnu prisutnost sudionika iz cijeloga svijeta, sadržajno su se promišljanja iz perspektive različitih kultura svela na pokoje komparativno izlaganje ili na sekciju-dvije o, primjerice, konfucijanskoj etici u kontekstu bioetike. Kloniranje, presađivanje organa, preventivna medicina, populacijske politike, epidemije, pandemije, »dizajnirana djeca« i genski inženjering potakli su zanimanje ne samo pripadnika medicinske struke i predstavljala teme od interesa većine sudionika.

Sadržajno su raznovrsnost Kongresu u većoj mjeri osigurale pridružene konferencije. Šesti se put na Svjetskom kongresu održala i konferencija FAB (Feminist Approaches to Bioethics) s temom »Glas, moć i odgovornost u zdravstvu«. Već tradicionalan međunarodni simpozij »Bioetički forum za jugoistočnu Europu« u svome se četvrtom izdanju također ove godine pridružio Svjetskom kongresu s temom »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«.

Prvi se puta Svjetskom kongresu pridružila zasebna medijska konferencija »Mediji i bioetika«. Počeci bioetike nerazdružno su povezani s medijima, a danas je ta veza još i jača. No, medijski izvještaji često su obojeni senzacionalizmom, vlasnike vodi želja za profitom, odnosno povećanjem broja krajnjih korisnika, što donosi i veći interes oglašivača, a čemu se, u konačnici, i sadržajno treba prilagoditi. Potaknuti svijest o ulozi medija i otvoriti raspravu o medijskoj etici, postavljene su i kao osnovni ciljevi ove konferencije. Konflikt, ekonomija, politički interesi i, u novije vrijeme, prirodne katastrofe, ključne su teme od novinarskog interesa, moglo se čuti na konferenciji. Način na koji se prvi puta nešto objavi o području od javnog značaja, odredit će što je istina za ostatak svijeta. *Infotainment* ili *entertainment*, medijske su odluke koje po pitanju bioetičke problematike mogu u javnosti imati presudnu ulogu. Uz prikaze stvaranja i praćenja priče oko pojedinih medijski atraktivnih slučajeva, tematiziranja etike u medijima općenito i pozicije znan-

stvenog novinarstva, zanimljivo je bilo pratiti i izlaganje Hannu-Pekka Laihoa iz Crvenog križa Finske koji je tematizirao etičke aspekte izvještavanja o humanitarnim krizama. Ako su političari neodlučni, mediji mogu odigrati presudnu ulogu u reakciji na humanitarnu krizu, što znači da nam je, zaključuje Laiho, danas etika potrebna nego ikad.

Jednodnevni simpoziji »Bioetika u sestrijskoj profesiji«, »Etika kliničkih ispitivanja i promocije lijekova«, »Četvrta međunarodna konferencija o kliničkoj etici i etičkim konzultacijama« te »Peti simpozij međunarodnog udruženja za kliničku bioetiku« okupili su stručnjake usmjerene pojedinim užim područjima istraživanja. Organizatori navode da je ukupan broj prijavljenih sudionika Kongresa i pridruženih konferencija premašio 700.

Profesionalni profil sudionika, zastupljenost pojedinih teorijskih usmjerenja i praktičnih djelatnosti, čine ovaj Svjetski kongres bioetike dobrom prilikom za definiranje trenutne situacije i omogućuje projekcije daljnjih razvojnih smjerova. Izrazita brojčana dominacija izlagača iz engleskog govornog područja, pogotovo SAD, dala je naslutiti jednu favoriziranu opciju unutar teorijskih razmatranja bioetike. Postavljanje bioetičkog sustava koji će biti općeprihvaćen, pa u njega na odgovarajuća mjesta ugrađivati specifične karakteristike pojedinih kultura i religija, predstavljalo je teorijski izazov većini izlagača iz SAD. S druge strane, *ne-američka* izlaganja pokazala su zamjetno veći senzibilitet za posebnosti društvenog, kulturnog i religijskog konteksta prilikom potrage za odgovorima na goruća pitanja današnjice.

Prvog dana Svjetskog kongresa raspravljalo se o pitanjima javnoga zdravstva i preventivnoj medicini, populacijskim politikama, prvenstveno u zemljama Azije, bioetici i kliničkoj genetici. Zanimljivu sekciju o kulturi prehrane otvorila je Inez de Beaufort ističući da se današnja opsjednutost zdravljem i vlastitim tijelom domogla statusa nove religije. Odnos zdravlja, posebice prehrambenih navika, i kulture plastično ukazuje na nemogućnost postavljanja općevažećih definicija (npr. zdravlja) i univerzalnih standarda za etičku prosudbu. Unatoč tome, ističe Susan Sherwin, bioetičari imaju jasnu odgovornost za pružanje pomoći u identifikiranju i promociji vrijednosti zdravlja općenito.

Plenarnim izlaganjem Ksenije Turković o instituciji informiranog pristanka, koja je *izvezena* iz SAD i pritom stvorila dosta problema prilikom adaptacije u drugačije pravne, ali i kulturne strukture, započeo je drugi radni dan Svjetskog kongresa. Tematske sekcije uglavnom su bile usmjerene na pitanje međunarodnih profesionalnih smjernica u području prava

i njihovu implementaciju u legislative pojedinih zemalja. Raspravljalo se i o pojedinim pitanjima vezanima uz, primjerice, palijativnu skrb, informirani pristanak, te pojedine međunarodno prihvaćene smjernice u zdravstvenoj praksi. U tome pogledu, zanimljive osvrte na neke zakonske mjere i prakse ponudili su sudionici iz azijskih zemalja. Sekcije koje su obuhvatile izlaganja o susretu konfucijanstva, pitanja o odnosu prema životu i smrti, te pravne regulative pobudile su značajnu pažnju slušateljstva. Raspravljalo se i o pojedinim deklaracijama, velikim svjetskim, u prvome redu zdravstvenim organizacijama i njihovom djelovanju, o određenjima čovjekovih prava te njihovoj provedbi, pravima pacijenata i njihovoj zaštiti, te kolizijama između brige države i odgovornosti pojedinca za vlastito zdravlje. Interes su pobudila i pojedina medicinska pitanja sagledana unutar širega konteksta, pogotovo ona vezana uz prikupljanje, korištenje i čuvanje biološkog materijala ili propise koji (ne)zahtijevaju obvezna testiranja nerođene djece, a što je većinom završavalo diskusijama o opravdanosti korištenja i daljeg razvoja tehnologije manipuliranja genima s obzirom na još uvijek neriješene etičke dvojbe. Surogatno majčinstvo i *biznis* oko ljudske reprodukcije pokazali su se kao teme bez jedinstvene suglasnosti. Rasprave su jasno ukazale na to da jednostrana rješenja možda i jesu moguća, no da su teško prihvatljiva. Dijalog znanosti uz poseban osvrt na specifičan kontekst pretpostavke su uravnoteženog pristupa koji nadilazi kako favorizirani univerzalizam tako i potencijalni etički relativizam.

Zasebnu sekciju činilo je nekoliko izlaganja vezanih uz ljudska prava i zaštitu privatnosti, s posebnim osvrtom na sve veću uporabu tehnologije za nadzor građana. Alastair Campbell je tako argumentirao u prilog potrebe da i bioetičari pojačano usmjere svoja razmatranja prema upravo tim pitanjima, uz osvrt na nekoliko nedavnih konferencija koje su tematizirale pitanja etike i privatnosti.

Sudionicima Kongresa ponuđena je i zanimljiva sekcija o umjetnosti i bioetici koja je, uz popratni kulturno-umjetnički program, upotrijebila znanstveni dio skupa.

Posljednji dan Kongresa ponovno su obilježila medicinska pitanja, posebno ona vezana uz transplantacije organa. Plenarnim predavanjem Farhata Moazama je otvorena tema etičkih pitanja transplantacije organa koja je detaljnije razrađivana u sekcijama o darivanju organa, dilemama oko naknade živim darovateljima, nedorečenim ili neodgovarajućim državnim propisima i više ili manje razvijenim donorskim mrežama. Izlaganja su se dotakla i eutanazije, sterilizacije osoba sa mentalnim teškoćama i prava osobe na odluku o vlastitoj smrti.

Posve je jasno da problemsko područje bioetike predstavlja bogat izvor dinamičnih rasprava te da, uz brojnost tema, isključive, pa i elitističke koncepcije i iz njih izvedena metodologija ne mogu ponuditi zadovoljavajuće odgovore. Posebno se izazovnom u tome smislu postavlja bioetička edukacija, odnosno prenošenje znanja studentima i budućim stručnjacima. Unatoč tome, uz povremene prikaze rada sa studentima na nekom, mahom medijski atraktivnom aktualnom slučaju, svega je nekoliko izlaganja kao osnovnu temu imalo upravo bioetičku edukaciju, te ponudilo sadržaje i metodologiju rada na području edukacije. Bioetičke ne-medicinske teme također su bile manje zastupljene, svakako nesrazmjerno svojoj važnosti. Iznenadujuće su malo pozornosti izlagači pružili i temi životinja, njihovih prava i zaštite. Uz sporadična spominjanja »životinjskih modela« koje bi trebalo zamijeniti jednako učinkovitim i pristupačnim neživim simulacijama, te spominjanje ugroženih životinjskih vrsta u kontekstu benefiitnih grupa u genskom inženjeringu, čini se da ne-ljudska živa bića svjetske bioetičare, barem na ovome Kongresu, nisu previše zanimala.

Veliki svjetski kongres u maloj zemlji svakako predstavlja priznanje hrvatskim bioetičarima, no ujedno nosi i odgovornost. Riječka grupa bioetičara dobivanjem ovoga domaćinstva ukazala je na potrebu za ustrajnim daljnjim praćenjem svjetskih bioetičkih zbivanja. Jednako tako su svoju potvrdu dobili i iskoraci koje na sadržajnom, ali i metodološkom planu bioetičari iz regije čine i mogu činiti. Tim više što se upravo izazovi međukulturološke bioetike, istaknuti i kao osnovna tema 9. *Svjetskog kongresa bioetike*, nameću kao jedan od imperativa bioetike kojeg se ne može zanemariti niti u sadržajnom niti u metodološkom pristupu bioetici.

Ivana Zagorac

3. »Medunarodna ljetna škola integrativne bioetike« i

4. »Bioetički forum za jugoistočnu Europu«

Kvarner je početkom rujna 2008. bio poprište čak triju međunarodnih bioetičkih događanja: 9. »Svjetskog kongresa bioetike«, 4. »Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu« i 3. »Medunarodne ljetne škole integrativne bioetike«.

Opatija prvi put, a tradicionalno bioetičko okupljalište Mali Lošinj po treći put bili su

domaćini »Međunarodne ljetne škole integrativne bioetike« (1.–13. rujna). U Opatiji je također, u vrijeme trajanja ljetne škole, održan 4. »Bioetički forum za jugoistočnu Europu« koji je pak ove godine organiziran kao pridružena konferencija u sklopu 9. »Svjetskog kongresa bioetike« (Rijeka/Opatija, 5.–8. rujna).

Održavanjem ovogodišnje Ljetne škole i Forumu završen je četverogodišnji projekt razvijanja bioetičke suradnje u području jugoistočne Europe, u sklopu kojeg je izgrađena mreža koja obuhvaća dvanaest sveučilišta i veliki broj znanstvenika koji se bave bioetikom, održano pet međunarodnih skupova i tri ljetne škole, te osnovan Referalni centar za bioetiku u jugoistočnoj Europi sa sjedištem u Zagrebu (2006. godine).

Četvrti po redu »Bioetički forum za jugoistočnu Europu« održan je od 3. do 5. rujna u Opatiji, i to kao jedna od pridruženih konferencija u sklopu 9. »Svjetskog kongresa bioetike«, što se može smatrati posebnim priznanjem ovoj stalnoj međunarodnoj bioetičkoj konferenciji, a tu činjenicu dodatno potvrđuje i trojno pokroviteljstvo predsjednika Republike Hrvatske, Stjepana Mesića, Primorsko-goranske županije i Grada Opatije, koji su očigledno prepoznali važnost Bioetičkog foruma.

Na ovogodišnjem Forumu, čija je tema bila »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, sudjelovalo je četrdesetak znanstvenika iz Albanije, Austrije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Japana, Makedonije, Njemačke, Slovenije, Srbije i Vatikana. Plenarna predavanja bila su na njemačkom jeziku, uz simultani prijevod na engleski jezik, a dvije paralelne sekcije na engleskom i njemačkom jeziku. Spomenuta geografska i jezična raznolikost bila je potencirana raznolikošću razmatranih tema i raznolikošću pristupa, koji su ipak bili objedinjeni na jedinstvenoj platformi, čime su u praksi potvrđena dva osnovna načela integrativne bioetike: pluriperspektivnost i integrativnost. Tako je, u sadržajnom smislu, bilo riječi o načelnim pitanjima bioetike (utemeljenje, metodologija, pojmovna razgraničenja, itd.), njezinim temeljnim problemima (život, priroda, ljudsko zdravlje, odgovornost za ne-ljudska živa bića, itd.), te pojedinim temama o kojima se živo raspravlja na svjetskoj bioetičkoj sceni (eutanzija, ljudska reprodukcija, genetička istraživanja, itd.). O svim tim pitanjima se raspravljalo na raznovrsne načine: filozofski, teološki, sociološki, antropološki i pravno, kao i iz perspektive prirodnih i tehničkih znanosti te medicine, a uočljiva je bila i prisutnost različitih ne-znanstvenih, tj. kulturnih perspektiva: religioznih (kršćanska, islamska, budistička), rodnih (feministička), političkih...

Budući da je dijalog, odnosno polilog između znanstvenih disciplina i pristupa ono što se još uvijek razvija i na čemu je potrebno još mnogo raditi, imali smo prilike svjedočiti vrlo žustrim raspravama, ali i pronalazenju dodirnih točaka i zajedničkih rješenja. U završnoj diskusiji voditelji projekta i ostali sudionici Forumu osvrnuli su se na višegodišnju suradnju i njezine rezultate koji su najvidljiviji u izgradnji mreže koja povezuje bioetičare u zemljama jugoistočne Europe (ali i tu regiju sa središnjom i zapadnom Europom te ostatkom svijeta), kao i u razvijanju inovativnog koncepta integrativne bioetike. Također su naznačeni smjerovi buduće suradnje i nastavljanja projekta.

Ovogodišnja »Međunarodna ljetna škola integrativne bioetike« – koja se od 1. do 7. rujna održavala u Opatiji, a od 8. do 13. rujna u Malom Lošinj – okupila je trinaest predavača iz Hrvatske, Nizozemske i Njemačke, te šesnaest albanskih, bosansko-hercegovačkih, hrvatskih, makedonskih, njemačkih i srbijanskih studenata. Radni jezik ljetne škole ove je godine bio engleski, budući da se škole naizmjenično održavaju na njemačkom i engleskom.

S obzirom na sadržaj i znanstveni *background* predavača, predavanja u okviru ovogodišnje ljetne škole bila su razvrstana u sedam tematskih cjelina: *Integrativna bioetika iz filozofske perspektive*, *Integrativna bioetika i medicina*, *Integrativna bioetika u teološkoj perspektivi*, *Integrativna bioetika i prirodne znanosti*, *Integrativna bioetika i ekološka kriza*, *Integrativna bioetika – perspektive iz hinduističke i budističke tradicije*, te *Integrativna bioetika iz pravne perspektive*. Kronološki su se naveđene grupe, radi dinamike i naglašavanja pluriperspektivnosti, a samim time i na zadovoljstvo polaznika, izmjenjivale i preplitale. Tako se, primjerice, u istom danu moglo čuti predavanje iz područja filozofije, zatim medicine, a na koncu teologije. Predavanja su bila popraćena seminarskim raspravama, čijoj je kvaliteti pridonio pomno pripremljen *Reader* s tekstovima o pojedinim temama.

Walter Schweidler (Ruhrsko sveučilište u Bochumu), kao jedan od direktora *Ljetne škole*, održao je uvodna predavanja ovogodišnje ljetne škole. Njegovo predavanje o globalnim bioetičkim inicijativama iz europske perspektive, s pregledom povijesnog razvoja bioetike, a posebice njegovo drugo predavanje o »kulturi normi« i »kulturi koristi« otvorilo je, a na neki način i obilježilo, ljetnu školu. Naime, diferencijacija normi i koristi, odnosno deontološkog i teleološkog pristupa, koju je Schweidler naznačio i tematizirao, najčešće je spominjana u narednim diskusijama, tako da čak možemo reći kako su polaznici ljetne

škole i sva druga predavanja sagledavali iz tih dviju perspektiva, odnosno na temelju naznačene dihotomije.

Predavanje Dietera Sturme (Sveučilište u Bonnu) bilo je posvećeno problematici prirode, a baziralo se na tekstovima Timothyja L. S. Spriggea i Paula W. Taylora. Sturma je pokušao naznačiti odgovore na pitanje ima li priroda urođenu vrijednost, pri čemu se osvrnuo na pojmove pansihizma i univerzalne svijesti, a posebice na odmak od uobičajenog antropocentričkog, ali i ne-antropocentričkog načina mišljenja u pravcu epistemičkog antropocentrizma.

Peter Kunzmann (Sveučilište u Jeni) donekle se nadovezao na predavanje Dietera Sturme, budući da je u svome predavanju također kao polazište iskoristio tekst Paula W. Taylora »The Ethics of Respect for Nature«. Kunzmann je prikazao povijesni razvitak etike prirode te je također ponovo ukazao na mijene u antropocentričkom načinu mišljenja, ali i na pojam transhumanizma kao pokušaja nadilaženja ljudske prirode. Pritom se posebice osvrnuo na Hansa Jonasa i pojam »produžene odgovornosti«. Suosjećanje sa svakim živim bićem koje, kao subjekt života, ima urođenu vrijednost, dovodi nas do kraja specijalizma, dubinske ekologije i Lovelockove Gaia-hipoteze (Zemlja kao veliki živi organizam). Kako bi Zemlja ostala stabilna, čovjek, kao prosvjetljeno biće, mora donositi moralne odluke kako izbjeći uzrokovanje patnje i pomoći svakom stvorenju kojem je pomoć potrebna.

Predavanje Hanna-Barbare Gerl-Falkovitz (Tehničko sveučilište u Dresdenu), koja je na žalost bila spriječena sudjelovati u radu ljetne škole, izložio je Hans-Bernhard Wuermeling. U predavanju su prikazani nastanak i povijest feminizma sve do postmoderne dekonstrukcije spola, i to u svrhu rasprave o pravima žene i pravima nerođenog djeteta. Uzimajući u obzir kršćansku perspektivu – u kojoj se čovjeka promatra kao stvorenog na sliku Božju, u skladu s čime je i začecje djeteta ostvarenje slike Božje, a ne tek »produkt« svojih roditelja – abortus je okarakteriziran kao smrtonosno ostvarivanje emancipacije žene, gdje se fetus shvaća kao agresor protiv majke. Samim time abortus je sramota čovječanstva, a posebice modernog feminizma. Očekivano, zbog iznošenja čvrstih stavova, koje su polaznici ljetne škole prepoznali kao konzervativne, ovo je predavanje izazvalo dugu polemičnu diskusiju.

Peter Koslowski (Slobodno sveučilište u Amsterdamu) tematizirao je probleme odnosa ekonomije i medicine u pogledu liječenja pacijenata (problemi troškova, kvalitete i dostupnosti liječenja: od problema liste čekanja,

preko razlika u imanju i neimanju socijalnog osiguranja između Amerike i Europe, do moralne upitnosti oglašavanja zdravstvenih usluga). Koslowski je postavio i pitanje balansiranja razlike između moralnog i ekonomskog aspekta, pokušavajući ne samo pojasniti nego i opravdati ekonomsku računicu u zdravstvu. Stavljanje ekonomske računice na najvišu razinu pri odlučivanju u osjetljivim pitanjima poput zdravlja od strane polaznika škole je okarakterizirano vrlo opasnim jer dovodi do gubitka etičke dimenzije problema.

Hans-Bernhard Wuermeling (Sveučilište u Erlangenu-Nürnbergu) održao je predavanje o problemu prenapučenosti stanovništva i redukcionizma prirodnih znanosti. Predavanje je bilo bazirano na raznorodnim tekstovima: od literarnih, poput *Guliverovih putovanja* Johnathana Swifta, preko dokumenata Katoličke crkve i spisa sv. Toma Akvinskog, do jednog proglasa o kontracepciji, *Oženjenima obaju spolova*, Francisa Placea iz 1823. godine. Redukcionizam koji je prisutan u modernim istraživanjima prirodne znanosti dovodi do samoograničavanja. Prirodne znanosti zaboravljaju vidjeti čovjeka kao multikompleksnu i multidimenzionalnu cjelinu. Iako je danas u istraživanjima prisutna tendencija naglašavanja etičkog pristupa, to nije moguće dok se ne stane na kraj redukcionizmu, zaključio je Wuermeling.

Herbert A. Neumann (Ruhrsko sveučilište u Bochumu) održao je predavanje o etičkim problemima vezanima uz proces uvođenja novih lijekova na tržište, što podrazumijeva kako otkrivanje lijeka tako i pitanje na kome će biti testiran, te njegovu proizvodnju i uporabu. Polaznici škole nisu bili zakinuti ni za primjere iz prakse (primjer privatnih bolnica u kojima liječnici dobivaju otkeze ako zbog poboljšanja zdravstvenog stanja pacijenta izvedu dodatnu operaciju koja nije bila neophodna, ali je povećala troškove). Tako se i Neumann osvrnuo na ekonomski aspekt medicinskog istraživanja i liječenja, s kojim se liječnici susreću svakodnevno.

Predavanje Nade Gosić (Sveučilište u Rijeci) o medicinskom tretiranju Jehovinih svjedoka, kojima vjera ne dozvoljava transfuziju krvi, već je i samim izborom teme bilo vrlo zanimljivo. Kroz ovu je problematiku Gosić uvela u raspravu pitanje paternalizma i informiranog pristanka. Nakon povijesnog pregleda zamjene paternalističkog pristupa informiranim pristankom, Gosić se poslužila upravo primjerom Jehovinih svjedoka, kako bi naglasila važnost koncepta autonomije pacijenata i informiranog pristanka. U praktičnom dijelu predavanja (u kojem se rješavao slučaj žene, Jehovinov svjedoka, koja je preminula jer je sukladno svojoj vjeri odbila transfuziju krvi)

pokazana je važnost, ali i problematičnost poštivanja volje pacijenta neovisno o ishodu, pa bio on i smrtna. Također, raspravljalo se i o mogućnosti alternative transfuziji krvi, koja postoji i uspješno se primjenjuje, ali upravo zbog paternalističkog pristupa nailazi na neopravdan otpor kod liječnika.

Odnos integrativne bioetike i religije, odnosno teologije, u ovogodišnjoj je ljetnoj školi razmatran iz katoličke, te hinduističke i budističke perspektive.

Peter Schallenberg (Teološki fakultet u Fuldiju) održao je predavanje o integrativnoj bioetici iz teološke perspektive. U njemu je, uspoređujući neke stavove iz Starog zavjeta i grčke filozofije, pokušao prikazati paralelni razvoj kršćanske i filozofske misli. Veliki dio predavanja obuhvatio je pojam bezuvjetne ljubavi kao izraza prosvjetljenja u načinu razmišljanja o Bogu. Samo predavanje bilo je jedno od najživljih, kako zbog pristupa Petera Schallenbergu tako i zbog, kao što smo mogli primijetiti, uvijek kontroverznih pitanja kršćanskog objašnjavanja svijeta, raja i pakla, bezuvjetne ljubavi i vjerodostojnosti Biblije.

Mislav Ježić (Sveučilište u Zagrebu) održao je predavanje o bioetičkim pitanjima u perspektivi hinduističke i budističke religiozne i misaone tradicije. U vrlo iscrpnom i filološki utemeljenom izlaganju Bhagavadgite i Bodhicaryavatara, a posebice u priči o Krsni koji djeluje iz dužnosti, a ne koristi (Bhagavadgita), nije bilo teško uočiti kakav je prinos ove tradicije u raspravi o temeljnim (bio)etičkim načelima, dok je razmatranje hinduističkih i budističkih shvaćanja čovjeka, života i prirode potaknulo raspravu o samim temeljima bioetike. Također, nakon brojnih paralela s kršćanstvom, koje su iznijeli sami polaznici, naglašena je važnost samostalnog promišljanja hinduizma i budizma, neovisno o našoj zapadnoeuropskoj kršćanskoj interpretaciji.

Predavanje Ivane Vinković Vrček (Sveučilište u Zagrebu) za temu je imalo aktualnu problematiku ekološke krize, sagledanu dakako iz integrativno-bioetičke perspektive. Vinković Vrček se, među ostalim, osvrnula na uporabu kemikalija i njihov utjecaj čovjeka, posebice EDCs (*Endocrine Disrupting Chemicals*), izlaganje kojima može uzrokovati neplodnost, ali i tzv. *imposex-efekt* (muškarac postaje žena na hormonalnoj i fiziološkoj razini). Također, budući da predavačica radi u Institutu za medicinska istraživanja i medicinu rada, gdje se obavljaju eksperimenti na životinjama, povela se i rasprava o testiranju na životinjama gdje se posebno problematičnim pokazala činjenica da se životinje, nakon što se iskoriste u svrhu testiranja ubijaju ili, kako Vinković Vrček kaže, »žrtvuju«.

Valerije Vrček (Sveučilište u Zagrebu) održao je vrlo zanimljivo predavanje o zlouporabi recenzija i proizvođenju sumnje u farmaceutskoj industriji. Na primjerima DDT-a i azbesta pokazao je kako industrija zloupotrebljava proces znanstvene recenzije (kao unutarnje kontrole kvalitete i kredibiliteta znanstvenih rezultata) kako bi proizvela sumnju i samim time spriječila ili bar odgodila povlačenje s tržišta ljudskom zdravlju potencijalno štetnih proizvoda. Osporavanjem rezultata istraživanja neovisnih istraživačkih centara od strane industrije pomoću istraživanja sponzoriranih od te iste industrije u znanstvenim se časopisima kupuje vrijeme (zbog osporavanja potrebna su nova istraživanja prije nego što proizvod bude povučen sa tržišta). Tako je, primjerice, azbest zabranjen čak stotinu godina nakon što su otkrivene njegove prve negativne nuspojave. Budući da u modernoj medicini većina lijekova/otrova ne djeluje akutno nego kronično, Vrček je jasno ukazao na bitne probleme o kojima se rijetko govori u znanstvenoj javnosti.

Ovogodišnja je ljetna škola zaključena predavanjem Ksenije Turković (Sveučilište u Zagrebu). Ona je pružila istovremeno i širok i precizan pravni uvid u povijest informiranog pristanka i njegovog razvitka u skladu s nepovredivošću ljudskog dostojanstva i ljudskih prava. Također je navela iznimke u pravnom sistemu u pogledu informiranog pristanka te je kroz praktični dio predavanja, na konkretnom pravnom slučaju, ukazala na elemente informiranog pristanka i način kršenja istih, imajući u vidu različite, a ne samo pravne aspekte problematike.

Nakon odslušanih predavanja, polaznici škole su tijekom završne diskusije razmijenili stečeno znanje tako što su iznijeli svoje mišljenje o pojedinim temama i problemima, kao i o pojmu i izgljedima integrativne bioetike. U tom smislu, razgovaralo se i o problemu interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti, pri čemu je glavni poticaj bila različitost struka i pristupa među samim polaznicima. Budući da su se ove godine među polaznicima mogli naći filozofi, teolozi, sociolozi i medicinari, jedan od ciljeva idućih godina svakako bi trebalo biti proširenje na druge struke te razvijanje njihove međusobne komunikacije i interakcije na podlozi bioetičkoga pluriperspektivizma. Osim što su – osobito u završnoj diskusiji i na ispitu – pokazali zavidnu razinu znanja, što je svakako zasluga iznimnih predavača, polaznici su stečeno znanje i razvijali na originalan način, što je naišlo na pažnju i odobravanje profesora. Tako se intenzivan dvotjedni rad u ljetnoj školi pokazao više nego uspješnim načinom da se mlade znanstvenike ne samo podučiti već i potakne na njihov do-

prinos bioetici. Budući da su plodovi u obliku novih ideja i zavidna razina entuzijazma bili vidljivi već po završetku ljetne škole, treća po redu »Međunarodna ljetna škola integrativne bioetike« u potpunosti je ostvarila svoj znanstveni, ali i pedagoški cilj.

Marija Selak

17. Dani Frane Petrića, »Filozofija i globalizacija«

Međunarodna znanstvena interdisciplinarna konferencija *Dani Frane Petrića*, koju već sedamnaest godina za redom u *sretnome gradu* Cresu organiziraju Hrvatsko filozofsko društvo i Grad Cres, održala se od 21. do 27. rujna 2008., pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa te Ministarstva kulture RH. Skup se već tradicionalno sastoji od dviju komponenta: simpozija o stalnoj temi »Petrić i renesansne filozofske tradicije« te simpozija o glavnoj temi, ove godine posebno aktualnoj, »Filozofija i globalizacija«.

Veliki broj sudionika i sudionica iz 15 zemalja (Bosne i Hercegovine, Bugarske, Finske, Francuske, Hrvatske, Italije, Koreje, Litve, Mađarske, Makedonije, Njemačke, Poljske, Slovenije, Srbije, Španjolske), održali su oko 80 izlaganja te više rasprava o filozofskom shvaćanju procesa globalizacije, o globalizaciji kao mogućoj novoj ideologiji, multikulturalizmu, globalizaciji kao uništavatelju identiteta itd., kojima su pokazali ne samo veliku zainteresiranost za ovu temu, već i višedimenzionalnu kompleksnost odnosa filozofije i globalizacije.

Činjenica da su *Dani Frane Petrića* ne samo znanstvena nego i kulturna manifestacija, potvrđena je nizom događanja kojima je ovogodišnji skup bio popraćen. Tako je, organiziran koncert ansambla »Chordes« trio u župnoj crkvi u Cresu, koji je uz bogati klasični repertoar uljepšao dolazak sudionika, izlet za sudionike skupa te predstavljanje aktivnosti i novih izdanja Hrvatskog filozofskog društva.

Prvi radni dan simpozija, nakon otvaranja gdje su se sudionicima obratili organizatori, pokrovitelji te predstavnici brojnih sponzora, započeo je s nizom plenarnih predavanja, dok se poslijepodnevni program odvijao u tri paralelne sekcije. Na plenarnim predavanjima tijekom prvog dana simpozija Pavo Barišić (Hrvatska) je govorio o odnosu modernog procesa globalizacije i demokracije kroz pojmovo obrazloženje, te povijesni filozofski

pregled razvoja globalizacije od antike do suvremenog svijeta. Henning Ottmann (Njemačka) u svome je predavanju dao prikaz prevladavanja konflikta moralnosti i običajnosti u svijetu koji se globalizira, dok se Christo Todorov (Bugarska) bavio oblicima različitih kulturnih tradicija u doba globaliziranja.

U izlaganjima po sekcijama Zagorka Golubović (Srbija) je istaknula dosad zanemarena filozofska načela koja bi trebala predstavljati temelj koncepta globalizacije, pri tome izdvajajući »alterglobalizaciju« koja traži humane alternative postojećim globalizacijskim procesima. Arto Mutanen (Finska) u svom je predavanju naglasio važnost filozofije stručnosti kao ključni pojam u pozadini konceptualnog utemeljenja filozofije globalizacije. Jesús Padilla Gálvez (Španjolska) bavio se pitanjem mogućnosti globalizacije kao nove ideologije, dok je Bela Mester (Mađarska) pokušao objasniti izraze 'prostor protoka' i 'bezvremeno vrijeme' (Castells) te 'gubitak sebe' (H. Arendt), koji su za vrijeme procesa globalizacije doživjeli radikalnu promjenu.

Produktivnom suradnjom interdisciplinarnih i multidisciplinarnih pristupa problematici globalizacije otvara se prostor kritičkog sagledavanja i stvaranja alternativa globalizaciji, uz neupitno tematiziranje i pitanja odgovornosti, navodi Lino Veljak (Hrvatska). Željko Kaluderović (Srbija) predstavio je istraživanje poimanja globalizacije, a Slobodan Sadžakov (Srbija) pravne aspekte globalizacije, te problematiziranje pitanja u području međunarodnog krivičnog prava. Igor Čatić i Maja Rujnić-Sokele (Hrvatska) pokušali su definirati globalizaciju s pomoću sustavnosne teorije, a na primjeru polimerstva, dok je Tomislav Krznar (Hrvatska) izložio prezentaciju osnovnih problema globalizacije kao destruktora identiteta te okolišnog osiromašenja. Temeljni pojmovi *bios*, *technē* i *logos* nanovo moraju biti preispitani, ističe Tomas Kačerauskas (Litva), a svoje doprinose u tome smjeru ponudila je i Vera Békés (Mađarska). Tomislav Petković (Hrvatska) u svom radu tematizira najnovije uvide u filozofiji fizike, te klasičnu Kuhnovu teoriju znanstvenih revolucija kroz suvremenu pojavu globalizacije.

Ostale sekcije bavile su se, među ostalima, i izazovima globalizacije u kontekstu teologije i religije. Tako je Josip Šimić (Hrvatska) istaknuo osnovne promjene koje su potaknuli globalizacijski procesi unutar religije i crkve, ostvarujući time zajedničku suradnju kroz već postojeće institucije. O dvoznačnosti fenomena globalizacije te njenim izazovima za današnju teologiju, govorio je Ivan Karlič (Hrvatska).

Izazovima medija i globalizacije bavio se Goran Grgec (Hrvatska) koji je kroz zanimljive

primjere iz znanstveno-fantastičnog romana *Reklamokratija* objasnio moć reklamnih kompanija koje su prevladale čak i današnju umjetnost. Sead Alić (Hrvatska) se posebno bavio istraživanjem McLuhanove *najave* globalizacije u kontekstu analize utjecaja vizualnih tehnologija na čovjeka. Bruno Ćurko i Ivana Zagorac (Hrvatska) osvrnuli su se na istraživanja o utjecaju medija usmjerenih od strane multinacionalnih kompanija, pri tome naglašavajući potrebu jačanja koncepta filozofije za djecu.

Josip Ćirić i Ruža Kovačević (Hrvatska) govorili su o odnosu estetike i globalizacije kroz primjere marketinških strategija, dok su se Mirjana Adamović i Ana Maskalan (Hrvatska) bavile temom internalizacije zapadnih tjelesnih uzora.

Drugi dan simpozija započeo je plenarnim predavanjima u kojima je Hans Vorländer (Njemačka) tematizirao pitanje sudbine demokracije u procesima globalizacije, kao i transformacije demokracije u prijelazu od nacionalne do nadnacionalne i globalne politike, dok je o kozmopolitizmu i budućnosti demokracije izlagao Jin-Woo Lee (Koreja).

Odnos znanosti i politike, kao i odnos čovjeka i sistema, traže svoja ponovna sagledavanja. O znanosti, ali i čovjeku kao *zatočenicima* otuđene moći koja kreira sustav kao cjelinu, a znanosti dodjeljuje ulogu pomagača u njegovu funkcioniranju, govorio je Ivan Cifrić (Hrvatska), dok je o uporabi i zlouporabi znanosti u kontekstu globalne mogućnosti prihvatanja znanstvenih paradigmi izložio Mirko Jakić (Hrvatska). Proces suvremenog predstavljanja filozofije na globalnom tržištu ideja i intelektualnih usluga, bio je tema predavanja Josipa Ćirića (Hrvatska).

U posljednjepodnevnim satima skupa organiziran je izlet u Valun gdje su sudionici, uz crkvu sv. Marka i Valunsku ploču iz 11. stoljeća, imali prilike vidjeti i Glagoljski lapidarij koji prikazuje kopije najstarijih glagoljskih natpisa iz Istre, Kvarnera i Dalmacije.

Po povratku u Cres, predstavljene su djelatnosti Hrvatskog filozofskog društva – Zadarski krug, te izdanja novih knjiga u biblioteci »Filozofska istraživanja«: *Protiv!* Marijana Krivaka, *Filozofija egzistencije* Corneila Fabra Marka Vučetića, *Personalistička etika* Karola Wojtyła Iris Tićac, *Kulturni pesimizam u tradiciji filozofije povijesti* Alena Tafre, *Filozofija i život* Nikole Skledara i *Crkva pred izazovom globalizacije* Luke Tomaševića.

Završnog dana simpozija Jasenka Kodrnja (Hrvatska) je govorila o rodnim aspektima globalizacije, te o procesu globalne kapitalizacije ženskog tijela, dok je Gordana Škorić (Hrvatska) pozicionirala estetiku prema vi-

zualnoj kulturi i globalnom konzumerizmu. Franjo Zenko (Hrvatska) razmatrao je narav ambivalentnosti globalizacije, dok je Iris Tićac (Hrvatska) kao odgovor na izazove globalizacije ponudila personalističku etiku. Olga Simova (Bugarska) tematizirala je političko određenje pred izazovima globalizacije kroz teorijske prijedloge, a Marica Vernazza (Hrvatska) osvrnula se na objašnjenje događaja u nacionalnoj povijesti iz globalne perspektive.

O religiji kao kulturalnom i političkom izazovu u doba globaliziranja izlagao je Gottfried Küenzlen (Njemačka), a Luca M. Scarantino (Italija) problematizirao je pitanja izgradnje identiteta u globalnom svijetu. Mislav Kukoč (Hrvatska) razmatrao je filozofiju liberalizma te središnju zadaću globalne politike.

Najavom sljedeće glavne teme 18. *Dana Frane Petrića*, »Filozofija i mediji«, kao i simpozija o stalnoj temi »Petrić i renesansne filozofske tradicije«, upućen je poziv za buduće doprinose dinamičnom, interdisciplinarnom i pluriperspektivnom radu.

Sudeći prema aktualnosti ovogodišnje teme te interdisciplinarnom sagledavanju pitanja koja su dugo bila u dubokoj sjeni, a koja su upravo na ovom skupu dotaknuta, možemo zaključiti da smo na pravom putu »globalizacije mudrosti«!

Ivana Greguric

17. Dani Frane Petrića, **»Petrić i renesansne filozofske tradicije«**

U organizaciji Hrvatskog filozofskog društva i Grada Cresa, a pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa i Ministarstva kulture Republike Hrvatske, na Cresu je od 24. do 27. rujna 2008. godine u sklopu 17. *Dana Frane Petrića* održan 15. međunarodni simpozij »Petrić i renesansne filozofske tradicije«.

Tijekom četiri dana održavanja simpozija imali smo prilike čuti 23 izlaganja o renesansnoj filozofiji, prisustvovati predstavljanju prvog izdanja knjige *San ljuveni* Vice Petrovića (1677–1754) te sudjelovati na *Okruglom stolu: sociologija renesansne filozofije – tragom Collinsove metodologije*.

U okviru kulturnog programa a uoči održavanja simpozija, 24. rujna, predstavljeno je prvo izdanje djela Lopudanina Vice Petrovića koji je djelovao u prvoj polovici 18. stoljeća, *San ljuveni* (Dubrovnik, 2008). Djelo je priredio

Ivica Martinović koji je također napisao i predgovor. Na predstavljanju knjige sudjelovali su Ivana Zagorac, Davor Nikolić, Sanja Vulić, Branko Vujanović te Ivica Martinović. Davor Nikolić nas je upoznao sa sadržajem djela te ga je smjestio u kontekst barokne književnosti Dubrovnika, Sanja Vulić je analizirala djelo s jezičnog aspekta, dok je Branko Vujanović, koji je grafički osmislio knjigu, govorio o simbolici izgleda knjige. Priređivač djela *San ljuveni* Ivica Martinović, pročitao je nekoliko odabranih stihova. Okrugli stol vodila je Ivana Zagorac.

Slijedeći dan, 25. rujna, započeo je službenim otvaranjem simpozija i pozdravnim riječima Ivica Martinovića, predsjednika Programskog odbora simpozija, zatim Mislava Kukoča koji se okupljenim obratio u ime Hrvatskog filozofskog društva, Paole Ciccollelle, direktorice Talijanskog instituta za kulturu u Zagrebu te Nivija Toicha, predstavnika grada Cresa. Uvodno predavanje potom je održala Maria Muccillo (Rim) na temu »Petrićevo poimanje prostora između platonizma i aristotelizma: njegovi izvori i fortuna u filozofiji 17. stoljeća« u kojemu se bavila Petrićevim poimanje prostora kako je ono izloženo u njegovom djelu *Rerum natura libri II priores. Alter de spacio physico, Alter de spacio mathematico* (Ferrara, 1587), koje Petrić kasnije uvrštava i u *Novu sveopću filozofiju* (1591). Petrićev se koncept prostora temelji na kritici Aristotelove prirodne filozofije, pri čemu on pokazuje kako Aristotel nije dosljedan u deduktivnom izvođenju prirodne filozofije iz vlastitih principa i njihovoj primjeni na iskustvo. Petrić ne ostaje samo na toj kritici već ukazuje i na nedostatke samih prvih principa Aristotelove prirodne filozofije. U stvaranju Petrićeve filozofske koncepcije prostora bitnu ulogu ima i njegovo odbacivanje Aristotelova pojma »mjesta«. Autorica se u radu bavi i recepcijom Petrićeve prirodne filozofije u 17. st., posebice u kontekstu protukartezijanske polemike Henryja Morea i Gassendijeve filozofije. Nakon toga slijedio je blok predavanja naslovljen s *Petrićevo propitivanje neprekidnine i beskonačnine*. U ovom je dijelu izlagao Ivica Martinović (Zagreb) o temi »Petrićevi prigovori Aristotelovu pojmu neprekidnine«. Polazište mu je Petrićeva kritika Aristotelova pojma neprekidnine, kako ju je ovaj izložio u djelima *Discussiones peripateticae* (1581), zatim *Della nuova geometria libri XV*. (1586, 1587) te najjasnije u djelu *De rerum natura libri II priores* (1587), što je sve ponovno okupljeno na jednom mjestu u njegovom djelu *Nova de universis philosophia* (1591). U svom izlaganju Martinović je izložio i ocijenio argumente pomoću kojih je Petrić pokušao osporiti Aristotelov pojam neprekidnine.

U drugom dijelu naslovljenom *Morfologija renesansne misli* bila su održana dva izlaganja: prvo je održano izlaganje Mihaele Girardi-Karšulin (Zagreb) »Strategija Petrićeve obrane *Nove sveopće filozofije*«, u kojemu je prikazana cjelokupna strategija Petrićeve obrane, a ne samo pojedini argumenti i teze iste, kako ju je on iznio u trima svojim spisima: *Apologia, Declarationes* i *Nova de universis philosophia: Emendationes*. Obrana se temelji na odbacivanju Aristotelove filozofije kao bezvrijedne u filozofskom i teološkom smislu te kao filozofskom plagiranjom pret hodnika, pri čemu se ovim putem želi obraniti vlastiti filozofski stav kako je izložen u *Nova de universis philosophia*. U ovom dijelu je bilo predviđeno izlaganje Igora Škamprlea (Ljubljana) »Religiozni sinkretizam u vrijeme renesanse i njegova usporedba sa suvremenim oblikom 'nove duhovnosti'«, koje je održano u petak 26. rujna. U svom izlaganju Igor Škamprle propituje karakter renesansne obnove mišljenja koja se odvija u okrilju reformacije i katoličke obnove (protureformacije), ali prije svega propituje onaj aspekt koji se odvija unutar religiozno-filozofskog sinkretizma. Unutar tog pokreta, čiji su predstavnici Ficino, Agrippa, Petrić, Postel i dr., objedinjuju se misaone struje prirodne magije, astrologije, alkemije, hermetizma i kršćanske kabale. U tako navedenom okviru autor ukazuje na sličnosti i razlike toga pokreta i suvremenih pokreta *new age* i 'nove duhovnosti'.

Poslijepodnevni dio prvog dana simpozija bio je podijeljen u dvije tematske cjeline. Unutar prve cjeline *Petrićevi pristupi filozofskom nasljeđu: ususret dvama izdanjima* izlaganja su održali Luka Boršić (Zagreb) s temom »Razumijevanje Platona u Petrićevu djelu *Discussiones peripateticae*« i Ivan Kapec (Zagreb) pod naslovom »Neke značajke Petrićeva latinskog prijevoda *Kaldejskih proročanstava*«. Boršić u svom izlaganju pokazuje kako se Petrićevo razumijevanje Platona, izloženo u njegovom djelu *Discussiones peripateticae*, razlikuje od razumijevanja Platona koje nalazimo kod Ficina te kako kod Petrića možemo naći početke demistifikacije Platona, koja se očituje u analizi strukture i redosljeda Platonovih djela. Ivan Kapec pak pokazuje kako se Petrićev prijevod grčkog teksta *Kaldejskih proročanstava*, zbog nedostupnosti cjelovitog grčkog teksta, treba promatrati prije svega u svjetlu kreiranja Petrićevih filozofskih ideja kako ih nalazimo u njegovim originalnim tekstovima. Posljednji blok prvog dana nosio je naslov *Putovi renesansne astrologije i alkemije*. Unutar ovog bloka svoja izlaganja su održale Erna Banić-Pajnić (Zagreb), Ivana Skuhala Karasman (Zagreb) i Snježana

Paušek-Baždar (Zagreb). Izlaganje Erne Banić-Pajnić naslovljeno s »Ficino i Grisogono o nebeskim utjecajima« promišlja stavove dvojice filozofa o astrologiji i medicini. Stavovi dvojice filozofa o upotrebi astrologije u medicini razlikuju se, što se tumači različitim pristupima bolestima i liječenju, ali i različitim svjetonazorima. Dok Ficino svoje poimanje medicine temelji na Proklu, prema kojemu se odnos neba i Zemlje tumači kroz korespondenciju, prožimanje nebeske i zemaljske regije, kod Grisogona se odnos nebeske i zemaljske regije razumije kao kauzalni odnos. Autorica zaključuje da se na primjeru ove dvojice filozofa može vidjeti da njihovo prihvaćanje astrologije nije podudarno te kako ga je potrebno sagledavati u kontekstu njihova tumačenja svijeta. Slijedilo je izlaganje Ivane Skuhala Karasman naslovljeno s »Uloga astrologije u *Teatru svijeta* Giulija Camilla Delminija« koje se bavi Delminijevim razumijevanje teatra u kontekstu renesansne mnemotehnike, kao prikaza mikrokozmosa u konstrukciji kojega značajno mjesto pripada astralnoj simbolici. Mnemotehnika se pri tome ne promatra samo kao pomoćna disciplina retorike, već se u slučaju Camillovog teatra može vidjeti kako mnemotehnika može služiti i za spoznavanje arhetipova. Treći tekst u nizu posvećenom renesansnoj alkemiji i astrologiji bio je »Ivan Bratti i renesansna alkemija« Snježane Paušek-Baždar. Autorica je prikazala alkemijsko učenje Istranina Ivana Brattija izloženog u njegovom djelu *Discorso della vecchia et nuova medicina* (1590). Bratti se ističe kao predstavnik materijalne, praktične alkemije, koji raspravlja o svojstvima prirodnog i umjetnog zlata. Na temelju njegova stava o jednakovrijednosti prirodnog i umjetnog zlata u liječenju, Bratti se postavlja nasuprot onim alkemičarima koji su zastupali aristotelizam, mada je i sam prihvaćao Aristotelovu teoriju o nastanku minerala i metala u utrobi Zemlje.

Drugi dan ovog simpozija, petak, 26. rujna, bio je podijeljen na četiri tematska bloka. Prvi je tematski blok bio *Petrićev Sretan grad* koji je započeo izlaganjem Elisabeth von Erdmann (Bamberg) naslovljenim »Grad i poetika Frane Petrića: ista paradigma?« U izlaganju je pokazano kako se Petrićeva poetika i njegov koncept sretnog grada trebaju sagledavati usko vezani uz neoplatonističku filozofiju, kao oni koji nastaju na temelju pretpostavke da ono božansko može obitavati u zemaljskom, točnije u gradu. Autorica promišlja Petrićeve teze u kontekstu hermetičke tradicije, u kojemu grad postaje paradigma za poetiku i poetika za grad, pri čemu i grad i poetika predstavljaju paradigmu utjelovljenja Božanskog u različitim medijima. Željko Sen-

ković (Osijek) je imao izlaganje naslovljeno s »Još jedna komparacija Petrićeva i Aristotela sretnog grada/polisa« u kojem je pošao od teze kako se u Petrićevom *Sretnom gradu* mogu pratiti temeljne misli Aristotelove *Politike*, pri čemu je Petrićevo sažimanje Aristotelove misli dovelo do paradoksa: redukcije na ono bitno platonovsko Aristotelove misli. Drugi tematski blok *Petrićevi dijalozi* započeo je s referatom Fulvia Šurana (Pula) »Frane Petrić i Tridentski sabor: etičko promišljanje dvoboja« u kojemu se problem dvoboja, kao jedno od pitanja o kom se raspravljalo na Tridentskom saboru, stavlja u kontekst Petrićeve socijalne filozofije i pokušava osvijetliti s pozicije platonovskog razumijevanja časti. Autor je pokazao kako su Petrićeva promišljanja o časti imala snažan utjecaj na brojne političare koji su u sljedeća dva stoljeća raspravljali o tom pitanju. U drugom izlaganju, »Tragom povijesnih podataka iz Petrićevih *Deset dijaloga o povijesti* (1560)«, Stjepan Špoljarić (Zagreb) je pokušao na temelju *realia* Petrićevih *Dijaloga o povijesti* pokazati kako je moguće prodrijeti u Petrićev mikrosvijet za vrijeme njegova boravka u Veneciji 1560. te ujedno postavlja pitanje o mogućem doprinosu dobivenih podataka temeljitijem razumijevanju Petrićeve filozofije. Posljednje izlaganje u bloku o Petrićevim dijalozima, naslovljeno »Petrićevi *Dijalozi o retorici* – uzorna novoplatonovska retorika«, održao je Davor Nikolić (Zagreb). U svom izlaganju Nikolić pokazuje kako se Petrićevo bavljenje retorikom treba promatrati kroz novoplatonističko oživljavanje interesa za retoriku, pri čemu se kod Petrića nailazi na nastojanje da se retorika odvoji od govornišva i izgradi kao sustavna znanost. To dovodi do apsurdna Petrićeva novoplatonističkog djela *Deset dijaloga o retorici* koje ostaje ovisno o aristotelovskoj retoričkoj misli.

Treći tematski blok *Bog i duša u Petrićevom tumačenju* sastojao se od izlaganja »Petrić o Božjim atributima« Aleksandre Golubović (Rijeka). Ovo izlaganje je bilo usmjereno prije svega na devetnaestu knjigu *Panarhije: O božanskim svojstvima*, ali i na sljedeće tri knjige *Panarhije*. Autorica na temelju njih promišlja Petrićevu sliku Boga, ali i sagledava Petrića u odnosu na današnju filozofiju religije. Pri tome se uspoređuju poteškoće na koje nailazi današnja filozofija religije kada se radi o odnosu Božjih atributa s Petrićevim promišljanjem istih te problemima i rješenjima do kojih je došao pri promišljanju te tematike. U posljednjem bloku toga dana *Petrićeva fortuna u literaturi i bibliografiji* svoja izlaganja su održali Heda Festini (Rijeka) i Davor Balić (Osijek). Izlaganje Hede Festini »Petrić i Acastos« zanimljiv je pokušaj sagledavanja

Petrićevog izleta u problematiku etike i morala kroz usporedbu s izvornim Platonom, neoplatonizmom i dvjema modernim verzijama Platona koje pronalazimo u liku Acastosa irske spisateljice Iris Murdock. Davor Balić u svom izlaganju pod naslovom »Hrvatske bibliografije o Petriću« provodi usporednu analizu četiriju do sada objavljenih bibliografija hrvatskih autora o Frani Petriću: bibliografiju Vladimira Premca iz 1968., bibliografiju Vladimira Premca i Franje Zenka iz 1979., bibliografiju Vladimira Premca, Franje Zenka, Mihaele Girardi-Karšulin i Ljerke Schiffler iz 1993. i na koncu bibliografiju Ivice Martinovića iz 1997. godine. Balić ukazuje na sličnosti koje postoje između prve tri bibliografije, njihove sličnosti s dvije bibliografije talijanskih autora Pietra Donazzola iz 1912. i Paola Maria Aracia iz 1935., poboljšanja koja se u njima događaju, ali i na njihove nedostatke. Iz svega se nameće zaključak kako je potrebno sastavljanje jedne nove i potpune Petrićeve bibliografije koja bi ispravila postojeće nedostatke, bila popunjena s novim bibliografskim jedinicama i sastavljena prema ustaljenim metodološkim pravilima.

Na kraju dana održan je okrugli stol *Sociologija renesansne filozofije – tragom Collinsove metodologije*, a povod je bila knjiga Randalla Collinsa *The sociology of philosophies: A global theory of intellectual change* (Cambridge and London: Harvard UP, 1998). Okrugli stol je bio podijeljen u tri dijela. U prvom dijelu je Bruno Ćurko pročitao tekst Josipa Ćirića u kojemu se govorilo o socijalnim mrežama i pojavi novih ideja i razvoju filozofskih škola, što autor i prikazuje primjenjujući socijalnu mrežu na konkretnim primjerima. U drugom dijelu Ivica Martinović je imao izlaganje pod naslovom »Renesansna filozofija u socijalnim modelima Randalla Collinsa«, u kojemu je obradio tri teme a) Collinsov graf »Reformatori, metafizičari, skeptici (1465–1600)« b) temeljni model u društvenom snalaženju renesansnog filozofa i c) renesansa kao intelektualna stagnacija.

Završni, treći dio je bio zamišljen kao radionica u kojoj su prikazane socijalne mreže na primjerima hrvatskih filozofa. Tako je Bruno Ćurko pokazao na primjeru Jurja Dragišića, Davor Balić na primjeru Pavla Skalića, a Ivica Martinović na primjerima Frane Petrića i Marka Antuna de Dominisa.

Zadnji dan održavanja simpozija, 27. rujna, bio je podijeljen na tri dijela: dva tematska bloka i zaključno predavanje sa završnom raspravom.

Prvi blok, *Poredbeni pristup Petrićevu djelu*, postavljao je Petrićevo djelo u odnos s drugim misliocima, pa tako Krešimir Čvrljak

(Zagreb) u izlaganju »Stope i tragovi Marsilija Ficina u djelu Frane Petrića« promišlja utjecaje Marsilija Ficina koji su vidljivi u Petrićevim djelima, konstatirajući kako se čini da je Petrić, bez obzira na nesumnjiv utjecaj Ficina na njegov neoplatonistički put, prvenstveno imao u vidu formiranje svojih vlastitih pozicija. Matjaž Vesel (Ljubljana) u svom izlaganju »Johannes Kepler protiv Frane Petrića: pitanje o ontologiji neba i kretanjima nebeskih tijela« predstavlja okolnosti kraja 16. i 17. stoljeća u svjetlu promjena razumijevanja kretanja nebeskih tijela na temelju promatranja Tycha Brahea. Kepler prihvaća Braheovu tezu o tekućim sferama, što predstavlja polazište za kritiku Petrićeve teorije kretanja planeta koja planete promatra kao razumna, umna, božanska bića. Željka Metesi Deronjić (Zagreb) se dotakla estetičkih promišljanja unutar Petrićeve filozofije u svom izlaganju »Frane Petrić i Emanuele Tesauro o cilju pjesništva« stavljajući u prvi plan dva pojma – *ingenio* i *čuđenje*, pokazujući na njihovu primjeru razlike estetika ove dvojice autora. Petrić i Tesauro se slažu oko toga da pjesništvo treba pobuditi čuđenje, no razilaze se oko konačnog cilja čuđenja. Drugi tematski blok, *Hrvatski renesansni filozofi*, dotakao se dvojice filozofa renesanse izvan konteksta Petrićeva djelovanja: Jurja Dragišića i Marka Antuna de Dominisa. Bruno Ćurko (Zagreb) u referatu »Albert Veliki, Toma Akvinski i Juraj Dragišić o trima mjerama vremena« pokazuje kako Dragišić u završnim poglavljima svoga djela *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* prvenstveno kroz usmjerenost na pojam *aevum* razumije tri mjere vremena te kako se postavlja prema skolastičkoj tradiciji. Vesna Tudjina (Zagreb) pak u izlaganju »Mogućnost utjecaja Marka Antuna de Dominisa na Thomasa Hobbesa« pokazuje kako je de Dominisova misao jedan od temelja na kojem su niknula Hobbesova promišljanja ustroja države. Sam de Dominis je boravio u Londonu oko pet godina, a postojala je mogućnost i za njegov susret s Hobbesom prije toga u Veneciji, no za takve tvrdnje autorica ne pronalazi pisane potvrde.

Završno predavanje Franje Zenka (Zagreb) »'Grčka' filozofija – 'krađa' sjevernoafričkog nasljeđa?« osvrće se na dvije kontroverzne knjige Martina Bernala *Black Athena* i Georgea G. M. Jamesa *Stolen Legacy* koje su svojim tezama o sjevernoafričkom porijeklu europskih civilizacijskih, kulturnih i religijskih začetaka doveli do mnogih kontroverzi. Njihova je teza kako ne treba govoriti o grčkoj filozofiji, već kako se radi o 'krađi' egipatske filozofije. To se potkrepljuje činjenicom da je većina predsokratovaca, kao i sam Platon, studirala u Egiptu. Ova teza nije nova, ona se

može pratiti i u renesansi, na primjer kod Frane Petrića, mada se tu radi o drugačijim razlozima zbog kojih se zastupa takvo mišljenje. Ujedno se pokazuje i drugačije razmatranje problematike, odnosno kako se kod nekih autora, poput Mary R. Lefkowitz koja u svojoj knjizi *Not Out of Africa* razvija ozbiljnu kritiku navedenih stavova, od činjenice da su te tvrdnje nedokazane, do činjenice da su se autori koristili neznanstvenom metodologijom. Završnom riječju simpozij je zatvorio Ivica Martinović.

Na koncu možemo zaključiti kako su ovi 17. *Dani Frane Petrića*, točnije 15. međunarodni simpozij »Petrić i renesansne filozofske filozofije«, ponovno donijeli mnogo zanimljivih i kvalitetnih izlaganja koja su istakla neke nove aspekte u razumijevanju ovog hrvatskog renesansnog filozofa, ali i dala nove poticaje i pitanja za dodatna istraživanja filozofije renesanse i napose filozofske misli Frane Petrića.

Ivana Skuhala Karasman

Znanstveni skup posvećen Simone de Beauvoir

U organizaciji Centra za ženske studije i Odjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 26. rujna 2008. u Zagrebu je održan znanstveni skup povodom stogodišnjice rođenja jedne od najvažnijih misliteljica u suvremenoj povijesti – Simone de Beauvoir. Treba naglasiti da je skup, u čijem su se programskom odboru nalazili Nadežda Čačimović, Ankica Čakardić, Biljana Kašić, Sandra Prlenda i Lino Veljak, imao međunarodni karakter i da je ugostio gošće iz nekoliko zemalja. Izlaganja su bila podijeljena u dva bloka koja je moderirao Lino Veljak, dok je popodnevu panel raspravu »Simone i ja« moderirala Rada Borić. Kako je istaknuo Veljak, smisao skupa treba tražiti u propitivanju uloge te misliteljice i utemeljiteljice feminizma. To naravno zahtijeva misaono, vremensko i kritičko kontekstualiziranje njezine uloge koje se sada, nakon više od šezdeset godina od izlaska njezine ključne knjige *Drugi spol* (1949.), nužno moralo dogoditi. Uz to što ova važnost govori i o važnosti tog djela, na skupu je ono i samo postalo okosnica održanih izlaganja.

Prvi dio skupa otvorila je gošća iz Francuske Christine Delphy izlaganjem »Zaboravljeno nasljeđe Simone de Beauvoir: kritika majčinstva«. Okarakteriziravši duh vremena u

kojem govori, autorica je na početku konstatala da živimo u doba regresije naprednih ideja, što se posebno odnosi na nasljeđe 60-ih, pri čemu nije mislila samo na osporavanje nasljeđa tih godina već i na ono koje proizlazi iz djela S. de Beauvoir, čime je otežana i njihova zajednička valorizacija. Prisjećajući se šireg okvira tog vremena, spomenula je vlastite susrete sa S. de Beauvoir (prvi je bio 1971. i spojila ih je zajednička borba za prava na pobačaj i borba protiv nasilja nad ženama) i iskustva iz tih susreta. Naglasila je pritom da su mnoge ideje iz 1970-ih, koje su danas već prihvaćene, tada bile nezamislive. Čak je, prema njenim riječima, i sama S. de Beauvoir priznala da svoju knjigu *Drugi spol* više ne bi mogla napisati u tim novim okolnostima. No, knjiga je ipak imala odjeka među ženama jer su one koje su je čitale već nesvjesno usvojile njene ideje. Ch. Delphy je naglasila da to nisu klasična objašnjenja prema kojima su, primjerice, žene nositeljice djece kako bi ih muškarci mogli kontrolirati, premda propituje pitanje zašto muškarci koriste moć da bi ih (žene) kontrolirali?

Delphy je naglasila kako uopće većina feminističkih teorija smatra da se društvo mora dijeliti prema spolu, i podrazumijeva se da je to čista, teorijska podjela. Propituje se smisao uzroka koji bi razjasnio zašto muškarci potlačuju žene. U feminističkim teorijama kao da postoji samo jedna varijanta interpretacije odnosa između muškarca i žene – muškarci dominiraju, i to se pretežno tumači anatomskom nadmoćnošću. Feministička kritičarka Katherine M. Rogers u jednoj svojoj analizi djelovanja S. de Beauvoir 1970-ih tvrdila je da je ona S. de Beauvoir postala radikalna feministkinja i kako bi trebala napisati novu, više materijalističku verziju *Drugoga spola*. No Delphy smatra da je S. de Beauvoir rijetko kada smatrala da se njeno djelo razlikuje od njezina života. Uz to ide i činjenica da se ženske autorice nisu tretirale na isti način kao i muški autori, i to je očito na razini koja se vidi na primjeru Jean-Paul Sartrea za kojeg nitko nije propitivao i analizirao razloge zašto on nije imao djece. U slučaju S. de Beauvoir (kao njegove družice) to se pitanje neprestano postavljalo.

Uzevši sve to u obzir, Delphy izvodi tri bitna vida kritike koji dolaze od S. de Beauvoir: kritiku ženskog tijela, kritiku homoseksualnosti i kritiku majčinstva. Kao osnovnoj temi izlaganja, autorica se posebno kritički posvetila važnom aspektu kritičkog promišljanja majčinstva. Zašto? Da bi prije svega ukazala na aktualnost tog problema. Naime, naspram vremena S. de Beauvoir, autorica konstatira da je odlika vremena da žene mogu imati sve, dok je u njeno vrijeme odnos majčinstva i

rada bio iznimno težak. Jedna od neospornih činjenica je bila da je dijete bilo podložna kategorija. Iako ističe konflikt S. de Beauvoir s njezinom majkom, ona to ne dovodi izravno u dodir s onim što naziva »vlast majki nad djecom – apsolutna vlast«. Delphy ističe da suvremene feministkinje nisu svjesne moći koju imaju nad svojom djecom, što se promeće u jedinu vlast koju one imaju u odnosu na nekog, što je ista ona činjenica koja se veže i za muškarce koji ne žele priznati to isto u vezi sa ženama. Autorica ističe da ti odnosi nisu u svojoj cijelosti odnosi osjećaja i ljubavi. Prema njoj, Beauvoir je zapravo bila pionir govora o nasilju nad djecom. Njezinu kritiku majčinstva ona smatra danas još aktualnijom nego što je to bila u njeno vrijeme jer je osporena autentičnost želje za majčinstvom. No pita i sljedeće: jesu li se stvari u odnosu prema ženi promijenile? Naime, odabir i odbijanje majčinstva još uvijek nisu ravnopravne mogućnosti za žene i pritisak na žene još se nije promijenio. Dojam iz prošlosti se ne mijenja: naime, žena koja nema djece i nije prava žena. Ono što se jest promijenilo je da žene danas odlučuju kada žele imati djecu, jer imati djecu danas znači imati barem jedan dio poštovanja društva. Žene koje nemaju djecu nastoje objasniti zašto nemaju djecu, iz čega se iščitava pritisak na ženu jer se dovodi u pitanje autentičnost želje za majčinstvom. Zaključno Christine Delphy postavlja neka važna pitanja i neizbježne primjedbe. Ponajprije je naglasila nužnost ponovnog propitivanja je li to pitanje aktualno kao što je bilo i u vrijeme S. de Beauvoir. Nadalje, istaknula je da se ne želi okriviti majke, već se želi naglasiti nužnost razgovora o socijalnim pritisacima i sankcijama koje osjećaju žene koje nemaju djecu – naglasiti da se na to ne gleda isto kao i na muškarca koji nema djecu. I na kraju, važno je da je suvremena žena osporavana u toj točki i autorica smatra da je propitivanje toga danas aktualnije nego ikad.

Druga izlagačica s uvodnim izlaganjem, gošća sa Sveučilišta u Ljubljani, Eva Bahovec, sa svojim izlaganjem na tragu je jedne rečenice Michela Foucaulta – »Možda će ovo stoljeće jednom biti poznati kao bovoarovsko«. Intencija ove autorice je uputiti pitanje o rodnom aspektu ne samo filozofije, već i njene povijesti. Aludirajući na takvo shvaćanje filozofije autorica na neki način ironizira i samo poimanje filozofije te joj, uz ono tradicionalno, općepoznato razumijevanje filozofije kao ljubavi prema mudrosti, pridaje još jedan element njene definicije: ona je i mržnja prema sofistima. Jasno je da se taj prigovor svodi na kritiku maskuline paradigme u filozofiji. Zato i o filozofiji govori kao o onoj koja svoj suvremeni početak ne može imati dok u shvaćanje

njenih temelja ne uključuje i djelo S. de Beauvoir, emfatički u jednom trenutku zaključujući da je upravo ona ta koja je utemeljiteljica filozofije uopće. Upravo zbog isključivanja ovog rodnog momenta u filozofiji, ona se pita zašto nema prepoznatih ženskih filozofkinja, koje bi imale svoje mjesto kao, recimo, Platon, Descartes ili Kant, odnosno zašto S. de Beauvoir ne bi mogla ući u povijest filozofije ravnopravno sa upravo spomenutim imenima. Autorica zaključuje da je to zbog sakrivenosti žena u povijesti i da je filozofija tek jedno od područja domene vlasti nad ženama. Iz toga Bahovec vidi nužnost stvaranja antologije ženske filozofije, odnosno isticanje žene koja ne postoji. Autorica iščitava i problem strukture zapadnog mišljenja, njegovog razvojnog toka, koji isključuje žene, kao što je to učinila sa Simone de Beauvoir iz dvadesetog stoljeća.

No Bahovec ipak ukazuje na važnost i jednog muškarca u misli 20. stoljeća – Sigmunda Freuda. Naime, kako autorica kaže, naspram svih njegovih »gluposti« o ženama, on igra važnu ulogu u *Drugom spolu*. To se može činiti neobičnim jer se nikad ne iznosi relacija S. de Beauvoir – S. Freud, već puno češće Freud – Sartre, Freud – Heidegger itd. U tome se očitava skrivenost dvije perspektive mogućeg viđenja na koje de Beauvoir i Freud upućuju. Naime, kad se govori o ženi i mišljenju tada je riječ o specifičnom mjestu izjavljivanja, izricanja, jer ovdje nema riječi o »mi« u filozofiji (kao kod npr. Kanta) već je u nju uključena parcijalna perspektiva. Navela je da autorica Nancy Bower u tome vidi kartezijanski moment kod S. de Beauvoir, jer njena je filozofija uvijek i autobiografija. Zapravo, tu se vidi da nešto ne valja s idejom filozofije i antifilozofije, jer se ne može zaobići pitanje zašto žena nije predmet filozofije. To, čini se, jednostavno nije zamišljivo, jer je žena nepostojeći filozofski problem (Kant, na primjer, kaže da se kod žene ništa ne pita). Odnosno, kada filozof ne zna što reći on kaže »žena« za što Bahovec bez uvijanja kaže da je to inherentna »glupost, debilnost, negativ i kontraindikacija u filozofiji«.

Za razliku od te tradicije Freud nije ignorirao žene kao Kant, za njega nema filozofije bez žena. No, pita se izlagačica, zašto S. de Beauvoir treba Freuda koji joj je u *Drugom spolu* konstantna referenca. Odgovor je da joj je više potrebna psihoanaliza, i da ona sama puno više od, primjerice, J. Lacana, u njezinom djelu postaje freudovska. Naime, Freud se bavi konstitucijom subjektiviteta polazeći od spolne razlike (i to opet, po izlagačici, za razliku od Lacana). On je time otvorio velike perspektive u filozofiji unatoč, kako je to ponovila, »svojim velikim glupostima – poseb-

no kad su žene u pitanju«. To su razlozi zbog kojih mu se S. de Beauvoir uvijek vraćala, do te mjere da se Bahovec pita – može li mu ona biti sestra? – u okvirima nove paradigme koju sama razvija. Utoliko je zato – jer nastupa i sa specifičnog mjesta izjavljivanja – S. de Beauvoir filozofski više inspirativna od Kanta ili Hegela.

Drugi blok izlaganja nakon pauze, pod nazivom *Posebna izlaganja*, obilježio je raznovrsni pristup teoretičarki koje su dale daljnji zanimljiv prilog kontekstualizaciji misli S. de Beauvoir.

Prva među njima bila je Svetlana Slapšak sa Institutum studiorum humanitas u Ljubljani s temom »Simone de Beauvoir i ženska povijest: zaboravljena poglavlja *Drugog spola*«. Započela je s naglašavanjem pitanja interpretativne historije, odnosno s problematiziranjem uloge S. de Beauvoir u okviru historijske antropologije, za koju je rekla da je epitoma humanističkih znanosti. Izlagačica je time željela istaknuti njen duboki utjecaj na spomenutu historijsku antropologiju. Na to se posebno nadovezala pitajući zašto feministkinje češće citiraju M. Foucaulta od S. de Beauvoir i izrazila mišljenje da je to zbog prevladavajuće mode iz čega je izvukla zaključak da je to jedan od razloga kobne zapuštenosti feminističke misli.

Kontekstualizirajući važnost poruka S. de Beauvoir, Slapšak je istaknula jedan zanimljivi historiografski moment s obzirom na položaj žena. Naime, ona ističe da je za kvalitetu tog položaja puno važnije razdoblje nakon Prvog svjetskog rata nego što je to ono razdoblje koje je uslijedilo poslije Drugog svjetskog rata. Naime, nakon prvog svjetskog sukoba nastupilo je razdoblje emancipacije (recimo, davanje prava glasa ženama, itd.) i mirovnih pokreta od kojih su žene puno više dobile nego u razdoblju nakon 1945. kad ponovno dolazi do jačanja patrijarhalnih odnosa, što je izlagačica ironično popratila riječima da je Drugi svjetski rat donio potpunu »pobjedu dečki nad ženama«. Zato je i važna pojava *Drugog spola* S. de Beauvoir 1949. godine u kojoj su ukinute feminističke iluzije, ukinut je komoditet u društvu, istraživanje se usmjerava prema patrijarhatu i tome kako on funkcionira u modernom svijetu. Na ekran su stavljene različite vrste kontinuiteta – u kojem se posebno istražuje historijsko-antropološka veza antičkog i balkanskog odnosa prema ženama. Ovo istraživanje Slapšak smatra uspjelim jer ono kontekstualizira Drugo u povijesti, a posebno dragocjenim smatra stavljanje Drugog u historijske kontekste. Upravo je sažetak antičke povijesti žena u *Drugom spolu* ono zaboravljeno i neiščitano kod S. de Beauvoir. Na kraju izlaganja autorica je izrazila nadu u

to da je S. de Beauvoir pogriješila kad je konstatala da matrijarhata nije bilo i da će njeno djelo ipak pobuditi i ona istraživanja koja su tome suprotna.

U izlaganju Tatjane Jukić, »Mazohizam lomače za Sadea: Beauvoir i filozofija u budoaru«, izlagačica je započela s ironičnim komentarom, odnosno problematiziranjem pitanja S. de Beauvoir – »treba li spaliti Sadea?« – koje funkcionira kao simptom stanja feminizma. Riječ je o vezivanju filozofije i psihoanalize, bolesti i kritičke misli francuskog filozofa Gillesa Deleuzea i preplitanju njegove filozofije s onom S. de Beauvoir. Izlagačica smatra da ta veza funkcionira jer povezuje kod Deleuzea (u knjizi *Critique et clinique – Kritika i klinika*) njegovo problematiziranje mazohizma (i sam je napisao knjigu o Sacher-Masochu) iz koje izvodi kritiku kapitalizma. S druge strane, izlagačica to povezuje s ulogom žene, koja je i sama mazohistična i koja na sebe preuzima ulogu patnje. Filozofija se tu nalazi kao mjesto proizvođenja vrijednosti, jer ona nije onkraj političkog i proizvodi se u ekonomiji psihoanalize. U tom se kontekstu mazohizam pojavljuje kao provokacija za problem političke akcije, jer patnju premješta iz psihe i otvara se prema širem političkom programu čime se prekida spona između žudnje i užitka. Neprekinuta žudnja naime funkcionira kao težnja prema revoluciji i postaje obećanje političke promjene i u tome funkcionira jedna muška gesta. Žena je dakle po Deleuzeu pozicija da se uđe u samu revoluciju – to je mjesto da se uopće o tome govori unutar diskursa filozofije.

Zašto je to važno za mazohizam patnje? Kod Beauvoir je cijeli njezin politički projekt, naspram Sartrea, njezin implicitni mazohizam. Kao i kod Sadea, i kod Beauvoir je važno da postoji volja da se o tome piše, što odgovara Deleuzeovom pisanju o mazohizmu. No, S. de Beauvoir nije anticipirala Deleuzea već stvara mjesto kritike Deleuzeove filozofije u kojoj mjesto za ženu u njegovoj filozofiji vidi onoliko koliko (i kako) vidi mjesto filozofije u svom djelu.

Sljedeća izlagačica, Nadežda Čačinović, u svom je izlaganju »O ljubavi« govorila o učinku S. de Beauvoir, odnosno o tome kako ona funkcionira kao paradigmatična osoba. U tu je svrhu istaknula priču o ljubavi, posebnu onu između Jean-Paul Sartrea i nje navodeći jednu Sartreovu karakterizaciju S. de Beauvoir u kojoj ju opisuje riječima da ona »ima mušku pamet i žensku osjećajnost«. Autorica izlaganja iz rakursa tog odnosa i njegove paradigmatičke uloge postavlja pitanje može li se uskladiti vjernost i sloboda, posebno s obzirom na činjenicu da je S. de Beauvoir uvijek izjavljivala da je ona svoj odnos sa Sartreom

smatrala uspjehom. No, izlagačica u tome primjećuje i odnos asimetrije u ljubavi kod muškaraca i žena u čemu se, primjerice, očitava problematiziranje pitanja kako se žene uspostavljaju kao subjekti na temelju govora o ljubavi. Upravo je o tome i riječ u pismima između S. de Beauvoir i Sartrea, jer su, od prvog do zadnjeg, to pisma o ljubavi. Na kraju izlagačica i završava da je u govorenju S. de Beauvoir o ljubavi (bio to znanstveni tekst ili fikcija) riječ o pismima u kojima nema skrivenosti, da su subjekti te ljubavi žrtve jednog mračnog govorenja o umjetnosti.

Maja Solar, gošća sa Sveučilišta u Novom Sadu, u svom je izlaganju »Marksove sablasti u delu Simone de Beauvoir« podvrgnula kritičkom čitanju filozofijsku logiku sablasti. Ona je naime porijeklo sablasti koju razvija francuski filozof Jacques Derrida u svom djelu *Sablasti Marxa*, pronašla u Derridinom preuzimanju sablasti iz tema psihoanalize. No ona se ne usredotočuje toliko na ovo Derridino problematiziranje »sablastologije« koliko na odnos filozofije S. de Beauvoir i filozofije Karla Marxa. Izlagačica smatra zanimljivim činjenicu da se S. de Beauvoir nije previše referirala na Marxa, ali se ipak pita ima li i što je u njenom djelu Marxovo i marksističko, posebno kroz figuru promišljanja francuskog filozofa Louisa Althussera (s posebnim osvrtom na djelo *Lire le Capital*). Po Althusseru stvar doista jest u tome da je Marxova kritika političke ekonomije radikalna i on je u tome radikalan, no ono u čemu se Marx kao takav još više ističe je kritika buržoaskog društva u onom aspektu u kojem je to kritika mita o spoznaji. Althusser smatra da je ovdje Marx radikalan u nekom drugom čitanju u odnosu spram tradicionalnog poimanja shvaćanja uopće, jer je to čitanje koje je simptomatsko s obzirom da predstavlja novum, obrat čitanja. No, ona je još više revolucionarna jer omogućuje teoriju kao proizvodnju koja može stvarati vlastiti predmet, čime se omogućuje važan epistemologijski rez kojim se uvodi novi paradoksalan predmet teorije. S obzirom na to, S. de Beauvoir je, po izlagačici, još revolucionarnija od Marxa jer se kod njene odredbe mjesta kod žene ne radi samo o klasi. Mjesto žene još je jedno paradoksalnije, kompleksnije mjesto. I time je izlagačica završila istaknuvši da je to nevidljivi predmet jer je sakriven, i to zato jer ga ona zapravo proizvodi kao još jedan novum.

Posljednja izlagačica na skupu, Nada Đukić, sa svojim izlaganjem »Što otkriva Simone de Beauvoir u svojoj autobiografskoj tetralogiji« velikim je dijelom iznijela mnoge, već spomenute, biografske momente u njenom životu i djelovanju. No, istakla je i to da njena autobiografija zauzima važno mjesto kao i kod

većine egzistencijalista s kojima dijeli dobar dio filozofskog habitusa. Posebnu je pažnju pri tom obratila na njen odnos prema braku, insistirajući na tome da nikad nije htjela ući u odnose zavisnosti. Jasno ističući da to nikad nije postao razlog njezine ogorčenosti, izlagačica je zaključila da je ona svoj status intelektualke izgradila na neprestanom promišljanju kompleksnosti intimnih odnosa.

Nakon ovog posljednjeg izlaganja napravljena je pauza poslije koje je uslijedila interaktivna panel rasprava o temama i promišljanjima iznesenim tijekom izlaganja.

Snježan Hasnaš

Znanstveni skup »Život i djelo Danila Pejovića«

U vijećnici Pučkoga otvorenog sveučilišta »Dragutin Novak« u Ludbregu, rodnom gradu hrvatskoga filozofa Danila Pejovića, 25. listopada 2008., a povodom 80. obljetnice njegova rođenja, održan je znanstveni skup o njegovu životu i djelu. Skup je, u organizaciji Gradske knjižnice i čitaonice »Mladen Kerstner« iz Ludbrega i Odsjeka za filozofiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, započeo u nazočnosti obitelji preminuloga filozofa, kao i brojnih poznavatelja Pejovićeve filozofije i rada. Gradonačelnik Ludbrega Ivan Lončarić u pozdravnim je riječima istaknuo važnost kraja iz kojega je potekao Danilo Pejović, njegovu veliku ulogu u hrvatskoj i europskoj tradiciji mišljenja te činjenicu da je Pejović jedan od triju velikih filozofa iz tog kraja – uz Vladimira Filipovića, još jednoga značajnog pripadnika 'zagrebačke filozofske škole' iz 20. st., i Kazimira Bedekovića, filozofa, teologa i proznoga pisca iz 18. stoljeća. Lončarić je podsjetio i na još neke znamenite Ludbrežane kao što je Rudolf Fizir, prvi hrvatski konstruktor aviona, zatim pisac Mladen Kerstner i drugi. U ime Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prisutne je pozdravio Lino Veljak, istaknuvši da je Ludbreg, uz Zagreb i Karlovac, dao najveći doprinos hrvatskoj filozofiji. U ime Matice hrvatske, pokrovitelja skupa, pozdravne je riječi uputio i zamjenik predsjednika Matice hrvatske Stjepan Sučić koji je istaknuo kako je Danilo Pejović bio veliki, odvažan filozof koji je bio građanin svijeta i kao takav uzor mladim naraštajima.

Lino Veljak otvorio je blok predavanja izlaganjem »O liku i djelu Danila Pejovića«.

Veljak je istaknuo da je Pejović bio veliki filozofski stvaratelj, profesor filozofije, promicatelj filozofske kulture te da je oblikovao studij filozofije na način koji teško može biti nadmašen. Pejović je time oblikovao i neumrlu filozofsku baštinu, zbog čega je Filozofski fakultet u Zagrebu postao najvažnijim učilištem u zemlji. Ovim je skupom poduzet prvi korak prema adekvatnom vrednovanju dosega njegova stvaralaštva. Najava zbornika koji se planira objaviti nakon ovoga skupa drugi je korak, dok će daljnje korake morati poduzeti budući istraživači i njihove monografije. Veljak je dao uvid u lik i filozofiju Danila Pejovića navevši da je njegov opus tipičan za kontinentalnog filozofa. Među prvima se bavio djelima Martina Heideggera i Nicolaia Hartmanna. Prema njegovom sudu, tri najvažnije Pejovićeve knjige su *Realni svijet* (u kojoj je izložio ontološku problematiku N. Hartmanna), *Protiv struje* (u kojoj govori o pathosu borbe za dostojanstvo filozofije i bavi se osmišljavanjem istinske i filozofske egzistencije) i *Novija filozofija umjetnosti*, koja za Veljaka nije tek zbornik, odnosno hrestomatija tekstova o umjetnosti, već i njegov značajan doprinos filozofiji umjetnosti. Ta djela ukazuju na njegovu usmjerenost prema stalnom dijalogu s hermeneutikom, fenomenologijom, filozofijom egzistencije, a da u tom pristupu nije bio hermetičan, govori i otvoren dijalog s anglosaksonskom analitičkom filozofijom. Time je pokazivao da odbija slijepo imitiranje, a takvo je odbijanje bilo njegova odlika, ali i odlika generacije iz koje je iznikao. Danilo Pejović pokazuje da u filozofiji nema mjesta eklektizmu i epigonstvu bilo koje vrste, što posebno pokazuje širina njegove filozofske erudicije koja u sebi sadrži velik angažman prenošenja erosa, borbe za dostojanstvo filozofije, kulturni i leksikografski angažman itd. Zato Pejović može i treba biti uzor filozofima i učiteljima filozofije.

Gordana Škorić je u izlaganju »Pejovićevo promišljanje umjetnosti na početku naglasila je da je Pejović bio veliki učitelj estetike i filozofije umjetnosti unatoč golemom rasponu filozofskih preokupacija koje su se isticale u naslovima njegovih predavanja i djela (strukturalizam, hermeneutika, filozofija povijesti, filozofija umjetnosti itd.). Jedan od prvih poduhvata kojim je Pejović kao filozof koji se bavi umjetnošću skrenuo pozornost na sebe jest zajednički prijevod knjige *O biti umjetnosti* M. Heideggera iz 1959. s Dankom Grličem. Njegova najvažnija tema vezana uz umjetnost izražena je u knjizi *Novija filozofija umjetnosti*, u kojoj se ističe odnos između umjetnosti i slobode. Tu temu Pejović razvija na tragu poveznice s njemačkim klasičnim idealizmom, a posebno s Hegelovom

»*Estetikom* (koja uskoro prvi put izlazi i u hrvatskom prijevodu, najavila je izlagačica). On je smatra najdubljom i najmodernijom knjigom u filozofiji umjetnosti, svojevrsnom prekretnicom, koja je za njega smjerokaz za sva pitanja u filozofskom promišljanju umjetnosti. Gordana Škorić je upozorila kako je Pejović naglašavao da živimo u doba kad se umjetnost sve više približava tehnici, biva sve upitnija i podvrgnuta racionalnom stroju. No Pejović je, prema njenom mišljenju, uočio veličinu Hegela koji je prvi naslutio sudbinu suvremene umjetnosti. I to Pejović čini na tragu Heideggera, kojemu Hegel radikalno otkriva bit metafizičke osobine bića u novome vijeku, jer umjetnost otkriva istinu bića zbiljski-ju od realnosti svakodnevice. Naspram toga, G. Škorić ukazuje na probleme suvremene umjetnosti koja se u svojoj biti svodi na borbu protiv cjelokupne europske baštine. Istaknula je pritom nekoliko odlika te nove umjetnosti koje je opisivao i Pejović: u njoj se svijet prirode prikazuje kao kaos, ona se progresivno obraća tehnici, iskazuje se kao bezobličnost, lišena je svakog neposrednog značenja, a njezina djela su hermetična, dok je naspram svega toga umjetnost kao najveća sloboda bitak povijesnoga sklopa. Pejović ističe da već dugo traje doba iščezavanja umjetnosti te se pita ima li umjetnost priliku uspostaviti vezu s biti čovjeka. Zato izlagačica na kraju ukazuje na Pejovićevo djelo *Protiv struje* (iz 1965.), u kojem govori da umjetnost može biti samo djelo slobode. Premda umjetnost ne mijenja svijet, ona ipak upućuje na to kako se svijet mijenja. Iz toga ona u Pejovićevoj interpretaciji vidi zov na pobunu, jer je pravi umjetnik u biti pobunjenik, odnosno, njegovim riječima, »pobuna umjetničkog smisla smisao je umjetničke pobune«.

Hotimir Burger govorio je o djelu Danila Pejovića u izlaganju »Praktična filozofija u djelu Danila«. Istaknuo je nekoliko važnih odlika mjesta koje praktična filozofija ima u njegovom djelu (posebno u djelima *Hermeneutika, znanost i praktična filozofija* i *Protiv struje*) naglašavajući formuliranje praktične filozofije koja se proteže njegovim opusom. Ulogu i mjesto praktične filozofije kod Pejovića Burger vidi u barem četiri aspekta. Prvi se odnosi na stvaralački i plodonosni dijalog sa znanošću koji nije bio tek apstrahiranje već uvažavanje. Kritizirajući i samu filozofiju koja povremeno zna biti sluga moćima vremena, Pejović je, po Burgeru, ukazivao i na to da filozofija nije bučna znanost, već ona polagano i tiše osmišljeno govori iz iskona i u iskon stvari. Izlagač je posebno ukazao na Pejovićeve tekst *Filozofski pristup svijetu* (1968.) u kojem je riječ o tome da je filozofija životni stav spram svijeta. Taj stav, ako već i

ne nalazi odgovor na sva pitanja, barem nudi mogućnost kako se taj isti odgovor može pronaći. Dijaloška dimenzija Pejovićeve praktične filozofije, kao drugi aspekt, nadovezuje se posebno na onaj treći – aspekt nužnoga dijaloga filozofije s politikom. Taj je dijalog moguć tek s uvažavanjem životnoga stava, filozofije koja se ne može izuzeti iz života. Taj i takav stav kod Pejovića Burger nalazi u francuskom prosvjetiteljstvu (primjerice kod Voltairea i Diderota) koji obnavlja ideju humanizma. Uz to se ističe i dijalog s Karlom Jaspersom, filozofom egzistencije, posebno se osvrćući na filozofiju duha vremena, odnosno na Jaspersovo djelo *Duhovna situacija vremena*. Četvrti i posljednji aspekt praktične filozofije kod Pejovića Burger vidi u temi praktične filozofije u klasičnom, tradicionalnom smislu. Nadovezujući se jednim dijelom i na sve prethodne aspekte, Burger ukazuje na prisutnost kritičke tradicije kod Pejovića koja dolazi iz djela Karla Marxa. Za Pejovića je nužno, naglašava Burger, uočiti važnost K. Marxa, pa tako već u uvodu spomenute knjige (*Hermeneutika, znanost i praktična filozofija*) propituje poznatih 11 teza o Feuerbachu. Na tome tragu Burger izvodi analizu nekoliko vrlo zapaženih Pejovićevih neizbježnih problemskih pitanja i radova (važnih i za njega i za tradiciju iz koje je izniknuo problem odnosa prakse i slobode). Posebno se ističu i analize Marxovih *Ekonomsko-filozofskih rukopisa* (koje je i preveo), pa zatim glavno djelo Györgya Lukácsa *Povijest i klasna svijest* (tekst *Prijeporni Lukács*). Burger zatim ističe *Raspravu o socijalizmu* u kojoj je riječ o dijalogu između inteligencije i političara, što, kako Pejović ističe, marksizmu treba biti trajni interes, potom *Raspravu o nacionalizmu i internacionalizmu* (iz 1969.) te uočava i distancu prema nekim dijelovima marksističke tradicije, pri čemu je posebno istaknut Pejovićev ironičan stav prema Theodoru Adornu. U tekstu *Pomahnitala utopija* (1968.) izrazio je pak kritički stav (naspram većine praksisovaca) prema mladeži iz 1968., što je Burger okarakterizirao kao kritiku »socijalnog radikalizma« (Plessner).

Od nekih drugih važnih mjesta praktične filozofije kod Pejovića, Burger je istaknuo pitanje tehnike, agresivne suvremene znanosti, podsjećajući na njegov nagovještaj kraja epohe prevlasti tehnike te važno mjesto filozofije jezika i jezika kao praktične svijesti. Završavajući taj pregled, Burger je zaključio kako je praktična filozofija vrlo raširena u djelu Danila Pejovića te je ponovo istaknuo da je njegov politički izbor bio usmjeren protiv političkog i socijalnog radikalizma.

Izlagач s Pravnoga fakulteta iz Zagreba, Slaven Ravlić, u svome je izlaganju »Pejovićev

doprinos enciklopedistici« govorio o njegovom radu i suradnji s Leksikografskim zavodom Miroslava Krleže. Opis Pejovićeve angažmana u Leksikografskom zavodu započeo je činjenicom da je on bio urednik i inicijator *Filozofskoga leksikona*. Enciklopedistika za Pejovića nije bila tek usputna stvar i to se vidi po trajanju suradnje (vanjski suradnik) između njega i Leksikografskog zavoda koja počinje već krajem 1950-ih i ne prestaje sve do njegove smrti (2007.). Od važnijih poduhvata u kojem je Pejović sudjelovao Ravlić je spomenuo i *Filozofijski rječnik* koji je uredio Vladimir Filipović, i to oba njegova izdanja (iz 1964. i 1984.). Posebnu je pozornost ipak posvetio Pejovićevu doprinosu enciklopedistici. Prije svega to su filozofski eseji koji su široj enciklopedistici doprinijeli razvijenom enciklopedijskom strukturu izlaganja. On je uspijevao najsloženije filozofske pojmove izložiti na najjednostavniji način poštujući logiku i strukturu enciklopedijskoga izlaganja zahvaćajući pritom u dubinu filozofskoga teksta.

Ravlić je podastro i neke zanimljivosti vezane uz odnos studije i enciklopedijskoga članka, koji se naspram studije uvijek mora kratiti. Često je dolazilo do interpretativnih intervencija u Pejovićeve enciklopedijske tekstove (naspram njegovih studija) koje su se objašnjavale kraćenjem. Unatoč tomu, filozofijska enciklopedistika i enciklopedistička djelatnost Danila Pejovića veliki su doprinos filozofskom i strogom znanstvenom stilu. Riječ je o jednome od naših najvećih enciklopedista i leksikografa, zaključio je na kraju izlagач.

Željko Pavić iz Leksikografskog zavoda Miroslava Krleža u svome izlaganju »Pejovićevu razumijevanje Heideggera« pokušao je dati odgovor na pitanje što je Pejovića privuklo Heideggeru. Nastojeći svoje izlaganje, a još više Pejovićev odnos prema Martinu Heideggeru razgraničiti od nekritičkih štovatelja njegove filozofije, Pavić kaže da neki krugovi razvijaju novi pravac, neku novu eshatologiju bitka koja se u nekim domenama razvija u pravcu nove teologije. Njima suprotstavlja filozofsko razumijevanje bitka koje je i razumijevanje Heideggera. Istaknuvši Heideggerov zahtjev »odlučenosti za raskrivenost«, izlagач je naglasio da je smisao toga zahtjeva u tome da se čovjek mora odlučiti za vlastitu egzistenciju koja znači odgovornost prema vlastitom bitku, za vlastito biće, za vlastiti narod. To je rezultat su-mišljenja s Heideggerom koje je mišljenje o našoj povijesti. Upravo Pejović ustraje zajedno s Heideggerom na kritici »predstavljачkog« mišljenja, koje je i mišljenje tehnike, postava. Pavić tu ističe zajedničku kritiku Pejovića i Heideggera na temelju odlučnosti za vlastiti bitak u kojoj je

izražen pokušaj da se misli svijet na nepredmetni način. Ono što je potrebno jest uspostaviti odnos prema vlastitom i drugim bićima, što vodi prema humanizmu. U zaključku je istaknuo da je to Pejovićevo »su-mišljenje« s Heideggerom pokušaj doživljavanja egzistencije kroz značajnost, što znači izgradnju novoga humanizma.

Izlaganje »Pejović i hrvatska filozofska baština« koje je trebala održati Ljerka Schiffler ukratko je izložio Lino Veljak. Tema izlaganja je odnos tradicije i suvremenosti, pri čemu je pozornost usredotočena na Pejovićevo razumijevanje biti tradicije i suvremenosti kroz opreku tradicije i historije. Naime, Pejović postavlja pitanje o tradiciji u obzoru njegove ideje o povijesti filozofije. Čovjek i povijesna svijest u tom se odnosu iskazuju kao promišljanje ontološkog obzora povijesti. Pritom se treba čuvati opasnosti od bijega iz prošlog u prošlo, ali i od bijega u budućnost. Stoga se autorica u svome radu posvetila analizi fenomena vremenitosti i povijesti u istraživanjima filozofije povijesti oslanjajući se pritom na velike učitelje mišljenja. U toj analizi Pejović ne zanemaruje ni hrvatsku kulturu kroz stoljeća koja se sagledava u horizontu vlastitog razumijevanja povijesti i napretka (koji je danas sve problematičniji). I zato se za Pejovića, prema autorici, prava suvremenost ne može očitati u postojećem već u nadolazećem.

Posljednje izlaganje na ovome skupu održala je Erna Banić-Pajić. Govoreći o odnosu filozofije i znanosti, upozorila je da je to jedna od konstanti Pejovićeve mišljenja koje je i danas sveobuhvatno prisutno. Ono se kod njega, prema autorici, pojavljuje od knjige *Protiv struje* (1965.) u kojoj se odnos filozofije i znanosti ističe kao izvanredno pitanje filozofije, njeno biti i ne biti. Njeno problematiziranje ima svoj početak u novom vijeku (kod Descartesa) gdje se na taj obrat gleda kao na bit problema tog odnosa jer se tu bitak pojavljuje kao znanje bića. Novovjeka filozofija se iz tog obrata realizira u znanosti i tehnici u čemu je sadržana metafizička pretpostavka da je svaka znanost već jedna filozofija izražavajući time bitan zaborav podrijetla filozofije. Izlagačica je pritom istaknula važnost razlike da je filozofsko promišljanje iskonsko promišljanje naspram računskoga promišljanja znanosti. Zato je i bitno ukazati na filozofski stav Pejovića o nužnosti dijaloga sa znanostima čime bi se mogli izbjeći tragični nesporazumi među njima. To se posebno ističe u knjizi D. Pejovića iz 1985. *Novija filozofija Zapada* u kojoj on naglašava da, ako je znanost jedina istina svijeta, onda ta istina nije znanstvena istina već je ona metafizička. Znanost je po njemu teorija tehničke zbiljnosti, što se vidi u odnosu moderne fizike i filozofije koja

je utemeljena u filozofijskoj interpretaciji. Ono što posebno naglašava jest neophodnost osvještavanja filozofskog porijekla znanstvenih pojmova (recimo u najstarijim starogrčkim pojmovima koji su odredili mišljenje Zapada) u čemu je i sadržana povijesnost tih istih temeljnih prirodnoznanstvenih pojmova. Upravo to razmišljanje o najstarijem omogućuje najnovije u znanosti. U tome je Pejović otkrio temu hermeneutike znanosti koja tek predstoji kao istraživački pothvat. Na temelju toga on pod utjecajem Martina Heideggera tematizira zaborav etičkoga u znanosti, premda se, prema izlagačici, razlikuje od njegovih radikalnih stavova prema novovjekovnoj znanosti i priklanja se nekim stavovima fizičara Wernera Heisenberga. U tom potonjem dijalogu Pejović ukazuje da znanost ipak postaje svjesnija svoje filozofske moderne. Iz toga onda proizlazi problematiziranje tehnike kao primijenjene znanosti, te na temelju toga i filozofije i znanosti.

Izlagačica na kraju ističe da u Pejovićevoj knjizi *Duh i sloboda*, koja je izašla u ediciji »Filozofska istraživanja«, dobivamo uvid u krizu novovjekovne krize svijeta, a time i znanosti. Prema njoj, on je pokušao pronaći odgovore na najintragantnija pitanja suvremenosti, kao što je ono o odnosu filozofije i znanosti. Kao filozof, zaključuje Erna Banić-Pajić, Danilo Pejović je na taj način tražio odgovore na bitna pitanja.

Rasprava nakon izlaganja poprimila je oblik reminiscencija, kako suradnika tako i bivših studenata povezanih s radom, djelovanjem i filozofijom Danila Pejovića. Nakon rasprave svi su se sudionici skupa okupili ispred rodne kuće Vladimira Filipovića, na kojoj je uz spomen-ploču s njegovim imenom postavljena i ploča s imenom Danila Pejovića. Potom su se sudionici okupili zbog otkrivanja spomen-ploče filozofu i teologu Kazimiru Bedekoviću, o čijem je životu i djelu kratko govorio A. Jembrih. Na kraju je uslijedilo kratko druženje i u večernjim satima povratak jednoga dijela sudionika u Zagreb i Varaždin.

Snježan Hasnaš

Predstavljanje zbornika **Gajo Petrović – Čovjek i filozof**

U Vijećnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu 27. listopada 2008. promoviran je zbornik *Gajo Petrović – čovjek i filozof* (ur. Lino Veljak, FF press, Zagreb 2008.). O zborniku su

govorili, osim urednika Line Veljaka, i Ivan Kuvačić te Žarko Puhovski.

Lino Veljak istaknuo je kako je riječ o publikaciji koju tvore radovi sa znanstvenog skupa o Gaji Petroviću koji je održan na istome mjestu 10. ožujka 2007., te nekoliko dodanih priloga. I iz ovoga je vidljivo da je riječ publikaciji koju znatno obilježava heterogenost. Sadržaj zbornika – osim predgovora i pogovora urednika te poglavlja »Iz biografskog i bibliografskog arhiva« – podijeljen je u dva dijela: prvi dio donosi sjećanja i zapise o Gaji Petroviću i vremenu u kojem je živio i stvarao, dok u drugom dijelu možemo čitati analize pojedinih segmenata misli Gaje Petrovića. U prvom dijelu objavljeni su sljedeći radovi: Jürgen Habermas »U spomen na Gaju Petrovića – Zum Gedenken an Gajo Petrović«, Milan Kangrga »Sjećanja na prijatelja, druga i suradnika Gaju Petrovića«, Ivan Kuvačić »Gajo Petrović kao student«, Vlado Sruk »Nekoliko rečenica o Gaji Petroviću«, Nebojša Popov »Gajo Petrović nije bio samo profesor«, Goran Švob »Gajo Petrović kao logičar«, Ante Lešaja »Gajo Petrović i Korčula«. Drugi dio donosi sljedeće radove: Gajo Sekulić »Gajo Petrović o toleranciji«, Božidar Jakšić »'Praxis' Gaje Petrovića«, Veselin Golubović »Čemu mislioci u oskudnom vremenu?«, Slobodan Sadžakov »Gajo Petrović – Odgovornost intelektualca«, Barbara Stamenković/Lino Veljak »Humanizam u djelu Gaje Petrovića«, Gordana Škorić »Petrović i neki aspekti suvremene njemačke filozofije«, Mladen Labus »Mogućnost stvaralaštva u djelu Gaje Petrovića«, Borislav Mikulić »Revolucija i intervencija. O utopijskom efektu 'praxis'«, Sead Alić »Praksa avangarde i avangarda prakse: McLuhan u svjetlu pojma prakse Gaje Petrovića«, Joško Žanić »Princip verifikacije: Petrović vs. Berčić«, Hotimir Burger »O aktualnosti filozofije prakse«, Gvozden Flego »Pojam praksis danas, četrdesetak godina kasnije«. Važno je napomenuti, istaknuo je Lino Veljak, kako je Gajo Petrović zasigurno jedan od najvažnijih mislioca s ovih područja.

Drugi govornik, Ivan Kuvačić, istaknuo je, govoreći o životu Gaje Petrovića, kako ga je krasila neizmjerana smjelost i hrabrost. Kao primjer naveo je polemiku koju je još 1947. u Moskvi Petrović vodio s pristalicama teorije odraza i *službenim* partijskim misliocima. Drugi primjer hrabrosti Gaje Petrovića vezan je uz sukob s partijskim vrhom u Jugoslaviji, koji ga je umalo stajao odlaska na Goli otok od kojega ga je, po svjedočenju Ivana Kuvačića, spasio sam Milovan Đilas. Vrijedi istaknuti kako je Gajo Petrović sudjelovao i u snažnoj kritici teorije odraza na Bledskom skupu, gdje je ta ideja misaono potisnuta što

je izazvalo raslojavanje u filozofskim redovima. U konačnici je Kuvačić istaknuo kako je desetgodišnje izlaženje *Praxisa* bilo moguće dobrim dijelom zahvaljujući trudu i hrabrosti Gaje Petrovića.

Žarko Puhovski istaknuo je istaknuo velik značaj ove publikacije i to posebno uzevši u obzir kompleksnost i bitnu nedovršenost djela Gaje Petrovića. Kada je riječ o značaju filozofije Gaje Petrovića, Puhovski je istaknuo dvije posebno važne dimenzije misli: bio je rodočelnik ideje prakse, odnosno uveo je u ondašnju misao razumijevanje čovjeka kao bića prakse, dok je druga dimenzija mišljenje revolucije. Također je važno napomenuti, dodao je Puhovski, kako je upravo Gajo Petrović približio filozofiju mislilaca s engleskog govornog područja filozofskom miljeu koji je uglavnom bio oslonjen na njemačke i dijelom francuske mislioece. Razlog zašto je filozofija Gaje Petrovića bitno nedovršena leži i u njegovom karakteru, naime, Petrović je bio, po svjedočenju Žarka Puhovskog, snažnog i djelomično proturječnog karaktera. Tako je naveo da je Gajo Petrović istovremeno bio izniman pisac i loš predavač, tvrdi marksist i kritičar poretka itd. Posebno je važno istaknuti, navodi Puhovski, kako je Gajo Petrović svaku misaonu poziciju promatrao s gledišta filozofije prakse. Drugi razlog zašto Gajo Petrović nije ostavio cjelovitiji i kompaktniji misaoni opus jest i taj što je njegova misao bila djelomice protusustavna. Kada je riječ o životu Gaje Petrovića, dodaje, vrijedi napomenuti kako je on i u poslovnom i privatnom životu imao isto obilježje: profesora filozofije prakse. Možda je i to dijelom bio razlog zašto je Gajo Petrović u radnom okružju bio daleko najcjenjeniji i najbolji filozof. U konačnici, Puhovski je istaknuo kako, obzirom na vrijeme i okolnosti nastanka misli Gaje Petrovića, njegov filozofski opus postaje sve dalji današnjim čitateljima pa je ovaj zbornik važan prilog naporu da se ovaj značajan mislilac učini bližim generacijama koje dolaze.

Tomislav Krznar

Predstavljanje zbornika *Vladimir Filipović. Život i djelo (1906–1984)*

Institut za filozofiju u Zagrebu predstavio je 20. studenog 2008. godine svoje najnovije izdanje – zbornik *Vladimir Filipović. Život i djelo (1906–1984)* u kojemu su sakupljeni radovi sa znanstvenog skupa »Vladimir Fili-

pović – život i djelo. U povodu 100. godišnjice rođenja«, koji je u organizaciji Instituta za filozofiju i Maticе hrvatske održan od 7. do 9. prosinca 2006. godine u Zagrebu i Filipovićevo rodnom gradu Ludbregu.

Na predstavljanju su sudjelovale urednice zbornika Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin i Ljerka Schiffler te Franjo Zenko i ravnatelj Instituta za filozofiju Ivica Martinović, koji je, osvrnuvši se na Filipovićeve značajne djelatnosti i funkcije koje je obnašao na Institutu za filozofiju u Zagrebu i njegovu zauzetost za istraživanje i afirmaciju hrvatske filozofske baštine, istaknuo da se ovim zbornikom odaje počast i zahvalnost Vladimiru Filipoviću, »učitelju filozofije naraštajima sveučilištaraca« za sve njegove »neprolazne zasluge«.

Predstavljajući ovaj zbornik radova sa znanstvenog skupa posvećenog stotoj obljetnici rođenja Vladimira Filipovića, Erna Banić-Pajnić usporedila je taj skup s onim iz 1985. godine

na kojemu su izlagali njegovi studenti i kolege te je, istaknuvši razlike u dojmovima i pristupima djelu Vladimira Filipovića koje su se pokazale nakon ta dva skupa, konstatala da ta različitost proizlazi iz Filipovićeve specifičnog poimanja filozofije. Potom je, osvrnuvši se na povijesne okolnosti koje su obilježile Filipovićeve djelatnost, istaknula njegovo zalaganje za ostvarivanje onih zadataka koje su postavili njegovi prethodnici Franjo Marković i Albert Bazala te značenje njegove uloge prosvjetitelja za našu kulturnu sredinu.

Ocjenjujući Filipovićeve uvjerenja, nazore, njegovu ideju filozofije, humaniteta, stvaranja, odgoja, tehnike, života, čovjeka, kulture itd., poticajnim i aktualnim, Ljerka Schiffler posebnost ovog, kako ga naziva, »mozaika priloga« posvećenog Vladimiru Filipoviću vidi u tome što on osvjetljava značaj i djelo istaknute osobnosti hrvatske kulturne povijesti 20. stoljeća, poziva na bavljenje hrvatskom filozofskom baštinom i vraćanje duhovnim i misaonim izvorima te, površ svega, na istraživanje bogate djelatnosti Vladimira Filipovića.

Zbornik *Vladimir Filipović. Život i djelo (1906–1984)*, kojim se zahvaljujemo i odajemo poštovanje utemeljitelju istraživanja hrvatske filozofske baštine, osobi koja je izvršila snažan utjecaj na razvoj hrvatske filozofije i dala »inicijalan poticaj i smjer onima koji su kasnije filozofiju u Hrvatskoj održavali i širili na europskoj razini«, ne predstavlja, napomenula je Mihaela Girardi-Karšulin, završnu riječ o životu, radu i značenju Vladimira Filipovića, već poticaj za rad budućim naraštajima.

Izrazivši svoje zadovoljstvo što su se za Filipovića zainteresirali mlađi kolege, Franjo Zenko uputio im je istovremeno i dobronamjernu kritiku što su se ograničili isključivo na analize tekstova, ne uzimajući u obzir društveni kontekst, povijesne okolnosti i političke prilike u kojima su nastajali Filipovićeve radovi. Osvrnuvši se na znanstveni skup o Vladimiru Filipoviću održanom godinu dana nakon njegove smrti, Franjo Zenko zaključio je da simpozij održan u čast Filipovićeve stote godišnjice rođenja predstavlja nadopunu onomu iz 1985. godine iz tog razloga što je dao analize dotad neobrađenih Filipovićevih tekstova, čime je došla do izražaja njegova bogata filozofska misao. Naposljetku je, pridružujući se time svim sudionicima na predstavljanju zbornika, izrazio želju i nadu za daljnjim uspješnim radom na istraživanju hrvatske filozofske baštine i Filipovićeve misaone ostavštine.

Željka Metesi Deronjić

Obilježavanje Svjetskog dana filozofije u Hrvatskoj

Odlukom UO Hrvatskog filozofskog društva, 2008. godine se Svjetski dan filozofije obilježio diljem Hrvatske. Središnja tema je, kao i do sada, bila »Filozofija, interdisciplinarnost i baština« koja se fokusirala na suvremeni značaj i mjesto filozofije u društvu.

Obilježavanje Svjetskog dana filozofije imalo je u ovom, šestom po redu izdanju, ponešto bogatiji program nego što je bio slučaj ranijih godina. Prvenstveno se to odnosi na sam sadržaj manifestacije za koju možemo reći da je bila podijeljena na tri područja: predavanja, forume i radionice.

Predavanja su se odnosila na teme iz različitih područja znanosti, u skladu s ranijom tradicijom njegovanja interdisciplinarnosti na domaćoj znanstvenoj sceni. Filozofija politike, književnosti, kognitivna znanost, etika i bioetika, filozofija povijesti i estetika, područja su kojima su bavili gosti-predavači i prenosili publici ovogodišnjeg Svjetskog dana filozofije, manifestacije čiji se program, osim u Zadru (20. studenoga 2008.), odvijao i u Splitu (21. studenoga 2008.) i Zagrebu (19. studenoga 2008.). Također, ove su se godine obilježavanju Dana odazvali i odjeli/odsjeci za filozofiju nekoliko hrvatskih sveučilišta te srednjih škola, a dio programa protegnuo se na nekoliko zemalja.

No, osim različitosti tema, novost Svjetskog dana filozofije 2008. bili su i predavači. Tako su, uz već ranija gostovanja Pave Barišića, predsjednika Hrvatskog filozofskog društva, Estelle Petrić-Bajlo sa Odjela za engleski jezik i književnost te Rafaela Božić Šejić sa Odjela za ruski jezik i književnost Sveučilišta u Zadru, ove godine na Danima sudjelovali i Ante Čović, predstojnik Katedre za etiku Odjeka za filozofiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta, Pavle Valerjev sa Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru, Marica Vernazza sa Odjela za filozofiju u Zadru, a iz Mađarske je ovom prilikom stigao i Atilla Patò, član i zamjenik urednika časopisa Mađarskog filozofskog društva i profesor na praškom sveučilištu Charles.

Aktivnosti oko obilježavanja Svjetskog dana filozofije je već 17. studenoga u Zadru otvorio Atilla Patò predavanjem »The One against the Many. Conflicts between Politics and Philosophy«. Propitivanjem samog značenja riječi 'filozofija' i 'filozofirati' te iznimno zanimljivom poveznicom dvaju velikih povijesnih sudskih procesa – onog Sokratovog i onog Eichmannovog, autor je problematizirao postavke filozofije politike, odnosno tradicionalnih struja te discipline. U današnjim društvenim uređenjima, u kojima se uviđaju poveznice između totalitarnih društava i suvremenih demokracija, nužno je nanovo propitati jezike filozofije i jezike politike, smatraju suvremeni autori poput H. Arendt. Na ovom je predavanju istaknuta i nužnost bistenja koncepta filozofije politike, u smislu »nove fenomenologije«.

»What is Space to Literature?« ili uloga jezika u literarnom doživljaju prostora, bila je tema predavanja Estelle Petrić-Bajlo. Analizirajući koncepte vremena i prostora u narativnoj fikciji, autorica je publici iznijela niz primjera, metafora prostora na koje je nailazila u (pretežno anglosaksonskoj) književnosti. Bilo da se radi o prirodnom prostoru bilo o granicama ili teritoriju, u odnosu prostora i literature mi konceptualiziramo prostor jezikom, u smislu kontrole. Unoseći sociološku dimenziju u ovu temu, izlagačica je navela i niz autora koji pišu o značajnim poveznicama pojma prostora s lingvističkim, kulturološkim i filozofskim diskursima, između ostalog i H. Lefebvrea koji prostor u kojemu živimo tumači kao socijalni produkt.

Kratku povijest kognitivne znanosti, u svom je predavanju iznio Pavle Valerjev. Svi oni koji nisu imali predodžbu o području istraživanja kojeg obuhvaća ova znanost i širini metoda kojima ih istražuje, slušajući ovo predavanje saznali su o naporima koje suvremene znanstvene discipline danas poduzimaju kako bi se približile prirodi ljudskoga uma.

Uz osnovne informacije o ulozi svake od discipline u kognitivnoj znanosti, napretka kojeg je ona ostvarila od svojih početaka sredinom prošlog stoljeća do danas, autor je naveo i niz problema i izazova koji stoje na putu ovoj znanosti te prednosti i nedostatke različitih metoda koje se koriste u istraživanjima (od različitih teorija koje su se javljale u filozofiji uma, kognitivnoj psihologiji, lingvistici, antropologiji i neuroznanosti, do egzaktnih metoda suvremene medicine). Rasprava održana na kraju izlaganja najviše je bila usmjerena ka značaju interdisciplinarnosti i odnosima unutar znanstvene zajednice danas, s posebnim osvrtom na međunarodnu praktičnu znanost, te isti segment na ovim prostorima.

Rafaela Božić Šejić u svome je izlaganju govorila o ulozi hrane i procesa hranjenja u književnim djelima ruske utopističke i distopističke proze. »Hrana za um i um za hranu« analiza je spomenute vrste literature s ciljem otkrivanja distinkcija u poimanju hrane i hranjenja u utopističkim i distopističkim romanima poput *Mi* Jevgenija Zamjatina ili *Čeven-gur* Andreja Platonova. Autorica je sukladno tome iznijela kako se u pojedinim romanima o hrani piše više, s ukazivanjem na detalje o samoj vrsti hrane i načinima hranjenja, zatim je u nekima hrana potpuno ignorirana, dok neki romani futuristički prikazuju hranjenje kao usputan proces u životu čovjeka budućnosti. Cilj ovog prikaza bio je naizgled trivijalnu i svakodnevnu stvar kao što je unošenje hrane u organizam označiti kao kulturološki i socijalno relevantan element u prozi ondašnje Rusije, čije su povijesno-političke prilike uvjetovale i način pisanja njihovih autora.

»Suvremena estetika i dizajn«, predavanje koje je održala Ruža Kovačević, tematiziralo je promjene u estetici kroz prizmu razvoja dizajna, posebno industrijskog dizajna i utjecaja kojeg je dizajn izvršio na razvoj društva, te sociološke i kulturološke značajke tog razvoja. U razdobljima sveopće kritike pojave konsumerizma, nastajanja i propadanja potrošačkih društava, *omasovnjena* kulture i umjetnosti, te opće dekadencije, autorica je pokušala izdvojiti svijetle točke teorije i kritike dizajna potkrijepljene produktima suvremenog masovnog dizajna koji može biti društveno, kulturno, moralno, ekološki itd., prihvatljiv. Zanimljiva povijest nastanka industrijskog dizajna iznjedrila je nužnost preokreta u estetičkom teoretiziranju. Bez pretenzija ponude konačnih odgovora na pitanja tradicionalne estetike, poput utemeljenosti estetičkog doživljaja ili koncepta, suvremeni autori okreću se »sociološkoj estetici« kao jednom od vidova promatranja globalizacije lijepoga.

Na sam Svjetski dan filozofije, koji je ove godine bio 20. studenoga, gosti Zadra bili su

Ante Čović i Pavo Barišić. Ante Čović održao je predavanje »Od etike do integrativne bioetike« ocrtavajući oformljavanje novog pristupa problemima suvremene znanstveno-tehničke civilizacije, a koji se tiču samog opstanka te civilizacije. Tradicionalna filozofska etika imala je ograničenja u smislu neuviđanja događanja i procesa suvremenog svijeta. Pojava bioetike je, između ostalog, ukazivala i na unošenje kolektivne odgovornosti u znanstveno znanje, a uključivanjem u bioetičke rasprave, filozofija je nanovo dobila na svojoj aktualnosti. U točki prijeloma civilizacije, upravo od humanističkih i društvenih disciplina znanost danas mnogo očekuje.

Pavo Barišić, u izlaganju nazvanom »Globalizacija i demokracija«, uz osnovne značajke procesa globalizacije, naglasio je učinke koje taj proces ima na neka osnovna načela demokratske vladavine koja je danas globalni oblik vladavine u svijetu. U posljednja dva desetljeća, paralelno procesu globalizacije, odvijaju se i krize građanstva, opadanje osjećaja političke djelotvornosti, pomak interesa od javnog prema privatnom dobru i slično. Transformacija demokracije koja je uzrokovana tim procesima povlači pitanja konačnog oblika društvenog uređenja, pitanja o ulozi čovjeka, a posebno njegove slobode u takvom uređenju. U tom smislu, autor je podsjetio na Kantovu ideju »vječnog mira« nasuprot Hegelovoj ideji svjetske povijesti kao neprestanog prijepora i sukoba. Također, naglašena je i aktualna svjetska politička situacija u tom kontekstu.

O također jednoj općenitijoj temi – analitičkom pristupu filozofiji povijesti, govorila je i Marica Vernazza. Autorica je dala prikaz posebnosti povijesne znanosti koje ju dovode u specifičnu vezu s filozofijom. Naime, suvremena povijest izašla je iz okvira političke povijesti i danas se odnosi na mnogo širi spektar ljudskih djelatnosti. Početkom prošlog stoljeća odbacuju se spekulativne teorije o svjetskoj povijesti, konačnim istinama i linearnim tumačenjem povijesti kao progressa, koje su suvremeni autori zamijenili s pitanjima zakonitosti ljudskog ponašanja, sociološkom dimenzijom nastanka povijesti, ulogama žena, društvenih manjina, ali i pojedinaca. Međutim, za raspravu su ostali problemi poput univerzalnih zakona povijesti, pitanja uzročnog objašnjenja, iskorištavanja nalaza povijesti od strane ideologija i slično.

Mladenko Spahija predstavio je prepjev Platonova *Parmenida*, projekt na kojemu je radio punih dvadeset godina, a koji je jedinstven upravo po tome što se radi o prvom prepjevu ovog djela na hrvatski. Radi se o slobodnoj reprodukciji poznatog Platonovog dijaloga koja na iznimno kreativan način predstavlja

misao poznatog filozofa, ali i književne kvalitete svojstvene Platonu, zahvaljujući biranim hrvatskim izrazima. Autor je u predstavljanju ovog djela naglasio kako je riječ u filozofiji u stihovima, o poeziji pojmova koja je najprirodnija upravo u ovom poznom Platonovom djelu.

Studentska sekcija ostavljena je za kraj ovogodišnjih Dana. Atila Lukić, student 3. godine sociologije i filozofije, svoj je završni rad iz sociologije preoblikovao u izlaganje »'Sjećanje je samo interpretacija, a ne zapis!' : analiza značenja memorije, traume i žaljenja u filmu *Memento*«. Autor je uloge memorije, ljudske traume i osjećaja žaljenja – momente prisutne u spomenutom filmu, istaknuo u procesu konstrukcije identiteta. Sam film, repetitivnošću, susljednošću i uzročnošću, a protiv historičnosti i kontigentnosti, problematizira pitanje istine. Naime, glavni lik ovog uratka se identificira s imaginarnom ulogom, odnosno idealnim Ja, što je pokušaj, odnosno stalna želja za stabilizacijom identiteta u fragilnom, poroznom i konzumerističkom društvu. Svjetski dan filozofije zatvoren je »Etičkim duelom« s temom o (ne)utemeljenosti etike. Studenti 4. godine filozofije, Nino Stanojević i Matko Sorić, držeći suprotne strane u argumentaciji, povelili su zanimljiv dijalog o temeljima etike. Kroz nekoliko točaka problematiziran je znanstveni pristup etičkim pitanjima, ontološki status normi i vrijednosti, njihovo definiranje, te, konačno, i primjena etičkih spoznaja.

Kako bi se filozofija približila ne samo studentima i javnosti, nego i srednjoškolicima, Zadarski filozofski krug ove je godine proveo Eksperimentalni projekt primjene mrežnih tehnologija u filozofskoj komunikaciji. Riječ je o organiziranom internet natjecanju u pisanju filozofskih eseja, kojemu su se, uz hrvatske srednje škole, odazvale i one iz Austrije, Češke, Mađarske i Slovenije, odnosno ukupno 32 srednjoškolaca. Mjesecima pripreman, projekt je imao međunarodnu prosudbenu komisiju koja je birala najbolje od 32 rada pisana na temu poznatih filozofskih citata. Uz superviziju svojih nastavnika, kandidati su pisali kratke eseje u kojima su se vrednovali jačina filozofske argumentacije, povezanost sa temom, originalnost, razumijevanje teksta i koherencija, a o uspješnosti projekta najviše, osim broja sudionika, govori i kvaliteta pristiglih radova. Među najboljima našli su se radovi mađarskih i čeških srednjoškolaca, a uz Marka Bračića iz Gimnazije Rudolfa Maistra iz Kamnika, koji je ocijenjen kao najbolji i bit će nagrađen, svi sudionici dobit će certifikate o sudjelovanju u ovome projektu.

Uz petodnevna predavanja i navedeno natjecanje, Svjetski dan filozofije donio je i 3. Forumu posvećena ovoj manifestaciji, a koji su

se održali u Zagrebu (19. studenoga), u Zadru (20. studenoga) te Splitu (21. studenoga). Na Forumima se govorilo o aktualnoj situaciji u filozofiji u Hrvatskoj, aktivnostima Hrvatskog filozofskog društva te posebno svečano o 100. broju časopisa *Filozofska istraživanja*. Josip Ćirić i Bruno Ćurko predstavili su dosadašnje aktivnosti Zadarskog filozofskog kruga koji, uz organizaciju Svjetskog dana filozofije, radi i na mnogim drugim projektima. Primjerice, pokrenuta su dva ciklusa predavanja u Znanstvenoj i Gradskoj knjižnici Zadra, nazvana »Hrvatska filozofska baština« i »Suvremene tendencije u filozofiji«. Ciklusi jednom mjesečno donose predavanja gostiju koji se bave temama iz ovih područja filozofije. Također, Bruno Ćurko je ovu nastavnu godinu u jednoj zadarskoj osnovnoj školi obogatio izbornim predmetom »Filozofija za djecu«. Radi se o interaktivnoj nastavi za učenike 3., 4. i 5. razreda osnovne škole kroz koju se nastoji potaknuti kritičko mišljenje u djece, pozitivan odnos prema učenju i znanju te razvijanje kreativnosti.

O aktivnostima Hrvatskog filozofskog društva govorio je njegov aktualni predsjednik Pavo Barišić. U izlaganju bogatom impresivnim brojkama koje opisuju razvojni put i produkciju Hrvatskog filozofskog društva, dan je pregled prvih 50 godina djelovanja HFD-a, strukovne udruge koja ima i značajnu kulturnu ulogu u hrvatskome društvu. Uz povijest djelovanja HFD-a, u koju su upisana značajna imena hrvatske filozofije, te izdavačke djelatnosti i organizaciju simpozija i skupova međunarodnog značaja, izlagač je istaknuo osnivanje odbora, sekcija i podružnica HFD-a, kao jednako značajne korake u predstavljanju rada Društva na europskoj i svjetskoj filozofskoj sceni.

O samo jednom segmentu izdavačke djelatnosti HFD-a, prvih stotinu brojeva časopisa *Filozofska istraživanja*, govorio je Ante Čović. Tijekom više od četvrt stoljeća izlaženja, *Filozofska istraživanja* profilirala su se kao utjecajan časopis koji je cijenjen i izvan granica Hrvatske. Kao vrijedan dokument koji jezgrovito odlikava dosadašnji rad *Filozofskih istraživanja* ističe se »Bibliografija *Filozofskih istraživanja*«, tvrdo ukoričen stoti broj časopisa (objavljen kao dodatni svezak časopisa za godinu 2005.) s iscrpnom bibliografijom prvih 99 brojeva. Uz podatke o autorima, člancima, raspravama i temama dosadašnjih brojeva časopisa, naglašena je tendencija ove publikacije, a koja se očituje u otvorenosti prema različitim temama, otvorenosti prema mladim autorima, te pluriperspektivizmu kojeg *Filozofska istraživanja* njeguju.

Manifestacija obilježavanja Svjetskog dana filozofije uspješno je održana u tri hrvatska

grada, ponovno s centralnim događanjima u Zadru. Kao i ranijih godina, većinu programa pratila je pretežno studentska populacija, ali i kolege iz srodnih struka. Posebno uspješnim možemo ocijeniti sadržaj i predavače ovogodišnjih Dana, ali i međunarodni karakter ostvaren gostovanjem Atille Pata i održanim međunarodnim natjecanjem u pisanju eseja. Svakako valja spomenuti da su šesto izdanje Dana ove godine svojim pokroviteljstvom podržali UNESCO-v Ured za humanističke znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti te Turistička zajednica Zadarske županije, a financijsku pomoć u organizaciji prepoznale su i neke privatne tvrtke. Od obilježavanja Svjetskog dana filozofije 2009. godine tako već sada možemo puno očekivati.

Ruža Kovačević

Obilježavanje svjetskog dana filozofije u Makedoniji

Filozofski život u Makedoniji se ne može pohvaliti obiljem simpozija ili kojih drugih zbivanja, no i pored izvjesne doze preokupiranosti filozofa dnevno-političkim dopisivanjem u tisku, ipak su se sjetili da je u studenome svake godine Međunarodni dan filozofije. Pa su u povodu toga, udruženi u Filozofsko društvo, organizirali simpozij privlačnog naziva »Filozofija i makedonski jezik« (održan 20. 11. 2008. na Filozofskom fakultetu u Skopju). Simpozij je pokušaj konačnog otvaranja diskusije o terminologiji i jeziku kojim se filozofira, a još više prevodi, kao i nastojanje da se, sagledavajući logičke aspekte makedonskog jezika, progovori o tome kako zapravo treba prevoditi filozofska djela, a s konačnim ciljem definiranja makar polazišta razmatranja o pisanju autorskih filozofskih tekstova na makedonskom jeziku.

Pokušaj je svakako hvalevrijedan, a pogotovo pohvalu zaslužuje činjenica da se, nakon duljeg vremena, konačno otvorila diskusija o tome da li uopće oni koji, barem po diplomama jesu filozofi, i kada prevode i kada pišu tekstove vode računa o tome uspijevaju li time što stvore riječ ujedno i izazvati i promišljaj o pročitanom kod onih kojima su i autorski i filozofski tekstovi namijenjeni.

Iako na simpoziju nisu sudjelovala neka imena poznata i izvan makedonskih prostora, ipak su i oni koji su bili prisutni i koji su dali prilog svojim izlaganjima uspjeli u jednoj stvari: postavili su početne-orientacijske re-

pere o tome o čemu se sve treba voditi računa kada se pokušava filozofski pristupiti (prevodenjem, pisanjem, tiskanjem) tekstovima.

Tome u prilog govore i izlaganja Jovanke Kepeske koja je govorila o jeziku i duhovnosti makedonskog jezika preko djela utemeljitelja makedonske suvremene gramatike – Krumeta Kepeskog, čija je gramatika u suštini odredila logiku pisanja filozofskih tekstova ali i njihovog prevodenja, što je pak kasnije Violeti Panzovoj omogućilo govoriti o projektu stvaranja logičke gramatike makedonskog jezika i zajedničkom projektu sa Anom Dimiškovskom o mogućnostima logičke pragmatike makedonskog jezika, kao moguće osnove za stvaranje automatiziranih prijevoda. Time je otvorena i tema za diskusiju: može li se uopće automatskim prevodenjem doseći misao i sadržaj djela autora kojeg se prevodi. O tome je govorio Kole Jovanovski, analizirajući probleme prevodenja Heideggerova tumačenja pojma biće – bitak – tubitak, te koji je usput ukazao na činjenicu da je preuzimanje hrvatske terminologije Heideggerovih pojmova u velikoj mjeri omogućilo približavanje njegova djela makedonskoj kulturnoj sredini.

O duhu razumijevanja temeljnih filozofskih pojmova i poimanja govorio je i Mirko Đoševski analizirajući pojam "poznanja" i njegove upotrebe u filozofskim tekstovima i prijevodima na makedonskom jeziku. Konkretnije na temu »Problemi filozofskih prijevoda i oformljavanja filozofske kulture i prakse prevodenja« govorio je Ivan Džeparovski ističući da je, da bi se došlo do zaista usuglašene prevodilačke prakse filozofskih tekstova, vrlo bitno voditi računa o ishodištima filozofske misli od Antike naovamo. Na sličnu temu govorio je i Vitomir Mitevski koji je argumentirano analizirao zanemarene mogućnosti makedonskoga jezika, osobito pri prijevodu antičkih autora, posebice kada se radi o terminima kao što su *katarzis*, *pathematon katarzis* i *mathematon katarzis*.

Da o tome treba voditi računa ukazalo je i izlaganje Denka Skalovskog koji je naveo konkretne primjere teškoća u prevodenju sa pojedinih jezika koji već imaju izgrađenu filozofsku i tradiciju i misao i jezik, kao što je njemački. U kontekstu toga, ukazano je na evidentnost odsustva interkulturalne logike u prevodenju filozofskih tekstova, tj. točnije na neophodnosti dogradnje ponuđenog vrijednosnog sistema iz jednog filozofskog jezika u drugi u nastajanju, o čemu je govorio Aleksandar Dimitriev.

Diskusija koja se je razvila nakon izlaganja u velikoj mjeri je bila analitična, a osobitu pažnju je privuklo izlaganje Dejana Doneva koji je govorio o skretanju pažnje na jezik filozofi-

je kao sredstva *oetičenja* govornika-korisnika makedonskog jezika.

Na kraju valja napomenuti da je simpozij ujedno bio i mjesto jednog rijetkog lijepog događaja: naime, dodjele nagrade »Najbolji filozofski esej za 2008.« pod pokroviteljstvom izdavačke kuće Az-Buki (specijalizirane za filozofska izdanja). Posebice raduje da je prva nagrada privatna donacija g. Branimira Mitevskog, što ulijeva nadu u uvjerenje da filozofija i filozofiranje nisu samo još jedna »nepotrebnna ljudska aktivnost«.

Aleksandar Dimitriev

Simpozij »Marijan Cipra: Metamorfoze metafizike«

Uz jednostavan naslov i u ugodnom tonu ozbiljnog zajedničkog studiranja održan je 21. studenog 2008. simpozij o filozofskom djelu Marijana Cipre. Na skupu koji je organizirao Odjel za filozofiju Matice hrvatske sudjelovalo je osam izlagača, redom: Franjo Zenko, Nikola Stanković, Srećko Kovač, Igor Mikecin, Petar Šegedin, Bojan Marotti, Ozren Žunec i Damir Barbarić. Pored Zenkova rada biografskog tipa i Marottijeva, gdje je za temu uzet Ciprin članak o jeziku, ostali su prilozi bili usmjereni isključivo na *Metamorfoze metafizike*. S obzirom na ozbiljnost teme i strogost pristupa simpozij je bio više nego solidno posjećen.

Nakon ovih osnovnih informacija, u nastavku će biti dovoljno sažeto iznijeti sadržaje priloga. Pritom ćemo preskočiti izlaganje Franje Zenka »Sjećanja na Marijana Cipru u vrijeme rada na *Metamorfozama metafizike*«, koje je prvenstveno pratilo neke biografske momente, također i ono Nikole Stankovića, »Samoučitost filozofije u uvodu *Metamorfoza metafizike*«, jer su teme koje je pokrivalo bile obuhvaćene u kasnijim izlaganjima.

Srećko Kovač imao je izazovno i lijepo prezentirano izlaganje »O logici i metafizici vremena«. Cipra postavlja po tri esencijalna, modalna i temporalna principa (transcendentalna), podijeljena prema trima vidovima (prvi vid: bitak, nužnost, prošlost; drugi vid: zbivanje, mogućnost, sadašnjost; treći vid: zazbiljnost, stvarnost /sloboda/, budućnost). Prvome odgovara »A je A«, drugome »još nije ni A ni ne-A«, a trećemu »A i ne-A« (mišljenje mišljenja, bitak slobode kao njen nebitak). Cipra sad umjesto svodenja na načelo istovjetnosti dodaje načelo drugotnosti (2. vid) i načelo

svršnosti (3. vid), te kaže: »Tek ovim principijelnim proširenjem logika se može osloboditi svog isključivo bivšeg i nužnog vida, te uključivši sve principijelne esencijale, modale i temporale postati instinskim umijećem bivstvenog mišljenja.« Kovač je naglasio kako je Ciprin zahtjev za proširenjem logike posve u skladu s razvojem neklasičnih logika u 20. stoljeću.

Slijedilo je izlaganje Igora Mikecina »Ciprina interpretacija Parmenida«. Pošto odvajanje istine od sebe same kao njeno svodenje na istinu suda započinje, po Cipri, s Aristotelom i dovršava se s Hegelom, zadaća je poslije-hegelovske filozofije zacjeljenje ove odvojenosti. Istina kao bivstvena cjelina prvi put je došla do riječi kod Parmenida, kao *sfaira*. Tu još nema ontologijske diferencije između bitka i bića. Bivstvo (*sfaira*) je istota bitka/bića i znanja, koja prethodi objemu. Samousteгнуće *sfaira*, kojim ona u sebi samoj otvara prostor u kom se može pojaviti privid, mora se, kaže Mikecin, misliti polazeći od onoga što Platon imenuje *hora*. Porijeklo privida međutim ostaje u Parmenida neprozirno i tu Cipra vidi unutarnju konačnost njegove filozofije. *To auto* (ono isto) u trećem fragmentu Cipra shvaća kao drugo ime za istinu, istovjetnost znanja i bitka. Razdvajanje privida od istine omogućuje razdvajanje bitka i znanja te njihovo svodenje na prirodu i mišljenje. Dok je cjelokupan vidljivi kozmos »objektivni privid« kao prevladavanje bitka nad znanjem, privid od čovjeka mnijet kao odvojen i odvojiv od istine je »subjektivni privid«. Kao što je kod Parmenida privid trebao doći do viđenosti da bi se instinski znala istina, jednako tako privid mora doći do viđenosti i kroz povijest filozofije u cjelini da bi se postigla svrha – samozacjeljenje bivstvene cjeline istine. Taj povratak u istotu znanja i bitka ima se zbiti povijesnim posredovanjem, tj. povratkom obnovljenoj cjelini istine. Njeno je samozacjeljenje dakle svojevrsni povratak Parmenidu.

Petar Šegedin imao je izlaganje »*Svijet uma*. Uz Ciprino razumijevanje Platona«. Povijesno vremenjenje bivstvene cjeline istine jest vrijeme filozofije. Samoistraživanje bivstvene cjeline navlastito se zbiva kao pitanje filozofije o svojoj povijesnosti. To pak nalaže pitanje o uvjetu mogućnosti vremena samog. Vrijeme Cipra određuje kao samooslobođenje bitka od sebe i vlastite nužnosti u bivanju. Tako vrijeme nije drugo od bitka, nego sam živi bitak. Povijest je »bivanje sveobuhvatnog života bitka kao uvijek istoga *ja sada* u svakom drugom i različitom trenutku njegovog bivstvanja«. Sagledana pod vidom istine, povijest je povijest filozofije. Filozofija je »živo biće s njemu svojstvenim tijelom«, takvo u kojem instinski živi i vremeni živost života u

cjelini. Vremeni karakter filozofije kao vremenjenja bivstvene cjeline Cipra prepoznaje u kritičnosti filozofije. Središnji slobodujuć karakter vremena otkriva Cipra u filozofskoj naravi Sokratove osobe. Moment Sokratova okreta k logosima nije samo protudogmatski spram starog filozofiranja, nego se svojom nedogmatskom metodom hipoteza zadržava na ravni izvorne bivstvene slobode. Cilj je filozofije dolaženje do nepretpostavljive pretpostavke kao počela cjeline pretpostavljanja, a ta je ideja. U ideji mišljenje dohvaća bivstvo bića kao biće mišljenja. To je osnova Platonove »druge plovidbe«. Utoliko što u ideji tako reći gotovo ima osjećaj (*pathos*) sebe kao jestvujućeg, mišljenje vjeruje u to da u ideji, tj. u njemu samom, instinski sudjeluje i da je prisutno bivstvo bića. Odatle se za Cipru nadaje hijerarhijska ljestvica bića. Horizont se bitka i mišljenja pak prevladava principom srazmjera. Cipra preuzima hipotetičku formu *Parmenida* i primjenjuje je umjesto na pojam jednog na pojam sopstva. Prvih pet hipoteza sopstvo pokazuje kao: nadbivstveno čisto sopstvo po sebi (1); duh kao identitet sopstva s bivstvom u cjelini (2); duša ili um koji sopstvo pokreće u njegovu umskom samoogledanju u vlastitu prividu – to je dakle izvorište intelektualne diferencije (3); ono osjetljivo i bezgranično, kao konstitutivno drugo i privid sopstva (4), materija (5). Nebivstvo sopstva u *pričinu* (koji treba razlikovati od privida) tema je posljednje četiri hipoteze, u kojima Cipra prepoznaje središnje određenje novovjekovne metafizike i pozitivne znanosti. *Parmenid* ne rješava posve horizont bitka i mišljenja, već ga postavlja na ravan ideje, čijoj naravi pripada srazmjer njezine nadbivstvene čistoće sa sklopom bivstva i nebivstva. Ta eterična narav ideje ogleda se u tome da je ono živo i bivstveno unutrašnji srazmjer onog nadbivstvenog. Idejama tako pripadaju moć i život. Eteričnost je ideje u posredujućem samopovezivanju, te je eterična ideja utoliko sam element vremenjenja sopstva kroz koji je sopstvo u sebi povezano i srodno kao živa kozmička cjelina srodnih bića. Samo tamo gdje je spoznaja i mišljenje identično zrenju ili samoj ideji, prividna sloboda jastva pada u jedno i isto s bivstvenom slobodom te filozofija postaje vid čistog zbivanja sopstva samog. Svijet uma tako nije privid nego instinsko sopstvo. Ono što otkriva grčka metafizika kao cjelina – eteričnost vremeneće bivajućeg bitka istine – razvija se i precizira samo u Platonovu filozofiranju pod vidom eterične naravi ideje. Metamorfiziranje se pokazuje nužnom formom istine same. Stoga Šegedin zaključuje da Platonovo filozofiranje i Ciprina interpretacija ne sabiru samo srž grčke metafizike, nego metafizike kao takve i u cjelini.

»Ciprino razumijevanje jezika« bio je naslov izlaganja Bojana Marottija, koji se koncentrirao na Ciprin članak »Vidici jezika«, objavljen 1971. u broju 21–22 časopisa *Pitanja*. »Jezik je misterij«, kaže se tamo, zbog svog položaja između »svijeta stvari« i »svijeta pojmova«, »prirode« i »duha«, a potom i u pogledu svoga postanka. Cipra tako polazi od nečega što nazivlje »prapojavom jezika«. Temeljna je značajka tog prapojava (*Urphänomen*) »tročlani sklop« pojam – riječ – biće. Njihov se odnos razmatra s obzirom na uzajamni »identitet, identitet u diferenciji i diferencije«. Dospijeva tako do pet mogućih odnosa: (1) Istovjetnost kao takva, ili istovjetnost sama; (2) istovjetnost istovjetnosti i razlika; (3) istovjetnost i razlika (ali ne i njihova istovjetnost); (4) istovjetnost i razlike (ali ne i njihova istovjetnost); (5) razlike kao takve, ili osamostaljene razlike. Svakome od ovih pet odnosa odgovara stanovita vrsta jezika, ali i stanovit način čovjekova prebivanja na Zemlji. Njihova smjena nije samo geneza jezika, nego sama povijest cjeline svega što jest. Izvorno je jezični prapojav bio čista izvjesnost, istost bez ikakvih razlika. Nalazimo to u Ivanovu evanđelju: »*En arhe en ho Logos, kai ho Logos en pros ton Theon, kai Theos en ho Logos.*« No taj *Logos* ujedno je i moć proizvođenja svega bića, moć drugotvorenja bitka. Stvaranje znači prelaženje istosti u razliku *sebe same*. Proizvedeno beskonačno mnoštvo stoji dakle s istovjetnošću u istovjetnosti. I to je ta druga mogućnost, naime istovjetnost istovjetnosti i razlika, u kojoj je osnovno obilježje jezika, izravna uspostava zbilje. A to je, prema Cipri, obilježje magijskoga govora, pri čemu se on poziva na *Upanišade*. Imenovati znači isto što i podariti bitak. Pošto, međutim, tu još razlike ne stoji u *razlici* spram istovjetnosti, na ovoj razini još ne opstoji mnoštvo jezika. Razlika pak između beskonačnoga mnoštva razlika i same istovjetnosti je treći odnos, tj. istovjetnost i razlika. Posljedica je »pomutnja jezikā« (*Knjiga Postanka*) pri izgradnji Babilonske kule, a ujedno i postupan gubitak povezanosti između jezika i zbilje. Riječ i pojam, još uvijek povezani, osamostaljuju se od zbilje. To je pak obilježje mitskoga govora. Premda je takav govor izgubio svoju tvoriteljku moć darivanja bitka, i dalje mu je svojstvena tvorba u užem smislu *poiesis*, kao tvorba umjetnosti. S vremenom se mitski govor postupno troši i svodi na puku »fantastiku« te za zajednicu postaje puka prinuda i obveza prihvaćanja. Tada se u pojedinim narodima radaju snažne osobnosti s kojima se razbija sraslost riječi i pojma. Riječ, oslobođena od zbilje, oslobađa se sada i od pojma, omogućujući »rađanje slobodnih i logičkih misli u glavama pojedinaca«. Jedan od takvih

je Heraklit, mislitelj *Logosa par excellence*, koji je »prvi i posljednji veliki mislilac u dosadašnjoj povijesti filozofije« kojemu »još uspijeva da zakon mišljenja – ljudski nomos – uskladi, homologizira s bivstveno živim božanskim nomosom«. *Logos* je za njega uistinu ono prvobitno, iskonsko, što sabire i ujedno drži kao jedno i pojam i stvar, a to je Riječ. Kako se osamostaljenje pračlanaka zbiva još uvijek »na podlozi« izvorne istovjetnosti ovaj se odnos pračlanaka može označiti kao istovjetnost i razlike. Međutim, to je tako samo u Heraklitovoj filozofiji, jer tri se pračlanaka kao oslobođena sada pojavljuju kao tri samostalne jedinice. Riječ se sad suprotstavlja ne samo zbilji, nego i pojmu, te se javlja kao osobita poraba jezika, naime kao »logičko-konstruktivna riječ«. Jastvo nastoji pojmovnim jezikom opisati zbilju i tako sebi podčiniti sve Ne-Jastvo. Kada nestane vjera da je moguće jezikom pojma izreći istinu zbilje tri se jedinice pojavljuju kao posve osamostaljene razlike i sada tvore posve različita predmetna područja znanosti. To je sada svijet razlika. Takav razvoj jezika i tu genezu svijeta, kao očigledni raspad, Cipra međutim ne prihvaća. Riječ bi mogla ponovno postati živom i životvornom, kaže, »tek kad bi Jastvo smoglo u sebi dovoljno snage da svoju samovolju žrtvuje Istini«.

Ozren Žunec započeo je svoje izlaganje »'Intelektualna diferencija' u *Metamorfozama metafizike*« Ciprinim pitanjem o preoblikovanju izvorne objavljenosti istine. Grčki su sugovornici pritom najvažniji jer su povijesno najbliži tom pradogađaju. On se sastoji u tome da »bivstvovanje negdje 'prepuke' i time omogućujući pojavu razdvoja mišljenja od bitka i razdvoja mišljenja unutar samog sebe«, a ovo prepukeće Cipra naziva »intelektualnom diferencijom«. Od prvenstvenog je interesa tu Parmenid i njegov pojam *sfaira*. Pitanje je kako se – pored staze bitka i pouzdanog znanja istine, i staze nebitka koji nikako nije, staze koja je posve nespoznatljiva – pojavljuju privid i mnijenje. Kako je *sfaira* za Parmenida znajuća, ona se nužno i ogledava, a kako se može ogledati samo u sebi samoj odnosno u istome, središte se ogledava u periferiji a periferija u središtu. Činom samoustegnuća *sfaira* otvara u sebi prazninu u kojoj može nastati privid, te *sfaira* sebe ogleda ne više samo u sebi nego i u svom prividu – prirodi. Tri staze o kojima govori boginja spajaju se u čovjeku. »Čovjekov neiskorjenjivi *osjećaj slobode*« potječe iz njegove mogućnosti da bude biće privida, laži i istine. Materija i čovjekovo poistovjećenje s njom uvjet su mogućnosti mišljenja, ali budući da biće ogledava u materiji mišljenje misli apstraktno, stvarajući od bića odvojeni svijet pojmova. Već u Anaksagore, s

umom odvojenim od sve stvarnosti, po Cipri »u povijesti filozofije započinje dugotrajno razdoblje nihilizma istine bitka«. Istina mišljenja ostaje njegova vezanost za materiju i odsustvo bića, što Žunec naziva vjerojatno najdubljom Ciprinom spekulacijom. Ciprina je zasluga što je konceptom intelektualne diferencije srušio tradicionalno shvaćanje uma kao samostalnog počela spoznaje koji iz sebe može ne samo dokučiti istinu bivstva nego i stvoriti bivstvo (apsolutno znanje), te također što je materijalnost, smrtnost, nebivstvenost pa i iluzornost čovjekovu postavio kao uvjet pojave mišljenja i filozofije. Filozofija tako osvještava jedno od svojih skromnijih porijekla. Zanimljiva je etička konzekvenca: kad čovjek ne bi istinu spoznao posredno, u drugotnosti pojma, dakle u razdvoju znanja i bivstva i u prividu, on ne bi bio slobodan. Žunec zaključuje pitanjem: je li sada u praksi slobode također na djelu oslobađanje bića od bivstva i njegovo ponovno uključivanje u bivstvo i je li zato konačna žudnja i rezultat slobodnog opstanka čovjeka – nesloboda, život poput »automata u vlasti ideje« ili »lutke u rukama bogova«?

Damir Barbarić zatvorio je simpozij izlaganjem pod naslovom »Bivstvena sloboda«. Izlaganje je krenulo od Ciprine teze da je bit sveg mišljenja sloboda od bića, čak lišenost bića, bitna inegzistentnost. Sloboda čistog, tj. apsolutnog mišljenja prvi je i najbliži vid u kojem se sloboda čovjeku očituje. No ona počiva u izvornijem vidu čovjekove slobode, koja se objavljuje u osjećaju da sudjeluje u svim bitnim momentima bitka – sfairi istine, prividu i onome ništa. Sloboda izbora između ovih potječe iz još izvornije slobode svojstvene cjelini prirode i duha uopće, štoviše samom bitku kao takvom. Mišljenje uopće jest kao posljedica toga što je čovjek slobodno izabrao da se prikloni materiji kao bivstvenom nebiću. No ta volja za smrću zadržana je i od materije odražena djelatnošću njegova sopstva. Materija time postaje podlogom mišljenja, zrcalom na kojem se ogledava i odražava pojmovna slika sopstva koju nazivamo mišlju. Bivstvena je sloboda moć nije-kanja bitka u njegovoj neživoj, bolje rečeno nadživoj istoti, moć njegova drugotvorenja, time i rađanja i proizvođenja svekolikog bića. Ta »moć samo-negacije istine« je »uvjet mogućnosti života istine«. Porijeklo te bivstvene slobode, moći nije-kanja i bivanja, ostaje međutim nedokučivo. Moć bivanja proizlazi iz samog bitka, čime je, naglašava Barbarić, uklonjen kobni nedostatak njihova posredovanja, razlog »sudbini zaborava odnosno nihilizma bitka« već od Aristotela. »Sve što jest, ili biva, ili se ozbiljuje, bivstvuje po samom sopstvu ili – najdublje shvaćeno – jest

samo sopstvo.« Ono se bitno izlaže najdaljem i krajnjem drugotvorenju sama sebe, ostajući ipak i u toj krajnjoj drugotnosti samo sa sobom istovjetno. Pritom ne prolazi tek nesupstancijalnu promjenu (*alloiosis*), već se bez ostatka prebacuje (*metaballei*) u drugo sama sebe. U potrazi za pravim značajem sopstva dolazi se do, kako kaže Barbarić, pravog središta i spekulativnog vrhunca knjige, a to je naučavanje o 'ja sada'. Cipra tu postiže uvid da je infinitezimalni trenutak 'sada' »na neki način jedno i isto« s vlastitim, posve individualnim ja svakog od nas. Ono je »sveomogućujući iskon« kako nužne prošlosti bitka tako i slobodne budućnosti bivstvjućeg duha. Ovo »bivstveno jedno jedino *ja sada* za filozofiju je dosada bilo prikriveno«. Kao jedno je od najdubljih preduvjerena *Metamorfoza* vidi Barbarić ono da je svako bivanje uvijek i samo bivanje po bitku i da stoga »nikad ne može prijeći u ništavilo«. Iz toga proizlazi da je »jedina mogućnost za bivanje da uvijek dalje bivajući, nakon što dodirne rub ništavila, nastavi svoje kretanje u smjeru natrag prema bitku samom«. Time se Cipra opredijelio za stav o posvemašnjem, parmenidovskom kontinuitetu bitka i bivanja. Tome međutim proturječi spomenuto određenje promjene kao prebačaja. Rješenje Cipra traži u tome da svako vremenito biće nije drugo do slika duha koja nastaje posredstvom duše. Podvrgnute vremenu, te se slike kao različita stanja duše neprekidno mijenjaju, i to promjenom koja se ne zbiva u vremenu, »već u onom 'čudnom času' što ga Platon naziva – iznenadnošću – *to exaifnes*«. U *Metamorfozama* Cipra za-teže luk napetosti između vezanosti bivstvene slobode bitkom i istinom i jednokratnog povijesnog događaja kozmičke diverzije, potekle upravo iz same te bivstvene slobode. Premda utvrđuje da bi bez bivstvenog kontinuuma svako osamostaljeno biće bilo *causa sui*, što bi bilo u sebi protuslovno, Cipra dodaje da se upravo to »u novovjekovnoj metafizici (i znanosti), odista i dogodilo«. Sopstvo se oslobodilo sve vezanosti uz prošlu nužnost istine bitka i iskočilo iz bivstva i bivstvenog privida, postajući »protubivstvenim počelom pričina«. Ova izuzetna pretvorba sopstva je »apsolutno slobodna«. »Čisto *ja* je, kao princip pričina, apsolutni subjekt i apsolutno slobodno – ono je *apsolut* naprosto – i kao takvo ono ne može imati nikakva određenja.« Tako je dovršena »geneza apsolutne slobode uma iz bivstvene slobode bitka«, čime je započela »vladavina 'čistog' uma i nihilizma njegove svjeto-povijesne vladavine«. Gotovo bi se moglo reći, dodaje Barbarić, da je apsolutna sloboda uma daleko odmakla na putu k tome da konačno poništi slobodu izbora na kojoj se početno zasniva, a zajedno s njom i samu biv-

stvenu slobodu iz koje obje potječu, vodeći time cjelinu svijeta prema bitnom dokončanju samog života istine. Moguća ponovna uspostava naravne neposredne veze s bićem, koja je za um otvorena mogućnost, bila bi međutim *duhovno* opetovanje slobodom posredovane prošle nužnosti. Duh označava za Cipru »ponovno pronađeno zajedništvo uma i bića kao svrhu filozofije«. Ozbiljenje takve, danas jedva zamislive mogućnosti, zaključuje se, ne ovisi ni o čemu i ni o kome drugom do samo o konkretnom, jednom, neponovljivom, svagda novom 'ja sada'. Jedino o njemu ovisi odluka o odnosu prevlasti i obratu odnosa *aletheie* i *doxe* – »od apsolutne vlasti *pričina* do posve-manjšne vladavine *bivstvene istine*«.

Vanja Brkljač

Simpozij »Filozofija slobodnoga vremena i sporta«

U Zagrebu je od 27. do 29. studenoga 2008., u dvorani »Školske knjige«, održan redoviti godišnji simpozij Hrvatskog filozofskog društva. Ovogodišnji je simpozij bio posvećen temi »Filozofija slobodnoga vremena i sporta«.

Nakon uvodnih riječi i otvaranja skupa, radni dio otvoren je plenarnim izlaganjem Vlatka Previšića (Zagreb) »Slobodno vrijeme i pedagoški praksis«. Izlaganjem je istaknuta poveznica između filozofskog i pedagoškog razmatranja kompleksnog područja slobodnoga vremena. Važna pitanja pedagogije tako svoje razrješavanje uvijek iznova traže u temeljnim pitanjima filozofije. Kroz tematiziranje slobodnoga vremena, dokolice, osobnoga razvoja, slobode, prava na lijenost, te izazova koje suvremeno konzumersko društvo postavlja pred pojedinca, naznačeni su i osnovni pravci razmatranja izlagača na ovome simpoziju.

Prvi blok izlaganja otvorila je Heda Festini (Rijeka) radom »Slobodno vrijeme i rekreativni sport«, koji analizira krizu sporta uvjetovanu diktatima ekonomskog tržišta. S ciljem da sport i slobodno vrijeme nanovo postanu rekreacija, odnosno snaženje i obnova fizičkog i psihičkog zdravlja, Festini je izložila prijedlog američkih filozofa sporta o izjednačavanju moralnih normi u svim sektorima sporta kao i regulaciju slobodnog ekonomskog tržišta. Na strogu povezanost sporta i sportskih rekvizita načinjenih od gume i plastike upozorio je Igor Čatić (Zagreb) s temom »Guma i plastika u sportu«. Kronološkim opi-

som razvoja sportskih rekvizita od 2. tisućljeća pr. K. u Srednjoj Americi do izuma sintetičkih polimera, detaljnim prikazom struktura materijala suvremenih sportskih rekvizita te visoko sofisticiranih tehnologija izrade tih materijala, rad je prikazao novu dimenziju fenomena sporta te nedvojbeno izrazio neophodnu važnost gume i plastike kako u sportu tako i u slobodnom vremenu uopće. Dojam je upotpunjen predstavljanjem originalnog primjerka jedne od prvih nogometnih lopti u Hrvatskoj s kraja 19. stoljeća.

Drugi blok izlaganja, koncipiran oko estetičkih momenata slobodnoga vremena i sporta, započeo je izlaganjem Gordane Škorić (Zagreb) o aspektima pojma igre u estetici i antropologiji. Polazeći od Kantovog estetičkog pojma autonomije i igre, preko Schillerove interpretacije tih pojmova, eksplicirao se razvoj poimanja igre u sklopu filozofske antropologije, napose u djelu Helmutha Plesnera kroz povezivanje ambivalentnosti igre i skepsom prema radikalnom ozbiljenju utopije te pogledom na pojam igre kroz Gehlenovu *conditio humana*. Slobodan Jauković (Novi Sad) upustio se u širu razradu poimanja igre kod Schillera, koji postavlja pitanje prevladavanja Kantovog dualističkog sistema i ponovnog uspostavljanja jedinstva ljudske prirode. Racionalnom podjelom rada i odvajanjem rada od uživanja čovjek je izgubio unutarnju cjelovitost, pa se dovodi u pitanje mogućnost ostvarenja grčkog ideala harmonije svih ljudskih sposobnosti koju današnji čovjek dostiže tek artificijelno. Kao mogući odgovor nazire se Schillerova ideja igre kao način oblikovanja ljudske slobode. Problematiku uspjeha promatranu kroz prizmu estetike formativnosti iznijela je Vani Roščić (Zadar) ističući poteškoću filozofske analize pojma uspjeha, jer se unutarnja teleologija uspjeha pokazuje tek nakon realizacije, a određena norma se otkriva tijekom samog rada. Uzajaman odnos ishoda i pokušaja iz kojeg ishod crpi značenje i vrijednost ukazuju na jednaku važnost inspiracije i rada, vježbe i improvizacije, naročito po pitanju sportskih vještina.

Iduće jutro, 28. studenoga, započelo je dva- ma uvodnim predavanjima o filozofskom promišljanju sporta. Lev Kreft (Ljubljana) je s radom »Vanredno stanje u elitnom sportu – Moralizacija i doping« ukazao na problem kršenja ljudskih prava elitnih sportaša. Razmatrajući rat protiv dopinga kao oblik moralizacije te politiku nulte tolerancije prema doping-u, koju propagira i provodi Svjetska anti-dopinška organizacija kao način nadzora usporediv jedino sa politikama totalitarnih/autoritarnih sustava, Kreft je upozorio na moć sportske industrije koja si može priuštiti diktiranje narušavanja ljudskih prava. Kiril

Temkov (Skopje) je nastojao ukazati na dvije osnovne značajke sporta unutar filozofijskog promišljanja – bioetičku i kulturnu. S bioetičke strane, osim što djeluje korisno za cjelinu tjelesnog i društvenog razvoja pojedinca, sport kroz pojedinačno, ali i zajedničko podizanje životne kvalitete posjeduje vrijednost za ljudsku vrstu uopće te predstavlja važnu socijalnu praksu novog doba. S druge strane, sport kao manifestacija duha donio je jednu od najznačajnijih tvorbi – kulturu sporta, koja se odražava ne samo u *fair-playu* kao najizrazitijem primjeru, nego i kroz ideje stalnih natjecanja kao oblika ljudske komunikacije, suradnje svih sportaša i pomoći u sportskom razvoju te na kraju i izbjegavanja negativnih stimulativnih sredstava kao uništavača ljepote sporta.

Sljedeći blok izlaganja nastavio je razrađivati probleme filozofije sporta. Ivana Zagorac (Zagreb) u radu »Slobodno vrijeme i sport – princip učinka« ukazala je na opće uvriježen stav o slobodnom vremenu kao vremenu oslobođenom od rada i o radu kao procesu usmjerenom na proizvod i svojevrsnu prisilu. Zagorac upozorava na sve učestalije uplitanje društva u slobodno vrijeme pojedinca, usprkos mnijenju da je kreiranje slobodnog vremena isključivo individualno. Princip učinka koji nam diktira izvršavanje radnih obaveza nametnuo se kao princip po kojemu vrednujemo i slobodno vrijeme, što se posebno ističe u sferi sporta. U početku izlaganja rada »Sport kao način manipuliranja etičkom sviješću i vrednovanjem« Dejan Donev (Skopje) se osvrnuo na ulogu sporta u nekim prijašnjim vremenima u kojima je sport bio način komunikacije sa onima oko sebe, ali i onima iznad sebe. U međuvremenu je sport poprimio neka druga obilježja i postao sredstvo političko-ideoloških konceptata. Posebna pažnja posvećena je ulozi sporta u zemljama tranzicije koje ga koriste kao dnevno-politički propagandni mehanizam za ubrzano stvaranje nacionalnog i nacionalističkog identiteta.

Idući blok sagledao je problematiku slobodnog vremena iz perspektive odgoja i obrazovanja. Bruno Ćurko (Zagreb) i Ivana Kragić (Zadar) predstavili su svoj rad u sklopu relativne novosti u filozofskom djelovanju na našim prostorima – filozofije za djecu. Temeljen na konceptu multidimenzioniranog mišljenja kao cjeline koja se sastoji od kritičkog, kreativnog i brižnog mišljenja, kojeg je razvio Matthew Lipman, program filozofije za djecu kao svoj cilj uzima upravo razvitak takvog mišljenja kod djece predškolske i osnovnoškolske dobi. Kao osnovna metoda rada s djecom nužno se nameće igra te su autori prikazali niz igara koje izvode pri svakodnevnom radu, a koje vode razvijanju multidimenzioni-

ranog mišljenja najmlađe populacije. Sandra Citković (Zagreb) osvrnula se na svakodnevnicu današnjih adolescenata i adolescentica, koja je gotovo u svakom trenutku ispunjena digitalnom tehnologijom. Autorica naglašava da slobodno vrijeme provedeno uz kompjutor, mobitel ili unutar nekog virtualnog svijeta ne vuče za sobom isključivo loše posljedice, naročito zbog činjenice da adolescenti nisu pasivni prema ponudnom sadržaju unutar tih medija. Današnjim je adolescentima takva svakodnevnicu nametnuta, od rođenja su okruženi digitalnim uređajima, stoga nije neobično što sami najradije biraju provoditi slobodno vrijeme uz digitalnu tehnologiju. Razumijevajući pojam obrazovanja kao sebeznana ovog bića ili činjenja u slobodnom subjektu, Zvonimir Komar (Zagreb) pokušao je sagledati slobodno vrijeme kao vrijeme istinskog obrazovanja. Razmatrajući grčki pojam *shole* kao jedini prikladan istinskom slobodnom vremenu, Komar upozorava da ako, unutar sustava odgoja i obrazovanja, *asholia* preuzme primat nad *sholion*, obrazovni sustav služi za porobljavanje, a ne za slobodu. Tako Komar obrazovanje u slobodnom vremenu poima kao obrazovanje slobodnog subjekta u za taj proces primjerenim ustanovama.

Nakon poslijepodnevne stanke, rad simpozija se nastavio blokom izlaganja o temeljnim pojmovima vezanim uz slobodno vrijeme, posebice razmatrajući pojam rada u vezi sa slobodnim vremenom. Milenko A. Perović (Novi Sad) pokušao je dokučiti ontološki smisao modernog susreta vremena i slobode kroz misao Fichtea i Hegela. Gledajući kroz Fichtea, kod kojeg je prvi puta došlo do susreta vremena i slobode tematiziranjem slobodne samosvijesti, smatra Perović, slobodno vrijeme je primarnije od radnog i određuje ga, i to zbog ontološke mogućnosti čovjeka da bude slobodan. Kod Hegela, za kojeg je vrijeme proces samih bića, sloboda se ne može imati nego je sam čovjek sloboda, a to također, *mutatis mutandis*, vrijedi i za vrijeme. Posudivši formu Marxovih *Teza o Feuerbachu*, Hrvoje Jurić (Zagreb) je u 11 teza ponudio kritiku modernog poimanja rada i slobodnog vremena. Otudjenost rada u kapitalističkom sistemu, za koji Jurić smatra da se ne može reformirati, dovodi i do otuđenja slobodnog vremena. Odbacujući tezu nekih ranijih kritičara kapitalizma, prema kojoj se rad ne može humanizirati nego se treba ukinuti, Jurić tvrdi da je, u svrhu razotuđenja slobodnog vremena, nužno humanizirati rad te da je, za mogućnost ikakvih promjena, nužno uspostaviti takve utopijske ciljeve. Razumijevajući slobodno vrijeme, u kontekstu postmoderne, kao produžetak radnog vremena, Livia Pavletić (Zagreb) dala je pogled na dvije pojave koje karakteriziraju

raju suvremeno shvaćanje rada i slobodnog vremena. S jedne strane, industrija slobodnog vremena kao svojevrsna »infantilizacija vremena« oduzima i ono malo što ostaje od slobode u vremenu, dok, s druge strane, samo radno vrijeme više nije striktno ograničeno te uključuje oblike rasonode i opuštanja. Pavlečić zaključuje da brisanjem granica između slobodnog i radnog vremena istinsko slobodno vrijeme nestaje.

S kritikom suvremenog poimanja slobodnog vremena nastavio se i idući blok izlaganja koji je otvorio Sead Alić (Zagreb) s temom »Masovno slobodni?«. Rad preispituje ulogu mass-medija u poimanju slobodnog vremena. Mediji su izvršili snažan utjecaj na sadašnje razumijevanje slobode, dokolice i igre, kao i na preobražaj suvremenog građanina u promatrača/gledatelja/potrošača. Prateći McLuhanovu tezu o medijima kao zatvorima bez zidova, Alić konstatira da je televizija preuzela obrazovanje i to na način da gledatelja »obrazuje« za »slobodan« izbor informacija, no zapravo stvara samo privid slobode. Izlaganje Miroslava Artića (Zagreb) »Prema novom iskustvu slobodnog vremena: slobodno vrijeme kao izvorište kritičke svijesti« započelo je tvrdnjom Vjerana Katunarića da kapital ne isključuje ni dokolicu, nego je stavlja u zavjetrinu ekonomije. Ta tvrdnja otvara brojna pitanja o zauzdavanju čovjekove prirode pomoću mehanizama ekonomije te strepnju za budućnost sve pasivnijih pojedinaca koji unutar pasivnih grupa čine cijelo društvo pasivnim. Artić rješenje i odgovor vidi u tezi Rudija Supeka o izoštravanju samosvijesti građanina uslijed njegove usamljenosti. »Usamljenost građanina«, kao kvalitetno novo iskustvo vremena, čini preduvjet za ostvarivanje vlastitog slobodnog vremena. Slobodan Sadžakov (Novi Sad) u svom je radu govorio o ulozu i značenju sporta u okviru kapitalizma. Sport je promijenio svoju formu tako što je »logika profita« postala osnovno načelo profesionalnog sporta. Tako se u potpunosti ostvaruje princip »čovjek je čovjeku vuk«, dok profesionalni sportaš postaje bogati polučovjek, čovjek bez moralnog i političkog stava koji svojim sudjelovanjem u sportskim takmičenjima gledateljima pruža zabavu. Sam sportaš strepi od poraza, a strah od poraza se izjednačuje sa strahom od budućnosti.

Po završetku drugoga dana simpozija održana je godišnja skupština Hrvatskog filozofskog društva.

Subotnje jutro započelo je blokom izlaganja o azijskoj misli o sportu i rekreaciji. Ivana Buljan (Zagreb) je prikazala neke aspekte kineske gimnastike *daoyin xingqi* u vezi s vladajućim svjetonazorom rane kineske kulture. Pri tom je naglasak stavljen na pojam *qi-a*, supstanci-

je koju si možemo približiti kao sveprožimajući vitalni dah, i poimanjem gimnastike kao, doslovno prevedeno, »upravljanja, rastezanja i gibanja *qi-a*«, tj. kao oblika kultiviranja tog vitalnog daha. Gimnastika u kineskom smislu postaje tada jedan od načina harmoniziranja čovjeka s nebom i zemljom. Specifičan suvremeni izražaj tog svjetonazora prikazao je Predrag Režan (Zadar) kroz prikaz života Bruce Leea i filozofije koja prožima njegovu borilačku vještinu *jeet kune do*. Temeljen na daoizmu i zen-budizmu, *jeet kune do* kao »stil bez stila, metoda bez metode« promiče autonomiju, nekonformistički pristup kako vježbanju tako i životu izvan slijepog pristajanja uz ustajale društvene norme. Na taj način njegova filozofija podriva šablonski pristup borilačkim vještinama kao i svaki oblik heteronomne etike te pledira za slobodu čovjeka i ostvarenje njegovih stvaralačkih sposobnosti. Rasprava se razvila oko (ne)mogućnosti prenošenja i prevođenja koncepata iz azijskog misaonog kruga, kao što je »qi«.

Sljedeći blok izlaganja ponovno se vratio propitivanju temeljnih pojmova vezanih uz slobodno vrijeme. Ivana Knežić (Zadar) je pojam slobodnog vremena pokušala sagledati kroz promišljanja Josefa Piepera i njegovo shvaćanje *otiuma*. Pieper smatra da je današnjem čovjeku značenje *otiuma* daleko i nepoznato zbog potpune uronjenosti svih područja čovjekovog života u svijet rada i svodivosti na društvenu funkciju radnika. Naročito je pri tomu sporan pojam »intelektualnog rada« kojim se briše tradicionalna razlika između *artes liberales* i *artes serviles* te dovodi u pitanje sama mogućnost slobodne djelatnosti. Rješenje ovog problema Pieper vidi u ponovnom promišljanju *otiuma*, ne samo kao odmora od rada nego i kao prostora za postizanje unutar-njeg sklada. Zbog sprječivosti autora, izlaganje Marka Vučetića (Zadar) o slobodnom vremenu u svjetlu metafizičkog egzistencijalizma pročitala je Maja Poljak. Promatrajući čovjeka kao biće djelovanja, egzistencijalne akcije i slobode, problem slobodnog vremena pokušao se sagledati kao pitanje aktualiziranja egzistencijalnih mogućnosti. Tu dolazi do izražaja određenje čovjeka kao rizičnog bića koje se slobodnim djelovanjem lišava bilo kojeg oblika determinizma dovodeći se, unutar slobodnog vremena, u poziciju potpunog indeterminizma. Snežan Hasnaš (Zagreb) je s radom »Sloboda vremena prema vremenu slobode?« nastojao otvoriti niz pitanja, od kojih se kao polazišno nametnulo pitanje: je li sloboda vremena i put do slobode? Glavni naglasak stavljen je na problem mnogostruke manifestacije tjelesnosti unutar takvog vremena, posebice kroz specifičnu reprezentaciju tijela kao sportskog tijela, naspram ma-

nifestacije tijela kao automata u preostalom vremenu koje nije sloboda tijela.

Posljednju sesiju simpozija otvorio je Tomislav Krznar (Zagreb) promišljanjem o lovu kao sportskoj djelatnosti, na temelju djela Joséa Ortege y Gasset *Meditacije o lovu*. S antropološkog aspekta, lov se, kao jedna od najznačajnijih formativnih sila u razvoju čovjeka, iz sfere osnove djelatnosti za pribavljanje hrane preselio u sferu dokolice. Gasset promatra lov kao nešto više od uobičajene sportske djelatnosti. On smatra da je bitan aspekt lova odmicanje od mehanicizirane i denaturalizirane svakodnevice i približavanje iskonskom čovjekovom odnosu sa prirodom. No Krznar s pravom postavlja pitanje može li se lov shvatiti kao legitimni bijeg od denaturalizacije ili je samo još jedan izraz čovjekove potrebe za uništavanjem? Tako je rasprava o izlaganju i krenula u smjeru kritičkog osvrta na Gassetove interpretacije čovjekove prirodnosti. Posljednje izlaganje, o tjelesnom vježbanju u suvremenim uvjetima života, održali su Boran Berčić i Venio Đonlić (Rijeka). Kineziološki pogled na temu izložio je Đonlić, gdje je kroz posljednja istraživanja o utjecaju svakodnevnih tjelovježbe na fizičko i mentalno zdravlje i blagostanje uputio na problem

nedostatka ljudskog kretanja kao biotičke potrebe čovjeka. Berčić je iznio filozofsku perspektivu problematike postavivši tezu da tjelesna aktivnost, osim instrumentalne vrijednosti u postizanju i održavanju zdravlja, ima i intrinzičnu vrijednost zato što omogućava usavršavanje čovjekovih funkcionalnih i motoričkih sposobnosti.

U završnoj riječi, Pavo Barišić, predsjednik Hrvatskog filozofskog društva i Organizacijskog odbora ovog simpozija, izrazio je zadovoljstvo prisustvom velikog broja studenata s raznih sveučilišta te je pozvao sve prisutne na iduća događanja u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva. Usprkos određenom broju otkazanih predavanja, možemo reći da je tema simpozija uspješno obrađena te da se uspio obuhvatiti značaj problematike slobodnog vremena i sporta u svim važnijim aspektima. Slobodno vrijeme ostaje problem koji će zasigurno zahtijevati promišljanje u vremenu koje dolazi, vremenu koje samo dovodi u pitanje mogućnost nečega takvog kao što je slobodno vrijeme. Ovaj simpozij je primjer doprinosa takvom promišljanju.

Krešimir Babel
Elvina Šehić